

Інститут вищої освіти НАПН України
Відділ економіки вищої освіти

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ
ОСВІТИ УКРАЇНИ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЇХ
РОЗВ'ЯЗАННЯ
(частина I)**

Препринт (аналітичні матеріали)

КИЇВ – 2015

ISBN 978-966-1557-51-1

УДК 338.242:378

Актуальні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти України та основні напрями їх розв'язання: препринт (аналітичні матеріали) / Авторський колектив: Ю. Вітренко, В. Ковтунець, С. Мельник, Д. Кірієнко; за заг. редакцією В. Ковтунця. – Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. – 208 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України (протокол № 11 від 24 грудня 2015 р.)

Під час дослідження проаналізовано стан законодавчо-нормативного, матеріально-фінансового, інформаційного та кадрового забезпечення вищої освіти, її структури, місце та роль у суспільстві; проведені міжнародні та зарубіжні співставлення ключових показників; вивчено стан запровадження механізмів державного замовлення, системи національних рахунків, моніторингу освітніх показників вищої освіти тощо; розроблені пропозиції та рекомендації відповідного спрямування.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ (Ю. Вітренко).....	6
Актуальні проблеми економічних відносин у сфері вищої освіти України.	6
Основні показники, які характеризують створення умов громадянам України для реалізації їх конституційного права на здобуття вищої освіти:	7
Аналітичні матеріали та пропозиції до проекту закону «Про освіту»	19
Пропозиції до проекту закону „Про освіту” (Вітренка Ю.М.).....	27
(Додаток А) Розділ. Економічні відносини у сфері освіти	52
Державне прогнозування та стратегічне планування розвитку вищої освіти	61
РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (В. Ковтунець)	73
Місце вищої освіти в економіці країни	77
Система вищої освіти України	87
Академічний персонал.....	101
Наукові дослідження у вищій школі	123
Ресурси вищої школи	132
Зовнішні чинники діяльності національної системи вищої освіти.....	146
Інтернаціоналізація національної системи вищої освіти України	156
РОЗДІЛ III. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАДАННЯ ВНЗ ЯКІСНИХ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ (С. Мельник, Д. Кірієнко)	171
Методологічні засади формування в країні мережі центрів із визнання професійних кваліфікацій, отриманих шляхом формальної та неформальної освіти, спонтанного (інформального) навчання.	171
Європейські підходи щодо визнання професійних кваліфікацій.....	178
Вільне надання послуг із працевлаштування	185
Методичні підходи щодо формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку кадрів.....	195
Характеристика вихідних показників для здійснення розрахунків відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці та методів їх визначення.....	198
Розрахунок показників для визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці.....	204
Розвиток вищої освіти у США	207
Підходи щодо акредитації ВНЗ у США	211
РОЗДІЛ VI. ОСВІТНЯ СТАТИСТИКА В УКРАЇНІ: СТАН І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ (В. Ковтунець)	
Державна статистика освіти в Україні.....	212
Освітня статистика у зарубіжних країнах	214
Шляхи формування системи освітньої статистики в Україні	216

ВСТУП

У результаті Революції Гідності, обрання нового Президента України, ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» та Указу Президента України № 614 / 2014 від 23 липня 2014 року «Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні» склалися унікальні можливості для реформування, модернізації та розвитку вищої освіти України.

Конституцією України встановлено (ст. 53):

- «Держава забезпечує доступність і безоплатність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток вищої освіти...»;
- Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі».

Крім того, Конституція України містить низку положень, які обумовлюють необхідність підготовки в обов'язковому порядку перш за все за державні кошти певної кількості фахівців з вищою освітою для забезпечення ряду інших конституційних прав громадян України та виконання державних функцій, зокрема:

- права на доступну і безоплатну дошкільну, повну загальну середню, професійно - технічну освіту в державних і комунальних навчальних закладах (ст. 53);
- права на безоплатну медичну допомогу у державних і комунальних закладах охорони здоров'я (ст. 49);
- права на безоплатну, у випадках, передбачених законом, правову допомогу (ст. 59);
- для Збройних Сил України (ст. 17, 116 п. 7);
- для органів прокуратури, правосуддя, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (ст. 27, 116 п. 7);
- для органів державного управління, підприємств та установ державної і комунальної форм власності (ст. 116 п. 5, 143);
- для розвитку науки, фізичної культури і спорту, забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя, охорони культурної спадщини (ст. 49, 54, 116, 143);
- для галузей реального сектора економіки, виходячи із фінансових можливостей держави (ст. 13, 95, 116).

Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII встановлено «... основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти... з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях».

У Законі також встановлені норми, які мають бути **обов'язково** враховані при реформуванні, модернізації та розвитку вищої освіти, зокрема:

- Загальний обсяг державного замовлення для підготовки фахівців ступенів молодшого бакалавра, бакалавра (магістра медичного, фармацевтичного та ветеринарного спрямувань) на поточний рік становить не менш як 51 відсоток кількості випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які у поточному році здобули повну загальну середню освіту (ст. 72, п. 1, абз. 2).
- Загальний обсяг замовлення на підготовку фахівців ступеня магістра на поточний рік становить не менш як 50 відсотків кількості осіб, які у поточному році здобудуть ступінь бакалавра за державним замовленням (ст. 72, п. 1, абз. 3).
- Загальний обсяг державного замовлення на підготовку фахівців ступеня доктора філософії на поточний рік становить не менш як 5 % кількості осіб, які у поточному році здобудуть ступінь магістра за державним замовленням (ст. 72, п. 1, абз. 4).
- Фінансування за рахунок видатків Державного бюджету України підготовки фахівців з вищою освітою за спеціальностями відповідних ступенів вищої освіти встановлюється в обсязі, необхідному для забезпечення на кожні 10 тисяч населення навчання не

менш 180 студентів. При цьому обсяг видатків Державного бюджету України на поточний рік не може бути меншим, ніж обсяг видатків Державного бюджету України на минулий рік, збільшений на коефіцієнт інфляції (ст. 72, п. 1, абз. 8).

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (глава 23. «Освіта, навчання та модуль», ст. 431) передбачено, що «Сторони **зобов'язуються** активізувати співробітництво в галузі вищої освіти, зокрема, з метою:

- реформування та модернізації системи вищої освіти;
- сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу;
- підвищення якості та важливості вищої освіти;
- поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами;
- розширення можливостей вищих навчальних закладів;
- активізація мобільності студентів та викладачів; увага приділятиметься співробітництву в галузі освіти з метою спрощення доступу до отримання вищої освіти».

На підставі положень зазначених вище правових актів можна стверджувати, що головною метою реформування, модернізації та розвитку вищої освіти України, як невід'ємної складової державної політики реформ України, Стратегії сталого розвитку України на період до 2020 року, є створення умов громадянам України для реалізації їх конституційного права здобувати вищу освіту, яка за сукупністю систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти відповідає стандартам Європейського освітнього простору.

Теоретико-методологічною базою реформування, модернізації та розвитку вищої освіти повинна бути нова ідея студентоцентризму: не студенти для системи вищої освіти, а система вищої освіти для студентів, тобто, не здобувачі вищої освіти повинні забезпечувати збереження діючої системи, а система повинна постійно модернізувати свою діяльність для спрощення доступу громадянам здобувати при їх бажанні і здібностях якісну вищу освіту, активізації мобільності студентів та викладачів, розширення можливостей вищих навчальних закладів.

У цьому зв'язку головним об'єктом реформування, модернізації та розвитку вищої освіти України у загальному розумінні мають бути не система вищої освіти України, а суспільно - економічні відносини, пов'язані із створенням умов громадянам України для реалізації їх конституційного права, на здобуття вищої освіти та створення умов українським вищим навчальним закладам (далі - ВНЗ) для їх ефективної діяльності. У прагматичному розумінні об'єктом реформування та модернізації вищої освіти виступає освітня діяльність ВНЗ з надання освітніх послуг за попереднім замовленням.

РОЗДІЛ І. ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Загальна

Невідповідність діючої моделі економічної діяльності вищої освіти концептуальним засадам ринкової економіки.

Специфічні

- Відсутність у значної частини освітянської спільноти розуміння об'єктивності процесів „економізації” освітньої діяльності на засадах ринкової економіки
- Відсутність унормованого ринку освітніх послуг
- Невідповідність статусу ВНЗ „бюджетна установа”, як суб'єктів економічної діяльності, засадам ринкової економіки;
- Відсутність унормованого визначення результату основної економічної діяльності ВНЗ – **освітній продукт** (тотожне поняття – **освітня послуга**);
- Відсутність науково – обґрунтованої методики розрахунку вартості освітнього продукту (освітньої послуги) з урахуванням вимог ринкової економіки;
- Неузгодженість (незбалансованість) механізмів виробництва ВНЗ освітнього продукту (освітньої послуги) за кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю з визначенням потреб ринку праці у фахівцях з вищою освітою;
- Недостатня спроможність держави, органів місцевого самоврядування, корпорацій, фізичних осіб оплачувати освітні продукти (освітні послуги) в обсягах, які відповідають потребам суспільно-економічного розвитку України;
- Недостатня спроможність держави та корпоративного сектору оплачувати науковий продукт в обсягах, які відповідають науковому потенціалу ВНЗ;
- Відсутність належної бухгалтерської звітності про економічну діяльність ВНЗ, як основи для визначення **фактичної** вартості освітнього продукту (освітньої послуги) за кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю;
- Відсутність можливості визначення **розрахункової** вартості освітнього продукту (освітньої послуги) за кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю відповідно до стандартів вищої освіти;
- Відсутність можливості визначення вартості освітнього продукту (освітньої послуги) за кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю з **урахуванням його (її) якості**;
- Відсутність належної статистичної бази для макроекономічного аналізу економічної діяльності системи вищої освіти як складової виду економічної діяльності „ОСВІТА”;
- Відсутність Національної стандартної класифікації освіти (НСКО);
- Відсутність сучасного державного прогнозування та стратегічного планування суспільно-економічного розвитку України, як основи для обґрунтованого державного прогнозування та стратегічного планування виробництва освітнього продукту (освітньої послуги) за кожним рівнем вищої освіти та за кожною спеціальністю;
- Відсутність сучасного державного прогнозування та стратегічного планування розвитку сфери освіти України як основи для прогнозування та стратегічного планування економічної діяльності системи вищої освіти;
- Невідповідність діючої системи державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів вимогам сучасної моделі ринкової економіки;
- Відсутність сучасної системи оплати праці співробітникам ВНЗ, яка б відповідала загальним засадам ринкової економіки з урахуванням фінансових можливостей ВНЗ, якості освітнього продукту, особливостей регіональних ринків праці;
- Недоліки законодавчого забезпечення економічної діяльності сфери вищої освіти.

- Недоліки системи стипендіального забезпечення.

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ СТВОРЕННЯ УМОВ ГРОМАДЯНАМ УКРАЇНИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЇХ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ЗДОБУТТЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів (ОКР) за рахунок усіх джерел фінансування, тис. осіб;
- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) • у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів Державного бюджету України, тис. осіб;
- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів органів державної влади, юридичних осіб, тис. осіб;
- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів фізичних осіб, тис. осіб;
- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в іноземних ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) за рахунок усіх джерел у розрізі рівнів освіти, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок коштів Державного бюджету України, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок коштів місцевих бюджетів, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок коштів органів державної влади, юридичних осіб, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок коштів фізичних осіб, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських і іноземних ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, тис. осіб;
- Кількість українських студентів, які навчаються в українських і іноземних ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування на 10 тис. населення, осіб;
- Коефіцієнт охоплення населення України навчанням у ВНЗ, чистий, % (відношення кількості українських студентів, які навчаються в українських і іноземних ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, до кількості населення вікової групи 15-24 роки);
- Коефіцієнт охоплення населення України навчанням в українських ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, чистий, % (відношення кількості українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, до кількості населення вікової групи 15-24 роки); коефіцієнт охоплення населення України навчанням в українських ВНЗ за рахунок коштів Державного бюджету України, чистий, % (відношення кількості українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок Державного бюджету України, до загальної кількості населення вікової групи 15-24 роки);
- Коефіцієнт охоплення населення України навчанням в українських ВНЗ за рахунок коштів місцевих бюджетів, чистий, % (відношення кількості українських студентів, які

навчаються в українських ВНЗ за рахунок Державного бюджету України, до загальної кількості населення вікової групи 15-24 роки);

- Коефіцієнт охоплення населення України навчанням в українських ВНЗ за рахунок коштів органів державної влади, юридичних осіб, чистий, % (відношення кількості українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок коштів органів державної влади, юридичних осіб, до загальної кількості населення вікової групи 15-24 роки);
- Коефіцієнт охоплення населення України навчанням в українських ВНЗ за рахунок коштів фізичних осіб, чистий, % (відношення кількості українських студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок коштів фізичних осіб, до загальної кількості населення вікової групи 15-24 роки);
- Питома вага кількості галузей знань, напрямів підготовки, спеціальностей, за якими громадяни України можуть здобути вищу освіту в українських ВНЗ відповідного регіону у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування у загальній кількості галузей знань, напрямів підготовки, спеціальностей, за якими громадяни України можуть здобути вищу освіту у всіх українських ВНЗ у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
- Питома вага кількості галузей знань, напрямів підготовки, спеціальностей, за якими громадяни України можуть здобути вищу освіту в українських ВНЗ відповідного регіону у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів Державного бюджету України у загальній кількості галузей знань, напрямів підготовки, спеціальностей, за якими громадяни України можуть здобути вищу освіту у всіх українських ВНЗ у розрізі рівнів освіти за рахунок Державного бюджету України, %;
- Питома вага кількості галузей знань, напрямів підготовки, спеціальностей, за якими громадяни України можуть здобути вищу освіту в українських ВНЗ відповідного регіону у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів у загальній кількості галузей знань, напрямів підготовки, спеціальностей, за якими громадяни України можуть здобути вищу освіту у всіх українських ВНЗ у розрізі рівнів освіти за рахунок місцевих бюджетів, %.

Основні показники, які характеризують задоволення потреб українського суспільства у фахівцях з вищою освітою:

- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки «**Науки про освіту**», тис. осіб;
- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів Державного бюджету України за напрямом підготовки «**Науки про освіту**», тис. осіб;
- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів за напрямом підготовки «**Науки про освіту**», тис. осіб;
- Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки «**Науки про освіту**» у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
- Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів Державного бюджету України за напрямом підготовки «**Науки про освіту**» у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів Державного бюджету України, % ;

- Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів за напрямом підготовки «Механічна, Електрична інженерія» у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів, %;

Основні показники незбалансованості обсягів підготовки фахівців з вищою освітою із потребами національного ринку праці:

- Рівень безробіття (за методологією МОП) за причиною не працевлаштування після закінчення ВНЗ, %;

Основні показники, які характеризують підвищення якості освітніх послуг, що виробляються і надаються вищими навчальними закладами:

- Кількість українських ВНЗ, які входять до основних світових рейтингів ВНЗ, одиниць;
- Кількість студентів, які навчаються в українських ВНЗ, що входять до основних світових рейтингів ВНЗ, тис. осіб;
- Питома вага студентів, які навчаються в українських ВНЗ, що входять до основних світових рейтингів ВНЗ, у загальній кількості студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, %;

Основні показники подолання корупції у системі вищої освіти України відповідно до понятійно-категоріального апарату європейського освітнього простору:

- Кількість офіційно зареєстрованих корупційних порушень згідно національного законодавства у системі вищої освіти України, одиниць;
- Кількість українських ВНЗ, у який офіційно зареєстровані корупційні порушення згідно національного законодавства, тис. осіб;
- Питома вага українських ВНЗ, у яких офіційно зареєстровані порушення згідно національного законодавства, у загальній кількості українських ВНЗ, %;
- Питома вага студентів, які навчаються в українських ВНЗ у яких офіційно зареєстровані порушення згідно національного законодавства, у загальній кількості студентів, які навчаються в українських ВНЗ, %;

Основні показники підвищення ефективності діяльності українських ВНЗ в умовах ринкової економіки:

- Вартість освітніх послуг вищої освіти, що є результатом освітньої діяльності ВНЗ в основних цінах (складова показника «Випуск» за видом економічної діяльності «Освіта»), млн. грн.;
- Темпи росту вартості освітніх послуг вищої освіти, що є результатом освітньої діяльності ВНЗ в основних цінах (складова показника «Випуск» за видом економічної діяльності «Освіта»);
- Питома вага вартості освітніх послуг вищої освіти, що є результатом освітньої діяльності ВНЗ в основних цінах (складова показника «Випуск» за видом економічної діяльності «Освіта») у загальній вартості товарів і послуг за видом економічної діяльності «Освіта», %;
- Питома вага вартості освітніх послуг вищої освіти, що є результатом освітньої діяльності ВНЗ в основних цінах (складова показника «Випуск» за видом економічної діяльності «Освіта») у загальній вартості товарів і послуг усіх видів економічної діяльності, %;
- Валова додана вартість (ВДВ), створена ВНЗ при виробництві освітніх послуг вищої освіти в основних цінах, млн. грн.;

- Темпи росту ВДВ, створені ВНЗ при виробництві освітніх послуг вищої освіти в основних цінах, млн. грн.;
- Питома вага ВДВ, створеної ВНЗ при виробництві освітніх послуг вищої освіти в основних цінах, у загальній ВДВ за видом економічної діяльності «Освіта», %;
- Питома вага ВДВ, створеної ВНЗ при виробництві освітніх послуг вищої освіти в основних цінах, у загальній ВДВ усіх видів економічної діяльності, %;
- Фінансування вищої освіти за рахунок усіх джерел фінансування, млн. грн.;
- Темпи росту фінансування вищої освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
- Фінансування вищої освіти за рахунок Державного бюджету України, млн. грн. – всього:
- Загальний фонд –
- Спеціальний фонд - ;
- Темпи росту фінансування вищої освіти за рахунок Державного бюджету України, %, всього:
- З них
- Загальний фонд - ....%
- Спеціальний фонд - ....%;
- Питома вага фінансування вищої освіти за рахунок Державного бюджету України у загальному фінансуванні вищої освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %. - всього:
- у тому числі:
- Загальний фонд - ....%
- Спеціальний фонд - ....%;
- Фінансування вищої освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів, млн. грн. всього:
- У тому числі
- Загальний фонд - ....%
- Спеціальний фонд - ....%;
- Темпи росту фінансування вищої освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів, %, всього:
- З них
- Загальний фонд
- Спеціальний фонд –
- Питома вага фінансування вищої освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів у загальному фінансуванні вищої освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %. – всього:
- у тому числі:
- Загальний фонд
- Спеціальний фонд -
- Фінансування вищої освіти за рахунок коштів органів державної влади, юридичних осіб, млн. грн. всього:
- У тому числі
- Загальний фонд
- Спеціальний фонд - ....%;
- Темпи росту фінансування вищої освіти за рахунок коштів органів державної влади, юридичних осіб, %, всього:
- З них
- Загальний фонд
- Спеціальний фонд – ....%;
- Питома вага фінансування вищої освіти за рахунок коштів органів державної влади, юридичних осіб у загальному фінансуванні вищої освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %. – всього:

- у тому числі:
- Загальний фонд - ....%
- Спеціальний фонд - ....%;
- Вартість підготовки одного фахівця з вищою освітою у розрізі рівнів освіти по кожній (кожному) області (галузі) знань, напряму, спеціальності, виду економічної діяльності, форми навчання та за певний період навчання (навчальний рік, курс навчання тощо), тис грн.;
- Розрахункова вартість навчання одного студента в розрізі ОКР по кожній (кожному) області (галузі) знань, напряму, спеціальності, виду економічної діяльності, форми навчання (денна, вечірня, заочна) за календарний рік, тис. грн.;
- Кількість ВНЗ усіх форм власності, одиниць;
- Кількість ВНЗ державної та комунальної форм власності, одиниць;
- Кількість ВНЗ приватної форми власності, одиниць;
- Кількість студентів, які навчаються у ВНЗ усіх форм власності, тис. осіб;
- Кількість студентів, які навчаються у ВНЗ державної та комунальної форм власності, тис. осіб;
- Кількість студентів, які навчаються у ВНЗ приватної форми власності, тис. осіб;
- Середня кількість студентів на один ВНЗ усіх форм власності, тис. осіб;
- Середня кількість студентів на один ВНЗ державної та комунальної форм власності, тис. осіб;
- Середня кількість студентів на один ВНЗ приватної форми власності, тис. осіб;
- Кількість викладачів, які навчаються у ВНЗ усіх форм власності, тис. осіб;
- Кількість викладачів, які навчаються у ВНЗ державної та комунальної форм власності, тис. осіб;
- Кількість викладачів, які навчаються у ВНЗ приватної форми власності, тис. осіб;
- Середня кількість викладачів на один ВНЗ усіх форм власності, тис. осіб;
- Середня кількість викладачів на один ВНЗ державної та комунальної форм власності, тис. осіб;
- Середня кількість викладачів на один ВНЗ приватної форми власності, тис. осіб;
- Середня кількість студентів, які навчаються у ВНЗ усіх форм власності на одного викладача ВНЗ, осіб;
- Середня кількість студентів, які навчаються у ВНЗ державної та комунальної форм власності на одного викладача ВНЗ, осіб;
- Середня кількість студентів, які навчаються у ВНЗ приватної форми власності на одного викладача ВНЗ, осіб;
- Загальна площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ усіх форм власності, тис. кв. м;
- Загальна площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ державної та комунальної форм власності, тис. кв. м;
- Загальна площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ приватної форми власності, тис. кв. м;
- Середня загальна площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ усіх форм власності на одного студента, кв. м;
- Середня загальна площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ державної та комунальної форм власності на одного студента, кв. м;
- Середня загальна площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ приватної форми власності на одного студента, кв. м;
- Загальна площа гуртожитків ВНЗ усіх форм власності, тис. кв. м;
- Загальна площа гуртожитків ВНЗ державної та комунальної форм власності, тис. кв. м;
- Загальна площа гуртожитків ВНЗ приватної форми власності, тис. кв. м;

- Середня загальна площа гуртожитків ВНЗ усіх форм власності на одного студента, кв. м;
- Середня загальна площа гуртожитків ВНЗ державної та комунальної форм власності на одного студента, кв. м;
- Середня загальна площа гуртожитків ВНЗ приватної форми власності на одного студента, кв. м;
- Питома вага студентів ВНЗ усіх форм власності, які проживають у гуртожитках ВНЗ до чисельності студентів, що потребують улаштування до гуртожитку, %;
- Питома вага студентів ВНЗ державної та комунальної форм власності, які проживають у гуртожитках ВНЗ до чисельності студентів, що потребують улаштування до гуртожитку, %;
- Питома вага студентів ВНЗ приватної форми власності, які проживають у гуртожитках ВНЗ до чисельності студентів, що потребують улаштування до гуртожитку, %;
- Вартість товарів і послуг, що є результатом виду економічної діяльності «Професійна наукова та технічна діяльність» в основних цінах, яку здійснюють ВНЗ усіх форм власності, млн. грн.;
- Темпи росту вартості товарів і послуг, що є результатом виду економічної діяльності «Професійна наукова та технічна діяльність» в основних цінах, яку здійснюють ВНЗ усіх форм власності, %;
- Питома вага вартості товарів і послуг, що є результатом виду економічної діяльності «Професійна наукова та технічна діяльність» в основних цінах, яку здійснюють ВНЗ усіх форм власності, у загальній вартості товарів і послуг за видом економічної діяльності «Професійна наукова та технічна діяльність» в основних цінах, %;

Перелік основних показників, які характеризують економічні відносини у сфері вищої освіти і будуть основою для підготовки аналітичних матеріалів науково-дослідної роботи «Економічні відносини у системі вищої освіти: модернізація в умовах інноваційної економіки» базується перш за все на діючій офіційній статистичній інформації. Він може доповнюватись показниками бухгалтерського обліку, даними соціологічних опитувань.

АНАЛІТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДО ПРОЕКТУ ЗАКОНУ «ПРО ОСВІТУ»

Основні положення нового закону «Про освіту», визначення основних термінів, використання тих чи інших механізмів та інструментів державного регулювання суспільного життя повинні об'єктивно впливати із положень Конституції України і у нашому випадку, в першу чергу, статті про право на освіту.

На наш погляд, положення статті 53 діючої Конституції України про право на освіту потребує змін з метою наближення прав громадян України на освіту до змісту і обсягу прав на освіту, викладених у Конституції Європейського Союзу (ст.11 – 74. Право на освіту), та до концептуальних засад соціально – орієнтованої ринкової економіки.

З урахуванням викладеного, пропоную наступний варіант тексту статті про право на освіту у новій редакції Конституції України:

Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта у віці від 6 до 18 років є обов'язковою. Обсяг освітніх послуг, який забезпечує обов'язкову повну загальну середню освіту визначається Законом.

Батьки мають право забезпечувати обов'язкову освіту своїх дітей з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів відповідно до своїх релігійних, філософських та педагогічних уподобань у закладах середньої освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення обов'язкової освіти однієї дитини визначається при

затвердженні відповідних бюджетів. Освітні послуги понад визначені законом обсяги та понад затверджені розміри видатків державного або місцевих бюджетів оплачуються батьками чи за рахунок інших джерел фінансування.

Держава створює умови для доступності дошкільної, професійної, вищої, післядипломної освіти, різних інших форм навчання.

Батьки мають право на дошкільну освіту своїх дітей. Це право включає можливість отримувати освітні послуги дошкільної освіти з частковою або повною оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів відповідно до релігійних, філософських та педагогічних уподобань батьків у закладах дошкільної освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для можливої часткової або повної оплати освітніх послуг дошкільної освіти на одну дитину встановлюється при затвердженні відповідних бюджетів.

Кожен має право здобувати професійну, вищу та післядипломну освіту з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів на конкурсній основі у відповідних закладах освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Обсяг освітніх послуг, який забезпечує здобуття професійної, вищої та післядипломної освіти визначається законом. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для здобуття професійної, вищої та післядипломної освіти на конкурсній основі визначається на одну особу при затвердженні відповідних бюджетів. Кількість здобувачів професійної, вищої та післядипломної освіти з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів визначається виходячи із можливостей відповідних бюджетів та потреб ринку праці. Освітні послуги понад визначені законом обсяги та понад затверджені розміри видатків державного або місцевих бюджетів оплачуються громадянами України або за рахунок інших джерел фінансування.

Кожен має право на освіту в продовж життя шляхом здобуття її у різних інших формах та видах навчання. Це право включає можливість отримувати освітні послуги різних інших форм та видів навчання з частковою або повною оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для можливої часткової або повної оплати освітніх послуг різних інших форм та видів навчання на одну особу встановлюються при затвердженні відповідних бюджетів.

Значення основних індикаторів розвитку освіти в Україні повинні бути не меншими значень відповідних індикаторів Європейського Союзу.

Перш за все хочемо привернути увагу до того, що запропонована редакція не звужує зміст та обсяг існуючого права на освіту громадян України, а навпаки розширює їх.

Основними новелами нової редакції права на освіту у Конституції України є:

- введення положення про права батьків забезпечувати обов'язкову освіту своїх дітей відповідно до своїх релігійних, філософських та педагогічних уподобань (наближення до положення статті II – 74. п.3. Конституції Європейського Союзу);
- розширення права батьків забезпечувати обов'язкову освіту з оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів у закладах середньої освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження (у статті 53 діючої Конституції України держава забезпечує доступність і безоплатність повної загальної середньої освіти **лише в державних і комунальних навчальних закладах**);
- введення положення про визначення розміру видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення обов'язкової освіти однієї дитини, що відповідатиме ідеї «дитиноцентризму» і разом з положенням про право батьків забезпечувати обов'язкову освіту у закладах середньої освіти незалежно від форм власності та їх місця знаходження надасть можливість впровадити принцип «гроші ходять за дитиною»;

- уточнення щодо забезпечення обов'язкової освіти за рахунок державного або місцевих бюджетів тільки у межах визначених законом обсягів (тобто, у межах державних стандартів освіти);
- уточнення можливості отримання дошкільної освіти з частковою або повною оплатою освітніх послуг дошкільної освіти за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів не лише у державних і комунальних закладах освіти, тобто, за принципом «гроші ходять за дитиною». Подібні уточнення зроблені і у випадках здобуття освіти у відповідних інших закладах освіти;
- введено поняття «освітні послуги». Разом із поняттям «оплата освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів» замість поняття «безоплатність», яке в умовах ринкової економіки, на мій погляд ,є некоректним, це дасть змогу сформулювати модель економічної діяльності сфери освіти, яка б відповідала концептуальним засадам ринкової економіки;
- введення положення про необхідність приведення значень індикаторів розвитку освіти України до значень відповідних індикаторів Європейського Союзу. На мою думку, таке Конституційне положення стане обов'язковим до виконання органів державного управління економічного блоку, як і положення про розміри видатків державного або місцевих бюджетів на оплату освітніх послуг. Крім того воно замінить діючу норму статті 61 п.2 закону «Про освіту» щодо забезпечення державою бюджетних асигнувань на освіту у розмірі не меншому десяти відсотків національного доходу через її невідповідність засадам ринкової економіки (термін «національний дохід» в сучасній економічній практиці не використовується у тому розумінні яке панувало в роки прийняття закону – зараз вживаються терміни «валовий внутрішній продукт», «валовий національний продукт», які за методологією розрахунку принципово розрізняються від терміну «національний дохід»).

На основі викладеного вище тексту нової редакції статті Конституції України щодо права на освіту пропонується розглянути і декілька загальних положень до нового закону «Про освіту»:

1. Дати таке визначення терміну **«освітня послуга як результат економічної діяльності закладів освіти»:**

Освітня послуга (освітній продукт, освітня продукція, продукт освіти – тотожні поняття) як результат економічної діяльності закладів освіти – це освітня діяльність, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремих осіб, виробляється за замовленням відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт), і має вартісний вираз.

Запропоноване визначення терміну **«освітня послуга як результат економічної діяльності закладів освіти»** є новелою в українському законодавстві і базується на визначенні послуг у Системі національних рахунків 2008, стр.181-182., впровадження якої передбачено Планом імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС (у 2015 – 2016р.р., п.223).

2. Дати таке визначення терміну **«заклад освіти як суб'єкт економічної діяльності»:**

Заклад освіти як суб'єкт економічної діяльності – це неприбуткова (некомерційна) організація (заклад), юридична особа, яка створюється з метою ринкового виробництва освітніх послуг як основної діяльності за замовленням

юридичних осіб (органи державного управління, органи місцевого самоврядування, корпорації тощо) або фізичних осіб відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі про виконання замовлення (договір, угода, контракт тощо) за узгодженою ціною освітньої послуги.

Статус неприбуткової (некомерційної) організації передбачає, що будь який можливий дохід (прибуток), який отримує у результаті виробничої діяльності заклад освіти, повністю залишається у його розпорядженні і засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку), який отримує заклад освіти.

Не мають права на частку доходу (прибутку), отриманого від виробничої діяльності закладу освіти, і працівники закладу освіти – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу освіти.

Як неприбуткова (некомерційна) організація, заклад освіти звільняється від сплати податків.

Запропоноване визначення терміну «заклад освіти як суб'єкт економічної діяльності» теж є новелою в українському законодавстві і базується на визначенні «некомерційні організації» Системи національних рахунків 2008 (стр.137-139).

3. Пропонується у проекті закону «Про освіту» не використовувати термін «галузь знань», оскільки в українській економічній теорії і відповідно у законодавчо – нормативній практиці термін «галузь» давно і широко використовується у розумінні, яке сформульоване у Господарському кодексі України, ст.260. Галузі економіки та їх класифікації: «1. Сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові або подібні види виробничої діяльності, складає галузь. 2. Загальна класифікація галузей економіки є складовою частиною єдиної системи класифікацій і кодування техніко – економічної і статистичної інформації, яка використовується суб'єктами господарювання та іншими учасниками господарських відносин, а також органами державної влади та органами місцевого самоврядування». З урахуванням такого розуміння побудована і Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД).

За таких умов використання терміну «галузь знань» у багатьох випадках призведе до невиправданих непорозумінь серед практичних працівників економічної сфери і сфери освіти. До цього слід додати, що викладене у діючому законі «Про вищу освіту» (частина 8 ст. 1) визначення терміну «галузь знань» як «основна предметна область освіти і науки, що включає групу споріднених спеціальностей, за якими здійснюється професійна підготовка», на мій погляд, не є вдалим. З тексту однозначно виходить що галузь знань - це область освіти і науки. Якщо це тотожні поняття, то правильно було б вищим рівнем класифікації професійної підготовки визнати саме «область», а не створювати непотрібну колізію між двома тотожними поняттями: галузь знань – область освіти і науки.

У зв'язку з викладеним доцільно у проекті закону «Про освіту» ввести термін «області освіти і професійної підготовки» як найвищий рівень стандартної класифікації освіти, і дати йому належне тлумачення на основі положень Міжнародної стандартної класифікації освіти: області освіти та професійної підготовки 2013 рік.

4. Пропонується у статті законопроекту щодо державних стандартів освіти передбачити положення, що вони є основою для визначення вартості освітніх послуг.

5. Пропонується встановити у статті про право на освіту наступні норми:
- щодо права громадян вибирати заклад освіти незалежно від форм власності і місця його знаходження, у тому числі з повною або частковою оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів, яке (право) повинно забезпечуватись шляхом впровадження відповідних безготівкових розрахунків між органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, тобто, йдеться

про впровадження принципу «гроші ходять за особою». Така норма сприятиме і розвитку конкурентної змагальності між закладами освіти за залучення більшої кількості одержувачів освітніх послуг;

- щодо права закладів освіти здійснювати конкурсний відбір одержувачів освітніх послуг на умовах, які регулюються державою.

6. Пропонується встановити чітке визначення **«статус закладу освіти»**.

7. Головним завданням положень розділу **«Економічні відносини у сфері освіти»**, на наш погляд, є створення законодавчої бази для формування такого економічного механізму галузі економіки «Освіта», який би забезпечував реалізацію конституційного права громадян України на рівні значень індикаторів розвитку освіти країн Європейського Союзу.

Виконання сформульованого вище завдання, на наше переконання, можливе лише за умови розв'язання наступних загальної та специфічних проблем:

Загальна

Невідповідність діючої моделі економічної діяльності сфери освіти концептуальним засадам ринкової економіки;

Специфічні

- Відсутність унормованого ринку освітніх послуг;
- Невідповідність статусу закладів освіти «бюджетна установа», як суб'єктів економічної діяльності, засадам ринкової економіки;
- Відсутність унормованого визначення результату основної економічної діяльності закладів освіти: освітня послуга (освітній продукт – тотожне поняття).

У зв'язку з викладеним вище пропонується такий **варіант відповідного розділу законопроекту «Про освіту»**:

Розділ: Економічні відносини у сфері освіти.

Стаття...

Економічні відносини у сфері освіти здійснюються відповідно до загальних засад регулювання економічних відносин у суспільстві, встановлених Конституцією України, положень Господарського кодексу України, Цивільного кодексу України, Бюджетного кодексу України, інших законів України, нормативно – правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Стаття...

Особливості економічних відносин у сфері освіти регулюються цим Законом, іншими законами у сфері освіти, постановами Кабінету Міністрів України, нормативно – правовими актами центрального органу виконавчої влади у сфері освіти, галузевих державних органів, до сфери управління яких належать заклади освіти, органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади освіти.

Стаття...

Основними особливостями економічних відносин у сфері освіти є:

- Некомерційний характер економічної діяльності державних і комунальних закладів освіти;
- Юридичний власник державного і комунального закладу освіти (засновник) не має права пред'являти вимоги на отримання економічних вигод, пов'язаних із економічною діяльністю закладу освіти;

- Економічним власником державного і комунального закладу освіти є заклад освіти як інституціональна одиниця, яка має право на отримання економічних вигод, пов'язаних із використанням у процесі економічної діяльності товарів і послуг, фінансових активів і зобов'язань завдяки прийняттю пов'язаних із цим ризиків;
- Заклади освіти незалежно від форм власності мають право на державну фінансову підтримку, співпадаючу з засадами ринкової економіки.
- Державні і комунальні заклади освіти не можуть бути приватизовані;
- Домінування у складі замовників освітніх послуг центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що обумовлює необхідність державного регулювання економічної діяльності закладів освіти, перш за все шляхом застосування таких інструментів як державне та регіональне замовлення на освітні послуги з оплатою за рахунок видатків відповідних бюджетів і державне регулювання цін на освітні послуги.
- Характер трудових відносин при виробництві освітніх послуг, які можуть бути вироблені лише за умови безпосередньої участі споживачів освітніх послуг;
- ...
- ...

Стаття...

Учасниками економічних відносин у сфері освіти є:

- споживачі освітніх послуг;
- замовники освітніх послуг;
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією у сфері освіти;
- громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками закладів освіти як суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно – господарські повноваження на основі відносин власності;
- заклади освіти як суб'єкти господарювання, що здійснюють ринкове виробництво освітніх послуг за замовленням та узгодженою ціною освітньої послуги.

Стаття...

Заклади освіти можуть здійснювати господарську діяльність у статусі **«бюджетна установа»**, **«некомерційна організація (заклад)»**, **«підприємство»**.

Заклади освіти як бюджетні установи – це організації, створені органами державної влади, місцевого самоврядування для неринкового виробництва освітніх послуг, і які повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими.

Заклад освіти як некомерційна організація (заклад) – це організація, яка створюється з метою ринкового виробництва освітніх послуг за замовленням юридичних осіб (органи державного управління, органи місцевого самоврядування, корпорації) або фізичних осіб відповідно до визначених в законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документів про виконання замовлення (договір, угода, контракт) за узгодженою ціною освітньої послуги. Статус некомерційної організації передбачає, що будь який можливий доход (прибуток), який отримує у результаті виробничої діяльності заклад освіти, повністю залишається у його розпорядженні і засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку), який отримує заклад освіти. Не мають права на частку доходу (прибутку), отриманого від виробничої діяльності закладу освіти, і працівники закладу освіти – увесь можливий доход (прибуток) належить закладу освіти. Як некомерційна організація, заклад освіти звільняється від сплати податків.

Заклад освіти як підприємство – це ...

Стаття...

Ціна освітньої послуги є вираженням у грошовій формі еквівалентом одиниці освітньої послуги, яку отримує одна особа, яка виробляється закладом освіти на замовлення відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт).

Враховуючи істотну соціальну значущість освітніх послуг ціни на них регулюються державою. При цьому державні регульовані ціни на освітні послуги повинні забезпечувати компенсацію витрат на їх виробництво та інвестиції на розвиток закладів освіти.

Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які встановили державні регульовані ціни на освітні послуги в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру, зобов'язані відшкодувати закладам освіти між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів.

Установлення Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування державних регульованих цін на освітні послуги в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру, без визначення джерел для відшкодування різниці між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів не допускається і може бути оскаржено у судовому порядку.

Стаття...

Усі заклади освіти як суб'єкти господарювання незалежно від форми власності рівні перед законом.

Господарська діяльність закладів освіти здійснюється в умовах конкурентного середовища, в якому здобуття ними певних економічних вигод забезпечується завдяки їх власних досягнень, внаслідок чого споживачі освітніх послуг отримують можливість оптимального вибору освітніх послуг як за ціною, так і за якістю.

Органам державної влади і органам місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері освіти, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище закладів освіти тієї чи іншої форми власності, або ставлять у нерівне становище окремі заклади освіти чи іншим способом порушують правила конкуренції. У разі порушення цієї вимоги заклади освіти мають право оспорювати такі акти.

Стаття...

Споживачі освітніх послуг мають право:

- доступну та достовірну інформацію про гарантований обсяг, ціну, якість та умови одержання освітньої послуги;
- відшкодування збитків завданих закладам освіти при наданні освітніх послуг в обсязі, меншому визначеному у законному порядку стандарті освіти або відповідно вимог, сформульованих замовником у документі про виконання замовлення, а також шкоди здоров'ю, законодавчою закладом освіти споживачеві при наданні освітньої послуги.

Стаття...

Зклади освіти незалежно від форм власності мають право на одержання цільової і безповоротної адресної державної фінансової допомоги (субсидії) на оплату праці працівників відповідно до встановлених законодавством умов оплати праці та розміру мінімальної заробітної плати, а також на проведення розрахунків за енергоносії та комунальні послуги, які споживаються закладами освіти. Розрахунок обсягу субсидії здійснюється на одиницю освітньої послуги. Порядок розрахунків та умови надання субсидії на освітні послуги затверджується Кабінетом Міністрів України.

Субсидії закладам освіти надаються у межах освітньої субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам.

Стаття...

Державний або комунальний заклад освіти не має права безплатно передавати належне йому, як економічному власнику, майно іншим юридичним особам чи громадянам, крім випадків, передбачених законом. Відчужувати майнові об'єкти, що належать до основних фондів, державний або комунальний заклад освіти має право лише за попередньої письмової згоди органу, до сфери управління якого він належить і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом.

Стаття...

Державні і комунальні заклади освіти можуть утворювати за рахунок можливих доходів (прибутку), грантів, спеціальні (цільові) фонди:

- амортизаційний фонд;
- фонд розвитку;
- резервний фонд;
- інші фонди, передбачені статутом закладу освіти;

Порядок використання цих фондів визначається відповідно до статуту закладу освіти.

Стаття...

Державні і комунальні заклади освіти не мають права випускати власні цінні папери, реалізовувати їх громадянам і юридичним особам, а також придбавати цінні папери інших суб'єктів.

У той же час заклади освіти мають право отримувати цінні папери, інших суб'єктів господарювання у вигляді дарунків і пожертв. Якщо цінні папери, не обумовлені дарувальниками конкретними напрямками їх використання, заклади освіти повинні використовувати доходи від них перш за все на зниження цін на освітні послуги.

Стаття...

Зклади освіти можуть отримувати надходження у вигляді дарунків і пожертв, у тому числі у грошовій формі, від окремих осіб, корпорацій. Якщо зазначені дарунки і пожертвування не обумовлені дарувальниками конкретними напрямками їх використання, то заклади освіти можуть придбавати активи, які можуть приносити доходи від власності в додаток до доходів (прибутку) від платежів за освітні послуги, за рахунок чого заклади освіти можуть знижувати ціну освітніх послуг.

Стаття...кредити на одержання освітніх послуг.

Стаття...кредитування господарської діяльності закладів освіти

Стаття...порядок формування розміщення та виконання замовлень на освітні послуги

ПРОПОЗИЦІЇ ДО ПРОЕКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОСВІТУ» (ВІТРЕНКА Ю. М.)

<i>Зміст відповідного положення (норми) проекту Закону «Про освіту»</i>	<i>Пропозиції члена робочої групи</i>	<i>Коротке обґрунтування</i>
Розділу I. Загальні положення. До статті 1. Основні терміни та їх визначення. 1. У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні: академічна свобода – самостійність і	Доповнити статтю наступними визначеннями: Освіта як вид економічної діяльності – один із видів економічної діяльності, який офіційними міжнародними і	Доцільність запропонованих термінів і визначень обумовлюється об'єктивними загальними процесами «економізації» освітньої діяльності у зв'язку з

<p>незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, установлених законом; акредитація – оцінювання освітньої програми та освітньої діяльності освітнього закладу за цією програмою на предмет відповідності стандарту змісту освіти та стандарту освітньої діяльності, спроможності виконати вимоги стандарту та досягти заявлених у програмі навчальних результатів;</p> <p>безоплатна освіта – освіта, здобуття якої оплачується за рахунок видатків Державного бюджету або місцевих бюджетів в обсягах, що не передбачають витрат для її здобувача;</p> <p>заклад освіти – установа, яка ліцензована на здійснення освітньої діяльності уповноваженими на це органами державної влади;</p> <p>компетентність/компетентності – динамічна комбінація знань, розуміння, поглядів, цінностей, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та/або подальшу навчальну діяльність і є навчальним результатом на певному рівні освіти;</p> <p>ліцензія – документ державного зразка, що засвідчує спроможність юридичної особи провадити освітню діяльність за певною спеціальністю на певному рівні освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності;</p> <p>освіта – процеси, якими суспільство цілеспрямовано передає між людьми з метою їх навчання/навченості накопичені інформацію, знання, розуміння, погляди, цінності, уміння, зразки поведінки, інші компетентності і включають комунікацію для досягнення навчальних цілей;</p> <p>поняття включає навчання, виховання та розвиток особи;</p> <p>освітня кваліфікація – офіційне підтвердження успішного завершення освітньої програми у формі документа;</p> <p>результат навчання – сукупність, знань, розуміння, ставлень, цінностей, умінь, зразків поведінки, інших компетентностей, які опановує та</p>	<p>національними статистичними класифікаціями визначається окремим видом на найвищому рівні ієрархічної системи кодування і характеризує затрати на виробництво освітніх послуг, процес виробництва і надання освітніх послуг;</p> <p>Освітня послуга (освітній продукт, продукт освіти, освітня продукція – тотожні поняття) як результат економічної діяльності – це освітня діяльність, що вносить зміни в інтелектуальний стан осіб, виробляється і надається за замовленням відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти (стандартів освітніх послуг) або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт) і має вартісний вираз;</p> <p>Безоплатна освіта, яка забезпечується державою – це здобуття фізичною особою освіти з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів;</p> <p>Споживач освітніх послуг – це фізична особа, яка відповідно до визначених замовником освітніх послуг умов виконання замовлення на надання освітніх послуг здобуває освіту з оплатою освітніх послуг як за рахунок одного із джерел фінансування (державний бюджет, місцевий бюджет, кошти корпорацій, фізичних осіб, власних коштів), так і за рахунок кількох джерел фінансування. Споживач освітніх послуг може бути одночасно замовником освітніх послуг;</p> <p>Вразливий споживач освітніх послуг – соціально захищений споживач освітніх послуг, якому надається відповідний статус щодо особливостей отримання освітніх послуг у порядку, встановленому цим Законом;</p> <p>Замовник освітніх послуг – фізична або</p>	<p>отриманням Україною у 2006 році статусу країни з ринковою економікою та необхідністю узгодження з положеннями п'ятої версії Системи національних рахунків (СНР 2008), впровадження якої передбачено в Україні до вересня 2016 року.</p>
--	--	--

<p>здатна продемонструвати особа після успішного завершення освітньої програми або окремих її частин (модулів, предметів, дисциплін, курсів тощо);</p>	<p>юридична особа, яка замовляє надання фізичній особі або кільком фізичним особам однієї або кількох освітніх послуг відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти (стандартів освітніх послуг) або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт);</p> <p>Виробник освітніх послуг – заклад освіти або фізична особа, який (яка) здійснює господарську діяльність щодо виробництва і надання освітніх послуг відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти (стандартів освітніх послуг) або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт), та зареєстрований у встановленому законом порядку;</p> <p>Заклад освіти (виробник освітніх послуг) як суб'єкт економічної (господарської) діяльності – це інституціональна одиниця, основною метою якої є виробництво і надання освітніх послуг відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти (стандартів освітніх послуг) або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт) та яка зареєстрована у законному порядку;</p>	
<p>До статті 2. Законодавство України про освіту. п. 2. Заклад освіти має право вирішувати питання, не врегульовані актами законодавства України, в межах своїх автономних прав, визначених цим Законом та статутом відповідного закладу освіти.</p>	<p>Викласти у наступній редакції: <u>Заклад освіти та фізична особа, яка здійснює освітню діяльність у визначенні спеціальним законом способи, мають право</u> вирішувати питання, не врегульовані актами законодавства України, в межах своїх автономних прав, визначених цим Законом та статутом відповідного закладу освіти.</p>	
<p>До статті 3. Зміст права на освіту. п. 1. Кожен має право на освіту.</p>	<p>п. 1. Замінити слово «коштів»</p>	

<p>Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на рівність умов доступу до освіти, право на безоплатну освіту (за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів) у випадках, визначених Конституцією, цим та іншими спеціальними законами</p> <p>п. 4. Особа має право здобути кожну кваліфікацію професійної освіти та кожен ступінь вищої освіти за кошти державного або місцевого бюджету один раз окрім випадків, визначених у цьому законі та Законі України «Про вищу освіту». Громадяни України, які не завершили навчання за кошти державного або місцевого бюджету для здобуття певного ступеню професійної та вищої освіти, мають право повторно безоплатно здобувати цей ступінь професійної та вищої освіти за умови відшкодування до державного або місцевого бюджету витрачених на їхнє навчання коштів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.</p>	<p>на слово «видатки».</p> <p>п. 4. Слід вилучити як такий, що не відповідає положенню статті 22 Конституції України: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод», оскільки стаття 53 Конституції України, де визначено право громадян України на освіту, не містить обмеження щодо здобуття безоплатної освіти «один раз» та повторно безоплатного здобування освіти за умови відшкодування коштів.</p>	
<p>До статті 5. Право на безоплатне здобуття освіти.</p> <p>Громадяни України мають право на безоплатне здобуття освіти, що забезпечується:</p> <p>для дошкільної і середньої освіти – за рахунок формування та фінансування мережі закладів, достатньої для забезпечення потреб в освіті усіх.</p> <p>для професійної та вищої освіти - за рахунок фінансування освіти з державного чи місцевих бюджетів у закладах освіти незалежно від форми власності у порядку, встановленому законом.</p>	<p>Редакцію статті слід привести у відповідність до офіційного тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 04.03.2004р. №5- рп / 2004 про доступність і безоплатність освіти.</p>	
<p>До статті 7. Державна політика у сфері освіти.</p> <p>п. 1. Україна визнає освіту головним державним пріоритетом соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. Фінансове та інституційне забезпечення державою освіти є інвестицією у сталий розвиток суспільства.</p> <p>п. 4. Документами державного прогнозування і стратегічного планування розвитку освіти є прогноз розвитку освіти України, стратегія розвитку освіти України, державні цільові програми у сфері освіти, регіональні та місцеві цільові програми у сфері освіти, плани діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері освіти, закладів освіти державної і комунальної форм власності. Органи</p>	<p>п. 1. . Вилучити слова: «Фінансове та інституційне забезпечення державною освітою є інвестицією у сталий розвиток суспільства».</p> <p>п. 4. Слова «прогноз» та «стратегія» замінити на слова «Прогноз» та «Стратегія».</p>	

<p>влади та заклади освіти забезпечують відкритий доступ до цих документів шляхом їх оприлюднення на своїх офіційних Веб сайтах.</p>		
<p>До статті 9. Мова освіти. п. 3. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, у першу чергу - англійської мови, у державних і комунальних закладах освіти шляхом: обов'язкового зазначення у стандартах освіти володіння мовою міжнародного спілкування як складової переліку нормативних компетентностей випускника та її обсягу; забезпечення за кошти державного і місцевого бюджетів оволодіння та підвищення рівня володіння мовою міжнародного спілкування для педагогічних і науково-педагогічних працівників; використання мови міжнародного спілкування у освітньому процесі. п. 4. З метою створення умов для міжнародної академічної мобільності заклад освіти може прийняти рішення про викладання однієї чи кількох дисциплін англійською та/або іншими іноземними мовами, забезпечивши при цьому знання громадянами України, що навчаються, відповідної дисципліни державною мовою..</p>	<p>Вилучити абзац 3.</p> <p>п. 4. Слід вилучити або доповнити посиланнями на джерела оплати реалізації такого рішення.</p>	<p>Оволодіння мовою міжнародного спілкування педагогічними і науково-педагогічними працівниками повинно здійснюватись під час здобуття ними освіти у закладах освіти.</p>
<p>До розділу II. Система освіти. До статті 13. Форми здобуття та види освіти. п. 2. Формальна освіта здійснюється за освітніми програмами відповідно до визначених Законами України та іншими нормативними актами рівнів освіти, галузей знань і спеціальностей. Формальна освіта здобувається у закладах освіти, які мають ліцензію на здійснення освітньої діяльності. Формальна освіта передбачає досягнення визначених державними стандартами результатів навчання певного рівня освіти та здобуття за освітніми програмами визнаних державою кваліфікацій, що дають право доступу до наступного рівня освіти. Здобуті результати навчання та кваліфікації підтверджуються відповідним документом про освіту.</p>	<p>Друге речення викласти у наступній редакції: Формальна освіта здобувається у закладах освіти <u>або за участю вчителя чи фізичних осіб</u> , далі за текстом...</p>	
<p>До статті 14. Дошкільна освіта. п. 1. Метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини шляхом її навчання, виховання та піклування про її</p>		

<p>здоров'я, харчування, безпеку. Дошкільна освіта здобувається у закладі освіти за місцем проживання дитини, в сім'ї або за участю вчителя чи фізичних осіб, які здійснюють освітню діяльність, та у інші визначені спеціальним законом способи. Дошкільна освіта передбачає підготовку до наступного рівня освіти – середньої освіти.</p> <p>п. 2. Держава гарантує право на отримання дошкільної освіти всіма дітьми віком від 3 років. Здобуття дошкільної освіти, крім освіти в сім'ї, фінансується з видатків місцевих бюджетів.</p>	<p>Вилучити слова «за місцем проживання дитини».</p> <p>п. 2. Вилучити слова «Здобуття дошкільної освіти, крім освіти в сім'ї; фінансується з видатків місцевих бюджетів».</p> <p>Доповнити цей пункт словами: Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для можливої часткової або повної оплати освітніх послуг дошкільної освіти на одну дитину встановлюється при затвердженні відповідних бюджетів.</p>	<p>Наявність таких слів протирічить положенню ст. 3. п. 2. цього проекту закону («Право на освіту гарантується незалежно від...місця проживання...»), ст. 43. п. 1. («Особам, які навчаються, держава гарантує право на: ... вільний вибір закладу освіти...», «...захист від дискримінації на підставі... місця проживання...»), ст. 44. п. 1. («Батьки та особи, які їх замінюють, мають право: обирати заклад освіти та форму навчання для своїх неповнолітніх дітей...»)</p> <p>Може складатись ситуація, що фінансування здобуття дошкільної освіти потребуватиме видатків державного бюджету.</p>
<p>До статті 15. Середня освіта.</p> <p>п. 1. Повна середня освіта передбачає завершення трьох рівнів освіти: початкової освіти тривалістю 5 років; базової середньої освіти тривалістю 4 роки; профільної середньої освіти тривалістю 3 роки.</p> <p>Держава гарантує усім громадянам право на отримання повної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна середня освіта в Україні є обов'язковою.</p>	<p>п. 1. Після слова: «Повна» доповнити словом «загальна»</p> <p>Після речення «Повна загальна середня освіта є обов'язковою», доповнити словами; Обсяг освітніх послуг, який забезпечує обов'язкову повну загальну середню освіту визначається Законом. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення обов'язкової освіти однієї дитини визначається при затвердженні відповідних бюджетів. Освітні послуги понад визначені законом обсяги та понад затверджені розміри видатків державного або місцевих бюджетів оплачуються батьками чи за рахунок інших джерел</p>	<p>Відповідно до статті 53 діючої Конституції України.</p> <p>Наявність таких слів суперечить положенню ст. 3.</p>

<p>п. 4. Початкова освіта передбачає підготовку до наступного рівня освіти – базової середньої освіти. Початкова освіта здобувається у закладі освіти за місцем проживання дитини, в сім'ї або за участю вчителя чи фізичних осіб, які здійснюють освітню діяльність....</p> <p>п. 7. Здобуття повної середньої освіти можливе шляхом навчання: за загальноосвітнім напрямом профілізації середньої освіти – в закладах загальної середньої освіти, які спроможні поєднати здобуття повної середньої освіти, зміст якої визначеної державним стандартом, та поглибленої загальноосвітньої підготовки; профільна освіта наукового, мистецького, спортивного спрямування забезпечується також мережею шкіл-інтернатів, ліцеїв-інтернатів, в яких навчання і перебування є безкоштовним. Заклади позашкільної освіти можуть залучатися до забезпечення профільної підготовки; за професійним напрямом профілізації середньої освіти – в закладах професійної освіти (професійних коледжах і ліцеях, центрах професійної підготовки, технікумах, професійних училищах), які спроможні поєднати здобуття повної середньої освіти, зміст якої визначеної державним стандартом, та професійної підготовки. Особа, яка отримує профільну середню освіту за програмою професійного спрямування, одночасно отримує ступінь кваліфікованого робітника.</p>	<p>фінансування. п. 4. Вилучити у абзаці 3 слова «за місцем проживання дитини».</p> <p>Замінити слово «безкоштовними» на слово «безоплатними».</p>	<p>п. 2. цього проекту закону («Право на освіту гарантується незалежно від...місця проживання...»), ст. 43. п. 1. («Особам, які навчаються, держава гарантує право на: ... вільний вибір закладу освіти...», «...захист від дискримінації на підставі... місця проживання...»), ст. 44. п. 1. («Батьки та особи, які їх замінюють, мають право: обирати заклад освіти та форму навчання для своїх неповнолітніх дітей...»)</p> <p>Таку ж заміну слід здійснити і в інших статтях законопроекту.</p>
<p>До статті 16. Позашкільна освіта. п. 8. . Фінансування позашкільної освіти здійснюється за кошти державного і місцевого бюджетів, батьків дітей або їх законних представників, з інших джерел, не заборонених законодавством.</p>	<p>п. 8. Викласти у наступній редакції: Фінансування позашкільної освіти може здійснюватись за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів, коштів батьків або їх законних представників, інших джерел, незаборонених законодавством. Розмір видатків державного або місцевого бюджетів для можливої часткової або повної</p>	

	оплати освітніх послуг позашкільної освіти встановлюється з розрахунку на одну особу при затвердженні відповідних бюджетів.	
<p>До статті 17. Професійна освіта.</p> <p>п. 3. Заклади професійної освіти здійснюють підготовку, перепідготовку фахівців і підвищення кваліфікації громадян за кошти державного та місцевих бюджетів, а також за угодами з підприємствами, об'єднаннями, установами, організаціями, окремими громадянами. Навчання особи у закладі професійної освіти може оплачувати підприємство, установа, організація на підставі тристоронньої угоди про навчання та подальше працевлаштування. Якщо таке навчання відбувається на основі базової середньої освіти, держава фінансує частину витрат, потрібну для здобуття особою повної середньої освіти.</p>	<p>п. 3. Викласти у наступній редакції:</p> <p>Обсяг освітніх послуг, який забезпечує здобуття професійної освіти, визначається законом. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для здобуття професійної освіти визначається на одну особу при затвердженні відповідних бюджетів.</p> <p>Кількість здобувачів професійної освіти з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів визначається виходячи із можливостей відповідних бюджетів та потреб ринку праці. Освітні послуги понад визначені законом обсяги та понад затвердженні розміри видатків державного або місцевих бюджетів оплачується громадянами України або за рахунок інших джерел фінансування.</p>	

<p>До статті 18. Вища освіта.</p>	<p>Доповнити пунктом у наступній редакції: п... Обсяг освітніх послуг, який забезпечує здобуття вищої освіти, визначається законом. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для здобуття вищої освіти на конкурсній основі визначається на одну особу при затвердженні відповідних бюджетів. Кількість здобувачів вищої освіти з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів визначається виходячи із можливостей відповідних бюджетів та потреб ринку праці. Освітні послуги понад визначені законом обсяги та понад затверджені розміри видатків державного або місцевих бюджетів оплачується громадянами України або за рахунок інших джерел фінансування.</p>	
<p>До статті 19. Наукова діяльність у системі вищої освіти. п. 3. Дохід, отриманий від комерціалізації результатів наукових досліджень, спрямовується на розвиток закладу вищої освіти.</p>	<p>п. 3. Слід вилучити як такий, що обмежує фінансову автономію закладу вищої освіти.</p>	
<p>До статті 20. Освіта дорослих як складова навчання впродовж життя. п. 4. Держава гарантує фінансування освіти дорослих для осіб, які потребують перекваліфікації у зв'язку зі станом здоров'я або через втрату актуальності здобутої раніше професії внаслідок технологічного розвитку. п. 5. Держава фінансує освіту дорослих за спеціальностями, котрі визначені пріоритетними для економічного розвитку у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.</p>	<p>п. 4 і п. 5. об'єднати, виклавши їх у наступній редакції: Освітні послуги як складової навчання впродовж життя можуть частково або повністю оплачуватись за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для можливої часткової або повної оплати освітніх послуг як складової навчання впродовж життя визначається на одну особу при затвердженні відповідних бюджетів.</p>	
<p>До розділу III. Заклади освіти. До статті 24. Статус закладів освіти. п. 1. Організаційно-правову форму закладу освіти визначає засновник згідно з законодавством. п. 2. Заклади освіти державної та комунальної форми власності можуть мати статус бюджетної установи або неприбуткового підприємства, установи, організації.</p>	<p>Пропонуємо викласти статтю у наступній редакції: 1. Організаційно – правовий статус закладу освіти визначається юридичним власником (засновником) закладу освіти при реєстрації в установленому законом</p>	

<p>п. 3. Заклади освіти у формі бюджетної установи та неприбуткової організації не можуть здійснювати інших видів діяльності, окрім освітньої діяльності та проведення наукових досліджень. Такі заклади отриманий прибуток використовують лише на здійснення статутної діяльності та фінансування заснованих ними ендавментів, засновники закладів і члени трудового колективу закладу не можуть отримувати будь-яку частку від прибутку закладу. Такі заклади звільняються від сплати усіх видів податків крім виконання обов'язків податкового агента щодо сплати податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску.</p> <p>п. 4. Органи місцевого самоврядування можуть делегувати окремі повноваження засновника закладів середньої освіти юридичним особам на основі договору в порядку, визначеному Законом України «Про загальну середню освіту».</p>	<p>порядку і зазначається у статуті закладу освіти.</p> <p>2. Заклади освіти можуть здійснювати освітню і економічну діяльність у одній із таких організаційно – правових форм (статусів):</p> <ul style="list-style-type: none"> - бюджетна установа, як одиниця сектора державного управління; - некомерційна (неприбуткова) організація (заклад), яка створюється з метою ринкового виробництва освітніх послуг; - некомерційна (неприбуткова) організація (заклад), яка створюється з метою неринкової освітньої діяльності; - підприємство, як одержувач бюджетних коштів та коштів із інших джерел фінансування за вироблені та надані освітні послуги. <p>3. Заклади освіти як бюджетні установи – це організації, створені органами державної влади, місцевого самоврядування для неринкової освітньої діяльності, які повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджету. Результати своєї освітньої діяльності вони надають споживачам безоплатно або по економічно незначним цінам. Бюджетні установи є неприбутковими. Уся господарська діяльність здійснюється відповідно до положень Бюджетного кодексу України.</p> <p>4. Заклади освіти як некомерційні організації (заклади), які створюються з метою ринкового виробництва освітніх послуг – це організації, які створюються з метою ринкового виробництва освітніх послуг за замовленням юридичних осіб (органи державного управління, органи місцевого самоврядування, корпорації, підприємства тощо) або фізичних осіб відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або</p>	
---	--	--

	<p>відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі про виконання замовлення (договір, угода, контракт) за узгодженою ціною освітньої послуги. Будь – який можливий дохід (прибуток), який отримує заклад освіти у статусі некомерційної організації у результаті виробничої діяльності, повністю залишається у його розпорядженні, а засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку). Не мають права на частку доходу (прибутку) і працівники закладу освіти – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу освіти. Такі заклади освіти мають право використовувати можливий дохід від пожертв, грантів і дарунків для того, щоб дещо понизити ціни за освітні послуги. Як некомерційні організації, заклади освіти можуть звільнитися від сплати податків.</p> <p>5. Заклади освіти як некомерційні (неприбуткові) організації (заклади), які створюються з метою неринкової діяльності – це некомерційні організації (заклади), які створені з метою неринкової освітньої діяльності на благодійній основі, і які результати своєї освітньої діяльності надають споживачам безоплатно або по економічно незначним цінам. Будь – який можливий дохід (прибуток), який отримує заклад освіти у результаті неринкової виробничої діяльності, повністю залишається у його розпорядження, а засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку). Не мають права на частку доходу (прибутку) і працівники закладу освіти або волонтери – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу освіти. Такі заклади освіти мають право використовувати можливий дохід від пожертв, грантів і дарунків для розширення своєї освітньої діяльності на безоплатній</p>	
--	---	--

	основі або для зменшення економічно незначних цін. Як некомерційні організації заклади освіти можуть звільнитися від сплати податків. 6. і	
До статті 26. Управління закладом освіти. п. 5. Керівник закладу освіти здійснює поточне керівництво закладом і несе відповідальність за освітню та фінансово-господарську діяльність закладу освіти. Керівник закладу освіти обирається за конкурсом. З керівником закладу освіти укладається контракт. Кваліфікаційні вимоги до керівника, порядок проведення конкурсу та призначення на посаду визначається законодавством України і статутом закладу освіти.	п. 5. Словосполучення «фінансово – господарську» замінити на слово «економічну».	
До статті 29. Відкритість і прозорість у діяльності закладу освіти. п. 2. ... порядок надання платних освітніх послуг та їхню вартість. п. 3. Заклади освіти державної і комунальної форми власності на своїх офіційних веб-сайтах або офіційних веб-сайтах їх засновників оприлюднюють кошторис і звіт про надходження та використання коштів, спрямованих на забезпечення їхньої діяльності.	п. 2. Замінити слова «порядок надання платних освітніх послуг та їхню вартість» на слова «порядок оплати освітніх послуг понад визначені законом обсяги та понад затверджені розміри видатків державного або місцевих бюджетів» п. 3. Слово «кошторис» замінити на слова «фінансовий план».	
Д розділу V. Забезпечення якості освіти. До статті 37. Зміст освіти і державні стандарти. п. 2. Основні складові змісту обов'язкової освіти (освітні галузі, дисципліни, курси, навчальні предмети), міждисциплінарні пріоритети, цілі (результати) закінчення рівнів освіти та послідовні державні стандарти освіти (змісту освіти і досягнень учнів) устанавлюються Національним курикулумом дошкільної і загальної середньої освіти.	п. 2. Дати визначення терміну «курукулум» . Доповнити статтю п. 7 наступного змісту; «Державний стандарт освіти є основою для визначення вартості здобуття освіти за кожним рівнем освіти, кожної спеціальності та різних ступенів підготовки».	
До статті 38. Стандарти освітньої діяльності.	п. 2. і п. 3. Стандарти освіти і стандарти освітньої діяльності повинні затверджуватись Кабінетом Міністрів України.	
До розділу VI. Учасники освітнього процесу.		

<p>До статті 45. Права і обов'язки педагогічних і науково – педагогічних працівників.</p> <p>п. 1. Педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право: академічну свободу, включаючи свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі;</p> <p>доступ до інформаційних ресурсів і комунікацій, що використовуються в освітньому процесі та науковій діяльності;</p> <p>безоплатне користування матеріально-технічними ресурсами закладу освіти для здійснення освітньої та наукової діяльності; педагогічну ініціативу; розроблення та впровадження авторських освітніх методик і технологій;</p> <p>захист професійної честі, гідності; індивідуальну освітню діяльність;</p> <p>участь у роботі колегіальних органів управління закладом освіти;</p> <p>участь у громадському самоврядуванні закладу освіти;</p> <p>об'єднання у професійні громадські організації;</p> <p>подовжену оплачувану відпустку; одержання службового житла;</p> <p>підвищення кваліфікації, перепідготовку; вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, що здійснюють підвищення кваліфікації і перепідготовку;</p> <p>однорічну неоплачувану творчу відпустку не рідше одного разу на 10 років із зарахування до загального і спеціального трудового стажу.</p>	<p>п. 1. Вилучити слова: одержання службового житла; однорічну неоплачувану творчу відпустку не рідше одного разу на 10 років із зарахуванням до загального і спеціального трудового стажу;</p>	
<p>До розділу VII. Професійний розвиток та оплата праці педагогічних та наукових – педагогічних працівників.</p>	<p>Положення цього розділу необхідно узгодити з положенням нового Трудового кодексу України.</p>	
<p>До розділу VIII. Управління у сфері освіти.</p> <p>До статті 54. Повноваження Кабінету Міністрів України</p>	<p>Включити наступне повноваження:</p> <ul style="list-style-type: none"> - затверджує Державні стандарти освіти та освітньої діяльності; 	
<p>До статті 55. Повноваження центрального органу виконавчої влади у сфері освіти.</p>	<p>Вилучити наступне повноваження;</p> <ul style="list-style-type: none"> - затверджує державні стандарти освіти; 	
<p>До статті 59. Повноваження засновника закладу освіти.</p>	<p>Вилучити повноваження «затверджує кошторис закладу освіти», оскільки це є обмеженням фінансової автономії закладу освіти.</p>	
<p>До розділу X. Фінансування освіти та</p>	<p>Назву розділу пропонуємо</p>	

<p>економічна діяльність закладів освіти.</p> <p>Стаття 69. Загальні положення щодо фінансування освіти</p> <p>1. Держава забезпечує видатки з державного та місцевих бюджетів на освіту в розмірі не меншому семи відсотків валового внутрішнього продукту.</p> <p>2. Держава забезпечує фінансування дошкільної, середньої освіти в обсязі державного стандарту.</p> <p>3. Держава фінансує середню освіту шляхом надання освітньої субвенції місцевим бюджетам.</p> <p>4. Держава фінансує професійної освіти шляхом надання субвенції на підготовку робітничих кадрів.</p> <p>5. Дошкільна та позашкільна освіта фінансується з видатків місцевих бюджетів.</p> <p>6. Освіта дорослих фінансується за кошти державного бюджету, місцевих бюджетів, роботодавців, тих, хто навчається, інших фізичних та юридичних осіб</p> <p>7. Особливості фінансування освіти різних рівнів визначаються спеціальними законами.</p> <p>Стаття 70. Фінансування середньої та професійної освіти</p> <p>1. Порядок розподілу освітньої субвенції між місцевими бюджетами визначається формулою, в основі якої лежить кількість учнів із врахуванням таких факторів: рівень освіти; категорія території, де розташований заклад освіти; наявність учнів з особливими освітніми потребами; особливості навчання учнів з національних меншин; необхідність доведення учнів до закладу освіти та з нього; та інших факторів.</p> <p>2. Порядок розподілу субвенції на підготовку робітничих кадрів між місцевими бюджетами визначається формулою, в основі якої лежить кількість учнів із врахуванням рівня освіти, професійного профілю, наявності учнів з особливими освітніми потребами та інших факторів.</p> <p>Стаття 71. Фінансово-господарська діяльність закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти</p> <p>1. Заклади освіти державної та</p>	<p>викласти у наступній редакції: «Економічні відносини у сфері освіти».</p> <p>Статті розділу пропонуємо викласти у наступній редакції:</p> <p><u>Стаття...</u> Законодавче регулювання економічних відносин у сфері освіти.</p> <p>1. Економічні відносини у сфері освіти здійснюються відповідно до загальних засад регулювання економічних відносин у суспільстві, встановлених Конституцією України, Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України, Трудовим кодексом України, законами України, нормативно – правовими актами Президента України, Кабінету Міністрів України, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.</p> <p>2. Основними засобами державного регулювання економічних відносин у сфері освіти є:</p> <ul style="list-style-type: none"> - щорічне затвердження обсягів видатків державного і місцевих бюджетів на освіту; - державне та регіональне замовлення на виробництво і надання освітніх послуг з повною та частковою їх оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів закладами освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження; - ліцензування освітньої діяльності; - встановлення державних стандартів освітньої діяльності та стандартів освіти; - застосування норм і нормативів в освітній діяльності; - регулювання цін на освітні послуги; - надання інвестиційних, податкових та інших пільг; - надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. 	
--	--	--

<p>комунальної форми власності є неприбутковими установами. Заклади освіти приватної форми власності можуть набувати статусу неприбуткової установи, якщо це передбачено їхніми установчими документами.</p> <p>2. Кошти закладів і установ освіти, які повністю або частково фінансуються з бюджету, одержані від здійснення або на здійснення діяльності, передбаченої їх статутними документами, не вважаються прибутком.</p> <p>3. Додатковими джерелами фінансування закладів освіти є: кошти, одержані за навчання, підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; плата за надання додаткових освітніх послуг; кошти, одержані за науково-дослідні роботи (послуги) та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, цехів і господарств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; дотації з місцевих бюджетів; дивіденди від цінних паперів; валютні надходження; добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, окремих громадян; інші кошти.</p> <p>4. Розмір плати за весь строк навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється закладом освіти у грошовій одиниці України - гривні, з урахуванням офіційно визначеного рівня інфляції за попередній календарний рік.</p> <p>5. Розмір плати за весь строк навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг встановлюється у договорі, що укладається між закладом освіти та особою, яка навчатиметься, або юридичною особою, що оплачуватиме навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або надання додаткових освітніх послуг, і не може змінюватися протягом усього строку</p>	<p><u>Стаття...</u> Особливості економічних відносин у сфері освіти.</p> <p>1. Особливості економічних відносин у сфері освіти регулюються відповідно до загальних засад регулювання економічних відносин у суспільстві цим Законом, іншими законами у сфері освіти, нормативно – правовими актами Кабінету Міністрів України, центрального органу виконавчої влади у сфері освіти, галузевих державних органів влади, до сфери управління яких належать заклади освіти, органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади освіти.</p> <p>2. Основними особливостями економічних відносин у сфері освіти є: - у випадках, встановлених Конституцією України та законом, освітні послуги надаються споживачам безоплатно (з оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів); - конституційний обов'язок держави забезпечувати конституційне право громадян України на освіту з повною або частковою оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів обумовлює домінуюче місце на ринку освітніх послуг державних і комунальних закладів освіти; - некомерційний (без мети одержання прибутку) характер економічної діяльності державних і комунальних закладів освіти; - юридичний власник (засновник) закладу освіти, який здійснює некомерційну діяльність, не має права на отримання економічних вигод, пов'язаних із економічною діяльністю закладу освіти. Будь який можливий дохід (прибуток), який отримує у результаті виробничої діяльності такий заклад освіти, повністю залишається у його розпорядженні і</p>	
--	---	--

<p>навчання. Зміна розміру плати за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг у закладах вищої освіти регулюється ст. 73 Закону “Про вищу освіту”. Типовий договір затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти.</p> <p>6. Розмір плати за весь строк навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг публікується у загальнодержавних друкованих засобах масової інформації та інформаційних збірниках центрального органу виконавчої влади у сфері освіти.</p> <p>7. Кошти, отримані закладом освіти як плата за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг, не можуть бути вилучені в дохід держави або місцевих бюджетів. Зазначені кошти знаходяться у розпорядженні закладу освіти за умови, якщо вони спрямовуються на статутну діяльність закладу освіти.</p> <p>8. Плата за навчання, підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації кадрів або за надання додаткових освітніх послуг може вноситися за весь строк навчання, підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів або надання додаткових освітніх послуг повністю одноразово або частками - помісячно, по семестрах, щорічно.</p> <p>9. Кошти, матеріальні цінності та нематеріальні активи, що надходять безкоштовно у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань юридичних і фізичних осіб, у тому числі нерезидентів, закладам і установам освіти та науки, метою діяльності яких не є одержання прибутку, для здійснення освітньої, наукової, оздоровчої, спортивної, культурної діяльності, не вважаються прибутком.</p> <p>10. У разі одержання коштів з інших джерел бюджетні та галузеві асигнування закладів освіти та установ, організації системи освіти не зменшуються.</p> <p>11. Бюджетні асигнування на освіту та позабюджетні кошти не підлягають вилученню та використовуються лише за призначенням.</p>	<p>засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку), який отримує заклад освіти;</p> <ul style="list-style-type: none"> - економічний власник (інституціональна одиниця) закладу освіти, який здійснює некомерційну діяльність, має права на отримання економічних вигод, пов'язаних із використанням у процесі економічної діяльності товарів і послуг, фінансових активів і зобов'язань завдяки прийняттю пов'язаних із цим ризиків, при цьому працівники закладу освіти не мають права на частку доходу (прибутку), отриманого від виробничої діяльності закладу освіти – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу освіти; - державні і комунальні заклади освіти не можуть бути приватизовані; - характер трудових відносин при виробництві освітніх послуг, які можуть бути вироблені лише за умови безпосередньої участі споживачів освітніх послуг; - об'єктивний взаємозв'язок освіти з ринком праці; <p>3. Особливості економічних відносин у сфері освіти можуть бути підставою для рішення або дій державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження ринкових засад у сфері освіти з використанням засобів державного регулювання, встановлених законом.</p> <p><u>Стаття...</u> Учасники економічних відносин у сфері освіти.</p> <p>Учасники економічних відносин у сфері освіти є:</p> <ul style="list-style-type: none"> - громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, їх неповнолітні діти – замовники і споживачі освітніх послуг; - органи державної влади та органи місцевого самоврядування – замовники освітніх послуг; - господарські організації – 	
--	---	--

<p>Стаття 72. Матеріально-технічна база закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти</p> <p>1. Матеріально-технічна база закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти включає будівлі, споруди, землю, комунікації, обладнання, транспортні засоби, службове житло та інші цінності. Майно закладів освіти та установ, організацій, підприємств системи освіти належить їм на правах, визначених законодавством.</p> <p>2. Порядок, умови та форми набуття закладами освіти прав на землю визначається Земельним кодексом України.</p> <p>3. Заклади освіти самостійно розпоряджаються прибутками від господарської та іншої передбаченої їхніми статутами діяльності.</p> <p>4. Основні фонди, оборотні кошти та інше майно державних закладів освіти, установ, організацій та підприємств системи освіти не підлягають вилученню, крім випадків, передбачених законодавством.</p> <p>5. Заклади освіти, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, а також підрозділи, технологічно пов'язані з освітнім процесом, не підлягають приватизації, перепрофілюванню або використанню не за призначенням.</p>	<p>юридичні особи, державні, комунальні та інші підприємства, незалежно від форм власності, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку – замовники освітніх послуг;</p> <p>- громадські організації – юридичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку – замовники освітніх послуг;</p> <p>- заклади освіти усіх типів і видів незалежно від форм власності як суб'єкти господарювання, що здійснюють виробництво освітніх послуг на замовлення за узгодженою ціною – виробники освітніх послуг;</p> <p>- фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність щодо надання освітніх послуг і які зареєстровані в установленому законом порядку – виробники освітніх послуг;</p> <p>- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками закладів освіти (юридичні власники) чи здійснюють щодо них організаційно – господарські повноваження на основі відносин власності;</p> <p><u>Стаття...</u> Економічна діяльність у сфері освіти.</p> <p>1. Освіта як вид економічної діяльності – один із видів економічної діяльності, який офіційними міжнародними і національними статистичними класифікаціями визначається окремим видом на найвищому рівні ієрархічної системи кодування економічної діяльності і характеризує затрати на виробництво освітніх послуг, процес виробництва і надання освітніх послуг;</p> <p>2. Економічна діяльність у сфері освіти здійснюється за</p>	
--	--	--

	<p>замовленням органів державної влади, місцевого самоврядування, корпорацій, інших юридичних осіб, (замовники освітніх послуг), фізичних осіб – замовників і споживачів освітніх послуг, які формують попит на освітні послуги; закладами освіти усіх видів і типів незалежно від форм власності, що зареєстровані у встановленому законом порядку, які формують пропозиції по виробництву освітніх послуг.</p> <p>3. Підставою для початку виробництва освітніх послуг є укладання документа щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт), в якому визначаються обсяги виробництва і надання освітніх послуг за рівнями освіти відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником обсягів виробництва по кожній освітній послугі за узгодженою ціною.</p> <p>4. Економічна діяльність закладів освіти здійснюється відповідно до вимог Державної класифікації видів економічної діяльності і поділяється на основу, вторинну та допоміжну.</p> <p>5. Основною діяльністю закладів освіти є виробництво і надання освітніх послуг і характеризується тим, що створена у її процесі додана вартість більше доданої вартості будь-якої іншої діяльності, які можуть здійснюватись такими закладами.</p> <p>6. Вторинною діяльністю закладів освіти є діяльність, яка здійснюється такими закладами одночасно із основною діяльністю, і продукти якої (товари і послуги), можуть бути придатні для поставки за межі закладу освіти. Величина доданої вартості, створена у процесі вторинної діяльності, повинна бути менша доданої вартості освітніх послуг.</p>	
--	---	--

	<p>7. Допоміжна діяльність закладів освіти – це діяльність, яка здійснюється в середині закладу освіти з метою створення умов для основної чи вторинної діяльності.</p> <p>8. Порядок віднесення економічної діяльності до основної, вторинної чи допоміжної встановлюється державним органом влади у сфері статистики.</p> <p>9. Планування здійснення виробничої діяльності, формування державної статистичної інформації, ведення бухгалтерського обліку, створення соціальних (цільових) фондів, оплата праці працівникам здійснюється закладами освіти відповідно до організаційно - правового статусу закладу освіти, визначеного юридичним власником (засновником) закладу освіти при реєстрації в установленому законом порядку і зазначається у статуті закладу освіти.</p> <p>10. Заклади освіти, які здійснюють господарську діяльність в усіх статусах, крім статусу бюджетна установа, самостійно визначають свою організаційну структуру, встановлюють чисельність працівників і штатний розпис.</p> <p>11. Державні і регіональні замовлення на виробництво і надання освітніх послуг з повною або частковою оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів надаються закладам освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Розміри видатків державного або місцевих бюджетів, як оплата за вироблені і надані освітні послуги, повинні передбачати відшкодування витрат закладів освіти на виробництво і надання одній особі освітніх послуг відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти. Порядок формування та розміщення державного і регіонального замовлень на</p>	
--	---	--

	<p>освітні послуги встановлюється законодавством України про державне і регіональні замовлення.</p> <p>12. Заклади освіти незалежно від форм власності мають право на одержання цільової і безповоротної адресної державної фінансової допомоги на оплату праці працівників відповідно до встановлених законодавством умов оплати праці та розміру мінімальної заробітної плати, а також на проведення розрахунків за енергоносії та комунальні послуги, які споживаються закладами освіти. Розрахунок обсягу допомоги здійснюється на одиницю освітньої послуги. Порядок розрахунку та умов надання субсидій для виробництва освітніх послуг затверджується Кабінетом Міністрів України.</p> <p>13. Державні і комунальні заклади освіти не мають право випускати власні цінні папери, реалізувати їх громадянам і юридичним особам, а також придбавати цінні папери інших суб'єктів господарювання. В той же час державні і комунальні заклади освіти мають право отримувати цінні папери інших суб'єктів господарювання у вигляді дарунків, грантів і пожертвувань.</p> <p><u>Стаття... Ціни освітніх послуг.</u></p> <p>1. Ціна освітньої послуги є вираженим у грошовій формі еквівалентом одиниці освітньої послуги, яка виробляється закладом освіти на замовлення відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт).</p> <p>2. Враховуючи істотну соціальну значущість освітніх послуг ціни на них можуть регулюватись державою.</p> <p>3. Установлення Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та</p>	
--	--	--

	<p>органами місцевого самоврядування державних регульованих цін на освітні послуги в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру без визначення джерел для відшкодування різниці між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів не допускається і може бути оскаржено у судовому порядку.</p> <p>4. Основою визначення розрахункової вартості освітньої послуги є:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мінімальні значення вимог стандарту освітньої діяльності до кадрового, навчально – методичного, науково – дослідницького, матеріально – технічного, інформаційно – комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності для виробництва і надання освітніх послуг кожного рівня формальної освіти (для третього – дев'ятого рівнів освіти – по кожній спеціальності); - мінімальні значення нормативів матеріально – технічного забезпечення освітньої діяльності для виробництва і надання освітніх послуг кожного рівня формальної освіти (для третього – дев'ятого рівнів освіти – по кожній спеціальності), зокрема, освітлення, обігрівання приміщень, холодне та гаряче водопостачання тощо; - мінімальні значення вимог до змісту та результатів (кваліфікацій)освітньої програми кожного рівня формальної освіти (для третього – дев'ятого рівнів освіти – по кожній спеціальності), зокрема, обсягів навчальної трудомісткості (кредитів) та особливостей кадрового, навчально - методичного, інформаційно – комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності тощо. <p><u>Стаття...</u> Економічна конкуренція у сфері освіти.</p> <p>1. Економічна конкуренція у</p>	
--	---	--

	<p>сфері освіти є змагання між споживачами освітніх послуг та змагання між закладами освіти – виробниками освітніх послуг щодо здобуття певних економічних вигод завдяки їх власних досягнень.</p> <p>2. Метою змагання між споживачами освітніх послуг є отримання освітніх послуг у тих закладах освіти, які відповідають їх релігійним, філософським та педагогічним уподобанням, їх рівню підготовки до здобуття освіти, їх інформованості про умови надання та якість освітніх послуг, які вони сподіваються отримати у тих чи інших закладах освіти, цінову політику закладів на освітні послуги.</p> <p>3. Метою змагання між закладами освіти – виробниками освітніх послуг є отримання оптимальних для них обсягів державного та/або регіонального замовлень на виробництво та надання освітніх послуг з оплатою за рахунок державного та/або місцевих бюджетів у розмірах, які повністю відшкодовують їх фактичні затрати на виробництво та надання освітніх послуг; оптимальних для них обсягів корпоративних та/або індивідуальних замовлень на виробництво та надання освітніх послуг з оплатою із небюджетних джерел фінансування у розмірах, які повністю відшкодовують їх фактичні витрати на виробництво та надання освітньої послуги і які дозволяють сформувати фонди для розвитку закладу освіти; отримання цільової безповоротної фінансової допомоги від органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розвиток закладу освіти; отримання пожертв, дарунків, грантів із недержавного сектора економіки; залучення до освітньої діяльності у їх закладах освіти споживачів освітніх послуг з вищими рівнями підготовки, що дасть змогу на цій основі надати</p>	
--	---	--

	<p>освітні послуги більш якісного рівня і поліпшити свою ділову репутацію закладу освіти з високою якістю освітніх послуг.</p> <p>4. Органами державної влади та органами місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері освіти, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище учасників економічних відносин у сфері освіти, суб'єктів господарювання тієї чи іншої форм власності, або ставлять у нерівне становище окремих учасників економічних відносин у сфері освіти чи іншим способом обмежують економічну конкуренцію у сфері освіти. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких належить контроль та додержання антимонопольно-конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти в установленому законом порядку.</p> <p>5. Рішення або дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження економічної конкуренції чи можуть мати наслідком такі обмеження у сфері освіти, визначаються обґрунтованими у випадках:</p> <p>надання допомоги соціального характеру окремими споживачами освітніх послуг чи окремими закладами освіти за умови, що допомога подається без дискримінації інших споживачів освітніх послуг чи закладів освіти;</p> <p>надання допомоги споживачам освітніх послуг та закладам освіти за рахунок державних ресурсів з метою відшкодування збитків, завданих стихійним лихом або іншими надзвичайними подіями;</p> <p>6. Заклади освіти за сприяння заінтересованих організацій</p>	
--	--	--

	<p>можуть розробляти правила професійної етики конкуренції у сфері освіти. Правила професійної етики конкуренції у сфері освіти погоджуються з Антимонопольним комітетом України.</p>	
--	---	--

(Додаток А) Розділ. ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ОСВІТИ

Стаття... Законодавче регулювання економічних відносин у сфері освіти.

1. Економічні відносини у сфері освіти здійснюються відповідно до загальних засад регулювання економічних відносин у суспільстві, встановлених Конституцією України, Господарським кодексом України, Цивільним кодексом України, Бюджетним кодексом України, Податковим кодексом України, Трудовим кодексом України, законами України, нормативно – правовими актами Президента України, Кабінету Міністрів України, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

2. Основними засобами державного регулювання економічних відносин у сфері освіти є:

- щорічне затвердження обсягів видатків державного і місцевих бюджетів на освіту;
- державне та регіональне замовлення на виробництво і надання освітніх послуг з повною та частковою їх оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів закладами освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження;
- ліцензування освітньої діяльності;
- встановлення державних стандартів освітньої діяльності та стандартів освіти;
- застосування норм і нормативів в освітній діяльності;
- регулювання цін на освітні послуги;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Стаття... Особливості економічних відносин у сфері освіти

1. Особливості економічних відносин у сфері освіти регулюються відповідно до загальних засад регулювання економічних відносин у суспільстві цим Законом, іншими законами у сфері освіти, нормативно – правовими актами Кабінету Міністрів України, центрального органу виконавчої влади у сфері освіти, галузевих державних органів влади, до сфери управління яких належать заклади освіти, органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади освіти.

2. Основними особливостями економічних відносин у сфері освіти є:

- у випадках, встановлених Конституцією України та законом, освітні послуги надаються споживачам безоплатно (з оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів);
- конституційний обов'язок держави забезпечувати конституційне право громадян України на освіту з повною або частковою оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів обумовлює домінуюче місце на ринку освітніх послуг державних і комунальних закладів освіти;
- некомерційний (без мети одержання прибутку) характер економічної діяльності державних і комунальних закладів освіти;
- юридичний власник (засновник) закладу освіти, який здійснює некомерційну діяльність, не має права на отримання економічних вигод, пов'язаних із економічною діяльністю закладу освіти. Будь який можливий дохід (прибуток), який отримує у результаті виробничої діяльності такий заклад освіти, повністю

залишається у його розпорядженні і засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку), який отримує заклад освіти;

- економічний власник (інституціональна одиниця) закладу освіти, який здійснює некомерційну діяльність, має права на отримання економічних вигод, пов'язаних із використанням у процесі економічної діяльності товарів і послуг, фінансових активів і зобов'язань завдяки прийняттю пов'язаних із цим ризиків, при цьому працівники закладу освіти не мають права на частку доходу (прибутку), отриманого від виробничої діяльності закладу освіти – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу освіти;
- державні і комунальні заклади освіти не можуть бути приватизовані;
- характер трудових відносин при виробництві освітніх послуг, які можуть бути вироблені лише за умови безпосередньої участі споживачів освітніх послуг;
- об'єктивний взаємозв'язок освіти з ринком праці;

3. Особливості економічних відносин у сфері освіти можуть бути підставою для рішення або дій державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження ринкових засад у сфері освіти з використанням засобів державного регулювання, встановлених законом.

Стаття... Учасники економічних відносин у сфері освіти.

Учасники економічних відносин у сфері освіти є:

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, їх неповнолітні діти – замовники і споживачі освітніх послуг;
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування – замовники освітніх послуг;
- господарські організації – юридичні особи, державні, комунальні та інші підприємства, незалежно від форм власності, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку – замовники освітніх послуг;
- громадські організації – юридичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку – замовники освітніх послуг;
- заклади освіти усіх типів і видів незалежно від форм власності як суб'єкти господарювання, що здійснюють виробництво освітніх послуг на замовлення за узгодженою ціною – виробники освітніх послуг;
- фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність щодо надання освітніх послуг і які зареєстровані в установленому законом порядку – виробники освітніх послуг;
- органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками закладів освіти (юридичні власники) чи здійснюють щодо них організаційно – господарські повноваження на основі відносин власності.

Стаття... Громадяни України – замовники і споживачі освітніх послуг.

1. Громадяни України виступають замовниками освітніх послуг відповідно до права на освіту, встановленого у Конституції України.

2. Батьки мають право замовляти забезпечувати обов'язкову повну загальну середню освіту свої дітей з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів відповідно до своїх релігійних, філософських та педагогічних уподобань у закладах середньої освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Обсяг освітніх послуг, який забезпечує обов'язкову повну загальну середню освіту, визначається законом. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення повної загальної середньої освіти однієї дитини визначається при затвердженні відповідних бюджетів. Освітні послуги понад визначені законом обсяги та

понад затвердженні розміри видатків державного або місцевого бюджетів оплачуються батьками (за їх письмовою згодою) чи за рахунок інших джерел фінансування.

3. Батьки мають право замовляти для своїх дітей освітні послуги дошкільної освіти з можливою частковою або повною оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів відповідно до своїх релігійних, філософських та педагогічних уподобань у закладах дошкільної освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Розмір видатків державного або місцевих бюджетів для можливої часткової або повної оплати освітніх послуг дошкільної освіти на одну дитину встановлюється при затвердженні відповідних бюджетів.

4. Громадяни мають право замовляти освітні послуги для здобуття професійної, вищої та післядипломної освіти як з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів на конкурсній основі у відповідних закладах освіти незалежно від форм власності та їх місця знаходження, так і з оплатою за власні кошти або інших (не бюджетних) джерел фінансування. Обсяг освітніх послуг, який забезпечує здобуття професійної, вищої та післядипломної освіти, визначається законом. Розмір видатків державного або місцевого бюджетів для здобуття професійної, вищої та післядипломної освіти на конкурсній основі визначається на одну особу при затвердженні відповідних бюджетів. Кількість здобувачів професійної, вищої та післядипломної освіти з оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів визначається виходячи із можливостей відповідних бюджетів та потреб ринку праці. Освітні послуги понад визначені законом обсяги та понад затвердженні розміри видатків державного або місцевого бюджетів оплачуються громадянами (за їх письмовою згодою) або за рахунок інших (не бюджетних) джерел фінансування за окремим додатковим замовленням за узгодженою ціною додаткових освітніх послуг.

5. Громадяни мають право замовляти освітні послуги упродовж життя інших різних форм та видах навчання як з можливою частковою або повною оплатою за рахунок видатків державного або місцевого бюджетів, так і за власні кошти або інших (не бюджетних) джерел фінансування. Розмір державного або місцевого бюджетів для можливої часткової або повної оплати освітніх послуг різних інших форм та видів навчання на одну особу встановлюється при затвердженні відповідних бюджетів.

6. Споживачі освітніх послуг мають право:

- доступну та достовірну інформацію про гарантований обсяг, ціну, якість та умови одержання освітньої послуги;
- відшкодування збитків завданих закладом освіти при наданні освітніх послуг в обсязі, меншому визначеному у законному порядку стандарті освіти або відповідно вимог, сформульованих замовником у документі про виконання замовлення, а також шкоди здоров'ю, заподіяної закладом освіти споживачеві при наданні освітньої послуги.

Стаття... Органи державної влади – замовники освітніх послуг.

1. Органи державної влади виступають замовниками освітніх послуг в межах наділених повноважень для здійснення заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю, проведення економічної, фінансової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці і зайнятості населення, охорони здоров'я і соціального захисту населення, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування, розвитку реального сектору економіки.

2. Органи державної влади можуть здійснювати замовлення на виробництво та надання освітніх послуг з повною або частковою їх оплатою за рахунок видатків державного бюджету у закладах освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Розмір видатків державного бюджету на повну або часткову оплату

освітньої послуги (ціна освітньої послуги) визначається на одну особу. Кількість споживачів освітніх послуг з повною або частковою оплатою освітніх послуг за рахунок видатків державного бюджету визначається виходячи із затверджених обсягів видатків державного бюджету на зазначення цілі.

Стаття... Органи місцевого самоврядування – замовники освітніх послуг.

1. Органи місцевого самоврядування виступають замовниками освітніх послуг для здійснення заходів щодо забезпечення конституційних прав громадян на освіту, які проживають на підпорядкованих їм територіях; підготовки кваліфікованих робітників і фахівців для суб'єктів господарювання комунальної форми власності у межах видатків місцевих бюджетів, виділених на оплату освітніх послуг.

2. Органи місцевого самоврядування виступають замовниками на виробництво та надання освітніх послуг з повною або частковою їх оплатою за рахунок видатків місцевих бюджетів у закладах освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Розмір видатків місцевих бюджетів на повну або часткову оплату освітньої послуги (ціна освітньої послуги) визначається на одну особу. Кількість споживачів освітніх послуг з повною або частковою оплатою освітніх послуг за рахунок видатків місцевих бюджетів визначається виходячи із затверджених обсягів видатків місцевих бюджетів на зазначені цілі.

Стаття... Інші замовники освітніх послуг.

Господарські організації – юридичні особи, державні, комунальні та інші підприємства незалежно від форм власності, громадські організації – юридичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку можуть бути замовниками освітніх послуг.

Вимоги до обсягів замовлених освітніх послуг та їх ціна визначається у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт).

Стаття... Заклади освіти - виконавці замовлень на освітні послуги.

1. Виконавцями замовлень на виробництво і надання освітніх послуг є заклади освіти, які можуть здійснювати господарську діяльність у одній із таких організаційно – правових форм (статусів):

- бюджетна установа, як одиниця сектора державного управління;
- некомерційна організація (заклад), яка створюється з метою ринкового виробництва освітніх послуг;
- некомерційна організація (заклад), яка створюється з метою неринкової освітньої діяльності;
- підприємство, як одержувач бюджетних коштів та коштів із інших джерел фінансування за вироблені та надані освітні послуги.

Організаційно-правовий статус закладу освіти визначається юридичним власником (засновником) закладу освіти при реєстрації в установленому законом порядку і зазначається у статуті закладу освіти.

2. Заклади освіти як бюджетні установи – це організації, створені органами державної влади, місцевого самоврядування для неринкової освітньої діяльності, які повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджету. Результати своєї освітньої діяльності вони надають споживачам безоплатно або по економічно незначним цінам. Бюджетні установи є неприбутковими. Уся господарська діяльність здійснюється відповідно до положень Бюджетного кодексу України.

3. Заклади освіти як некомерційні організації (заклади), які створюються з метою ринкового виробництва освітніх послуг – це організації, які створюються з метою ринкового виробництва освітніх послуг за замовленням юридичних осіб (органи державного управління, органи місцевого самоврядування, корпорації, підприємства тощо) або фізичних осіб відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти

або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі про виконання замовлення (договір, угода, контракт) за узгодженою ціною освітньої послуги. Будь – який можливий дохід (прибуток), який отримує заклад освіти у статусі некомерційної організації у результаті виробничої діяльності, повністю залишається у його розпорядженні, а засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку). Не мають права на частку доходу (прибутку) і працівники закладу освіти – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу освіти. Такі заклади освіти мають право використовувати можливий дохід від пожертв, грантів і дарунків для того, щоб дещо понизити ціни за освітні послуги. Як некомерційні організації, заклади освіти можуть звільнитися від сплати податків.

4. Заклади освіти як некомерційні організації (заклади), які створюються з метою неринкової діяльності – це некомерційні організації (заклади), які створені з метою неринкової освітньої діяльності на благодійній основі, і які результати своєї освітньої діяльності надають споживачам безоплатно або по економічно незначним цінам. Будь – який можливий дохід (прибуток), який отримує заклад освіти у результаті неринкової виробничої діяльності, повністю залишається у його розпорядження, а засновник закладу освіти не має права на частку доходу (прибутку). Не мають права на частку доходу (прибутку) і працівники закладу освіти або волонтери – увесь можливий дохід (прибуток) належить закладу освіти. Такі заклади освіти мають право використовувати можливий дохід від пожертв, грантів і дарунків для розширення своєї освітньої діяльності на безоплатній основі або для зменшення економічно незначних цін. Як некомерційні організації заклади освіти можуть звільнитися від сплати податків.

5. Заклади освіти як підприємство (одержувач бюджетних коштів та коштів із інших джерел фінансування) – це самостійні суб'єкти господарювання, які можуть створюватись органами державної влади або органами місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб в результатах освітньої діяльності як на умовах підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності. Залежно від форм власності, можуть діяти заклади освіти у статусі підприємств таких видів: приватне підприємство; підприємство, що діє на основі колективної власності; комунальне підприємство; державне підприємство; підприємство, засноване на змішаній формі власності; підприємство з іноземними інвестиціями; іноземне підприємство; унітарне підприємство; корпоративне підприємство. Уся господарська діяльність здійснюється відповідно до положень Господарського кодексу України.

6. Виконавцями замовлень на виробництво освітніх послуг можуть бути фізичні особи, що здійснюють господарську діяльність щодо надання освітніх послуг і які зареєстровані в установленому законом порядку.

7. Державні і комунальні заклади освіти зобов'язані приймати та виконувати доведені до них в установленому законом порядку державне та регіональні замовлення на виробництво та надання освітніх послуг з оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів у межах ліцензованого обсягу і за економічного обґрунтованими цінами.

8. Державні і комунальні заклади дошкільної та середньої освіти мають право на конкурсний вибір споживачів освітніх послуг у випадках, коли кількість бажаючих перевищує ліцензований обсяг. Серед умов конкретного відбору не можуть бути обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання або іншими ознаками. Порядок проведення конкурсного відбору визначається центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Стаття... Економічна діяльність у сфері освіти.

1. Освіта як вид економічної діяльності – один із видів економічної діяльності, який офіційними міжнародними і національними статистичними класифікаціями визначається окремим видом на найвищому рівні ієрархічної системи кодування економічної діяльності і

характеризує затрати на виробництво освітніх послуг, процес виробництва і надання освітніх послуг;

2. Економічна діяльність у сфері освіти здійснюється за замовленням органів державної влади, місцевого самоврядування, корпорацій, інших юридичних осіб, (замовники освітніх послуг), фізичних осіб – замовників і споживачів освітніх послуг, які формують попит на освітні послуги; закладами освіти усіх видів і типів незалежно від форм власності, що зареєстровані у встановленому законом порядку, які формують пропозиції по виробництву освітніх послуг.

3. Підставою для початку виробництва освітніх послуг є укладання документа щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт), в якому визначаються обсяги виробництва і надання освітніх послуг за рівнями освіти відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником обсягів виробництва по кожній освітній послугі за узгодженою ціною.

4. Економічна діяльність закладів освіти здійснюється відповідно до вимог Державної класифікації видів економічної діяльності і поділяється на основну, вторинну та допоміжну.

5. Основною діяльністю закладів освіти є виробництво і надання освітніх послуг і характеризується тим, що створена у її процесі додана вартість більше доданої вартості будь-якої іншої діяльності, які можуть здійснюватись такими закладами.

6. Вторинною діяльністю закладів освіти є діяльність, яка здійснюється такими закладами одночасно із основною діяльністю, і продукти якої (товари і послуги), можуть бути придатні для поставки за межі закладу освіти. Величина доданої вартості, створена у процесі вторинної діяльності, повинна бути менша доданої вартості освітніх послуг.

7. Допоміжна діяльність закладів освіти – це діяльність, яка здійснюється в середині закладу освіти з метою створення умов для основної чи вторинної діяльності.

8. Порядок віднесення економічної діяльності до основної, вторинної чи допоміжної встановлюється державним органом влади у сфері статистики.

9. Планування здійснення виробничої діяльності, формування державної статистичної інформації, ведення бухгалтерського обліку, створення соціальних (цільових) фондів, оплата праці працівникам здійснюється закладами освіти відповідно до організаційно - правового статусу закладу освіти, визначеного юридичним власником (засновником) закладу освіти при реєстрації в установленому законом порядку і зазначається у статуті закладу освіти.

10. Заклади освіти, які здійснюють господарську діяльність в усіх статусах, крім статусу бюджетна установа, самостійно визначають свою організаційну структуру, встановлюють чисельність працівників і штатний розпис.

11. Державні і регіональні замовлення на виробництво і надання освітніх послуг з повною або частковою оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів надаються закладам освіти незалежно від форм власності та місця їх знаходження. Розміри видатків державного або місцевих бюджетів, як оплата за вироблені і надані освітні послуги, повинні передбачати відшкодування витрат закладів освіти на виробництво і надання одній особі освітніх послуг відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти. Порядок формування та розміщення державного і регіонального замовлень на освітні послуги встановлюється законодавством України про державне і регіональні замовлення.

12. Заклади освіти незалежно від форм власності мають право на одержання цільової і безповоротної адресної державної фінансової допомоги на оплату праці працівників відповідно до встановлених законодавством умов оплати праці та розміру мінімальної заробітної плати, а також на проведення розрахунків за енергоносії та комунальні послуги, які споживаються закладами освіти. Розрахунок обсягу допомоги здійснюється на одиницю освітньої послуги. Порядок розрахунку та умов надання субсидій для виробництва освітніх послуг затверджується Кабінетом Міністрів України.

13. Державні і комунальні заклади освіти не мають право випускати власні цінні папери, реалізувати їх громадянам і юридичним особам, а також придбавати цінні папери інших суб'єктів господарювання. В той же час державні і комунальні заклади освіти мають право отримувати цінні папери інших суб'єктів господарювання у вигляді дарунків, грантів і пожертвувань.

Стаття... Ціни освітніх послуг

1. Ціна освітньої послуги є вираженням у грошовій формі еквівалентом одиниці освітньої послуги, яка виробляється закладом освіти на замовлення відповідно до визначених у законному порядку стандартів освіти або відповідно до вимог, сформульованих замовником у документі щодо виконання замовлення (договір, угода, контракт).

2. Враховуючи істотну соціальну значущість освітніх послуг ціни на них можуть регулюватись державою.

3. Установлення Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування державних регульованих цін на освітні послуги в розмірі, нижчому від економічно обґрунтованого розміру без визначення джерел для відшкодування різниці між такими розмірами за рахунок коштів відповідних бюджетів не допускається і може бути оскаржено у судовому порядку.

4. Основою визначення розрахункової вартості освітньої послуги є:

- мінімальні значення вимог стандарту освітньої діяльності до кадрового, навчально – методичного, науково – дослідницького, матеріально – технічного, інформаційно – комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності для виробництва і надання освітніх послуг кожного рівня формальної освіти (для третього – дев'ятого рівнів освіти – по кожній спеціальності);
- мінімальні значення нормативів матеріально – технічного забезпечення освітньої діяльності для виробництва і надання освітніх послуг кожного рівня формальної освіти (для третього – дев'ятого рівнів освіти – по кожній спеціальності), зокрема, освітлення, обігрівання приміщень, холодне та гаряче водопостачання тощо;
- мінімальні значення вимог до змісту та результатів (кваліфікацій) освітньої програми кожного рівня формальної освіти (для третього – дев'ятого рівнів освіти – по кожній спеціальності), зокрема, обсягів навчальної трудомісткості (кредитів) та особливостей кадрового, навчально - методичного, інформаційно-комунікаційного та іншого забезпечення освітньої діяльності тощо.

Стаття... Економічна конкуренція у сфері освіти.

1. Економічна конкуренція у сфері освіти є змагання між споживачами освітніх послуг та змагання між закладами освіти – виробниками освітніх послуг щодо здобуття певних економічних вигод завдяки їх власних досягнень.

2. Метою змагання між споживачами освітніх послуг є отримання освітніх послуг у тих закладах освіти, які відповідають їх релігійним, філософським та педагогічним уподобанням, їх рівню підготовки до здобуття освіти, їх інформованості про умови надання та якість освітніх послуг, які вони сподіваються отримати у тих чи інших закладах освіти, цінову політику закладів на освітні послуги.

3. Метою змагання між закладами освіти – виробниками освітніх послуг є отримання оптимальних для них обсягів державного та/або регіонального замовлень на виробництво та надання освітніх послуг з оплатою за рахунок державного та/або місцевих бюджетів у розмірах, які повністю відшкодовують їх фактичні затрати на виробництво та надання освітніх послуг; оптимальних для них обсягів корпоративних та/або індивідуальних замовлень на виробництво та надання освітніх послуг з оплатою із небюджетних джерел фінансування у розмірах, які повністю відшкодовують їх фактичні витрати на виробництво

та надання освітньої послуги і які дозволяють сформувати фонди для розвитку закладу освіти; отримання цільової безповоротної фінансової допомоги від органів державної влади та органів місцевого самоврядування на розвиток закладу освіти; отримання пожертв, дарунків, грантів із недержавного сектора економіки; залучення до освітньої діяльності у їх закладах освіти споживачів освітніх послуг з вищими рівнями підготовки, що дасть змогу на цій основі надати освітні послуги більш якісного рівня і поліпшити свою ділову репутацію закладу освіти з високою якістю освітніх послуг.

4. Органами державної влади та органами місцевого самоврядування, що регулюють відносини у сфері освіти, забороняється приймати акти або вчиняти дії, що визначають привілейоване становище учасників економічних відносин у сфері освіти, суб'єктів господарювання тієї чи іншої форм власності, або ставлять у нерівне становище окремих учасників економічних відносин у сфері освіти чи іншим способом обмежують економічну конкуренцію у сфері освіти. У разі порушення цієї вимоги органи державної влади, до повноважень яких належить контроль та додержання антимонопольно – конкурентного законодавства, а також суб'єкти господарювання можуть оспорювати такі акти в установленому законом порядку.

5. Рішення або дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які спрямовані на обмеження економічної конкуренції чи можуть мати наслідком такі обмеження у сфері освіти, визначаються обґрунтованими у випадках:

- надання допомоги соціального характеру окремими споживачами освітніх послуг чи окремими закладами освіти за умови, що допомога подається без дискримінації інших споживачів освітніх послуг чи закладів освіти;
- надання допомоги споживачам освітніх послуг та закладам освіти за рахунок державних ресурсів з метою відшкодування збитків, завданих стихійним лихом або іншими надзвичайними подіями.

Заклади освіти за сприяння заінтересованих організацій можуть розробляти правила професійної етики конкуренції у сфері освіти. Правила професійної етики конкуренції у сфері освіти погоджуються з Антимонопольним комітетом України.

ДЕРЖАВНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У цьому підрозділі здійснено аналіз стану державного прогнозування та стратегічного планування розвитку вищої освіти в Україні, запропоновано методологічні заходи та практичні рекомендації щодо розробки Стратегії розвитку вищої освіти України на період до 2020 року.

Актуальність державного прогнозування та стратегічного планування розвитку вищої освіти України обумовлюється як загостренням її давніх проблем, так і новими викликами, які виникли у зв'язку із підписанням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, задекларованими Президентом України змінами до Конституції України щодо децентралізації влади та прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту». На наш погляд, не має потреби доводити, що відповіді на вказані виклики повинні бути сформульовані у відповідних державних стратегічних документах.

У СРСР державне прогнозування та планування економічної діяльності обумовлювалось суспільною власністю на засоби виробництва і розглядалось одним із важливих інструментів економічної політики, який забезпечував вибір найефективніших шляхів досягнення високих кінцевих народногосподарських результатів, більшу орієнтацію планів на вирішення соціальних завдань, раціональне співвідношення галузевого і

територіального розвитку, удосконалення міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій, забезпечення збалансованого зростання економіки, поліпшення якості роботи підприємств, об'єднань і міністерств.¹⁾

Розробка системи взаємопов'язаних державних планів (Основні напрямки економічного і соціального розвитку СРСР на 10 років, п'ятирічного та річного планів) здійснювались на єдиній методологічній базі згідно з порядком, який затверджувався постановою ЦК КПРС і Радою міністрів СРСР, виходячи із соціально економічних завдань, які визначались КПРС на довгострокову перспективу (програма КПРС), та Комплексною програмою науково-технічного прогресу (на 20 років).²⁾ Зазначені плани отримували статус законів, а їх показники мали директивний, обов'язковий характер. У всіх цих планах освітня діяльність, у тому числі і освітня діяльність вищої школи, мали окреме місце.

Так, у Методичних вказівках до складання державних планів економічного та соціального розвитку СРСР, які були обов'язковими до виконання всіма міністерствами та відомствами, Радами міністрів союзних республік, містились окремі підрозділи «Планування підготовки і розподілу фахівців із вищою та середньою спеціальною освітою», «Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів через аспірантуру». У зазначених підрозділах були викладені на єдиній концептуальній основі взаємопов'язані між собою та іншими розділами державних планів науково обґрунтовані детальні методики визначення потреби всіх галузей народного господарства у кваліфікованих кадрах, планування їх підготовки.³⁾

Першим державним документом незалежної України, у якому було викладене бачення освіти, стала державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), яка була затверджена постановою Кабінету Міністерств України від 3 листопада 1993р. №896 на виконання постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію ЗУ «Про освіту», і яка перед цим була схвалена на I-ому з'їзді педагогічних працівників України. Головна мета Програми була сформульована наступним чином: «... визначення стратегії розвитку освіти України на найближчі роки та перспективу XXI століття (на 15 років)». Програма містила: стратегічні завдання; пріоритетні напрями; основні шляхи реформування освіти; принципи реалізації. Проте стратегія розвитку освіти у формі державного документа так і не була визначена, а через відсутність відповідних індикаторів і, у цьому зв'язку, через відсутність механізму включення гарних задумів і побажань в систему прийняття конкретних рішень (перш за все, до бюджетних планів), зазначена Програма залишилась лише декларативним документом.⁴⁾

Другим державним документом стала Національна доктрина розвитку освіти, яка була затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002р. №347/2002.⁵⁾ Як і у попередньому документі, Доктрина визначала лише «... систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію і основні напрямки розвитку освіти у першій чверті XXI століття», тобто на 25 років. Стратегія розвитку освіти у вигляді державного документа не затверджувалась, індикатори виконання завдань не встановлювались, механізм врахування завдань Доктрини у державних нормативно-правових актах не передбачався.

У діючий на сьогодні Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схваленій Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013,⁶⁾ у розділі 1. «Загальні положення» зазначено, що вона «... конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти». На наш погляд, саме це і стало причиною того, що зазначена Стратегія успадкувала недоліки Доктрини у частині відсутності індикаторів розвитку освіти. Проте головною методологічною помилкою діючої стратегії є те, що об'єктом стратегії обрано не соціально-економічні відносини, пов'язані із створенням умов громадянам України для реалізації їх конституційного права на освіту, а система вищої освіти, про що свідчить назва підрозділу: «Аналіз сучасного стану національної системи освіти». У зазначеному аналізі повністю відсутні показники динаміки обсягів освітньої

діяльності (чисельність учнів, студентів, які отримували освітні послуги; чисельність вчителів, викладачів, інших працівників виду економічної діяльності «Освіта»; кількості навчальних закладів, обсягів фінансування освітньої діяльності у розрізі джерел фінансування тощо), без яких просто не можливо сформулювати обґрунтовані визначення проблем, викликів та ризиків. Цілком природно, що відсутність професійного аналізу освітньої діяльності призвело до того, що розробники вимушені були обмежитись перш за все переліком нормативно-правових актів, які були прийняті за останні роки певними органами державної влади, і, як наслідок, основна мета Стратегії, стратегічні напрями, основні завдання сформульовані у вигляді «розпливчатих» лозунгів, виконання яких неможливо проконтролювати. Затверджений розпорядженням КМУ від 4 вересня 2013 року № 686-р План заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, який містить 119 заходів (37 з яких стосуються вищої освіти), теж в переважній більшості представляють собою формулювання типу: «опрацювати проект закону», «розширити мережу...», «оптимізувати мережу...», «залучити...», «здійснити заходи...». До цього слід додати, що значна кількість заходів фактично були переписані із Плану заходів розвитку вищої освіти на період до 2015 року, затвердженого розпорядженнями КМУ від 27 серпня 2010р. №1728-р⁷⁾, та із Стратегії державної кадрової політики на 2012 – 2020 роки, схваленої Указом Президента України від 1 лютого 2012 року №45/201.⁸⁾

На наше переконання, навіть наведений далеко не повний перелік недоліків державних документів щодо розвитку освітньої діяльності в Україні дають підстави для висновку, що вони не повинні сприйматися як державні стратегічні документи, що відповідають сучасним методологічним вимогам. До цього слід додати, що за всі роки незалежності України окремих державних прогнозно-програмних чи стратегічних державних документів щодо розвитку вищої освіти не приймалося.

Певним виправданням становища, яке склалося в Україні з державним прогнозуванням і стратегічним плануванням розвитку освіти у цілому і вищої освіти зокрема, може слугувати той факт, що в країні фактично перестала функціонувати загальна державна система довгострокового прогнозування та планування. На хвилях ринкового романтизму («ринку сам себе врегулює») та поверхневого, непрофесійного та непрагматичного розуміння концептуальних засад ліберальної економіки з накопиченого в Україні досвіду державного планування фактично залишилося лише бюджетне річне планування, яке зараз почало розробляти і планові показники на два наступні планові роки, тобто, бюджет на три роки.

Справедливості ради слід вказати на те, що й період формування цілісної національної економіки на уламках радянського народногосподарського комплексу, болісного впровадження елементів ринкового механізму, впровадження національної валюти, суперінфляційні процеси не сприяли впровадженню більш-менш адекватної системи державного прогнозування і планування.

У зв'язку із викладеним, актуальність необхідності розробки методологічних засад державного прогнозування і стратегічного планування розвитку вищої освіти України, на наше переконання, набуває значної ваги. При цьому слід зауважити, що зазначені вище засади повинні базуватися на засадах Європейського Союзу, положень Конституції України, Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», Бюджетного кодексу України, Закону України «Про державні цільові програми», постанови КМУ «Про затвердження Порядку розроблення та виконання державних цільових програм». Виходячи із такого розуміння автором на основі більш ніж 30-річного практичного досвіду участі у розробці чисельних державних прогнозів, концепцій, стратегій, програм, планів, проектів за часи роботи у Держплані України, Мінекономіки на різних посадах (остання – заступник міністра) пропонується своє бачення державного прогнозування та стратегічного планування розвитку вищої освіти.

Враховуючи той факт, що в Україні практично відсутній офіційно встановлений понятійно-категоріальний апарат стратегічного планування вищої освіти, автор вважає за необхідне викласти визначення термінів, які, на його думку, повинні використовуватися під час роботи над відповідними державними стратегічними документами розвитку вищої освіти.

Перш за все наведемо визначення головного об'єкту, відносно якого будуть здійснюватись процеси державного прогнозування та стратегічного планування. На наше глибоке переконання, головним об'єктом для вищої освіти повинні бути соціально-економічні відносини, пов'язані із створенням умов громадянам України для реалізації їх конституційного права на здобуття вищої освіти. Так, у Конституції України, ст. 53, встановлено: «Кожен має право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність... вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; ... розвиток ... вищої ...освіти...; надання державних стипендій та пілг ... студентам. Громадяни мають право безплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі». У цьому зв'язку цілком природно, що всі дослідники чи практичні працівники при розробці державних прогнозів та стратегій розвитку вищої освіти зобов'язані головним їх об'єктом розглядати забезпечення умов для реалізації наведеного вище конституційного права. Щодо терміну державного прогнозування розвитку вищої освіти, то ми вважаємо, що воно може бути сформульоване на основі терміну, визначеного у ст. 1 Закону України «Про державне прогнозування економічного і соціального розвитку України»: державне прогнозування розвитку вищої освіти – науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку вищої освіти у майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів розвитку. Прогноз розвитку вищої освіти є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень державними органами, органами місцевого самоврядування щодо регулювання освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

Основними принципами державного прогнозування розвитку вищої освіти мають бути: цілісності (розроблення прогнозів з урахуванням прогнозів інших сфер діяльності на єдиній методологічній базі); об'єктивності (прогнози розробляються на основі державної статистичної інформації та Демографічного прогнозу України); науковості (прогнози розробляються на основі відповідної методології та використання світового досвіду у прогнозуванні та стратегічному плануванні розвитку вищої освіти); доступності (прогнозні документи повинні бути доступними для населення, громадськості, суб'єктів підприємницької діяльності, слугувати орієнтирами для планування життя громадянами, планів відповідних видів економічної діяльності).

За часовими ознаками державні прогнози розвитку вищої освіти поділяються:

- на короткострокові – від 1 до 3 років (використовуються сьогодні для бюджетного планування);
- середньострокові – на 5 років;
- довгострокові – до 10 років;
- над довгострокові – більше 10 років.

На наше переконання, враховуючи особливості діяльності ВНЗ, оптимальним строком прогнозу розвитку вищої освіти має бути 15-20 років. Виходячи із ідеї людиноцентризму в освітній діяльності вищої школи стратегії розвитку вищої освіти слід розробляти у розрізі джерел фінансування на вказаний період і зробити їх доступними для батьків, щоб батьки мали певне уявлення про можливість здобуття за кошти держави в Україні вищої освіти для їх дитини, яка поступає до 1 класу загальноосвітньої школи, і на підставі цих орієнтирів батьки могли б спланувати свою діяльність щодо накопичення коштів для забезпечення здобуття їхньою дитиною вищої освіти.

Офіційне визначення терміну стратегічне планування в Україні до цього часу відсутнє. Ми розглядаємо стратегічне планування розвитку вищої освіти як процес визначення цілей, конкретних значень показників їх досягнення на певну перспективу з

одночасним формуванням основних механізмів та інструментів їх реалізації. На стадії розробки стратегічного плану передбачається виконання завдань і заходів, які визначають загальний характер змін освітньої діяльності ВНЗ, її стійкості та конкурентоспроможності. При цьому кінцевий результат не є строго фіксованим, а значення його конкретних показників встановлюються у певній зоні із заданими бажаними межами по розміру та часу.

Обов'язковими розділами державної стратегії розвитку вищої освіти мають бути:

- Аналіз стану вищої освіти України;
- Визначення цілей Стратегії;
- Формулювання основних показників, які характеризують досягнення цілей Стратегії;
- Завдання і заходи Стратегії;
- Організація та контроль виконання Стратегії, підготовка проміжних, щорічних та заключного звітів.

У розділі «Аналіз стану вищої освіти України» слід в обов'язковому порядку здійснити відповідний аналіз за наступними напрямками:

1. Аналіз стану реалізації конституційного права громадян України на здобуття вищої освіти за ОКР, у розрізі джерел фінансування, порівняння показників охоплення вищою освітою з відповідними показниками країн ЄС (перш за все такими країнами як Велика Британія, Німеччина, Франція, Польща). Відповідні статистичні дані у вигляді таблиць доцільно додати до проекту Стратегії. На підставі зазначеного аналізу формулюються основні проблеми у реалізації конституційних прав громадян України на здобуття вищої освіти та основні причини їх виникнення.

2. Аналіз стану задоволення потреб українського суспільства у фахівцях з вищою освітою (педагогів, лікарів, юристів, пріоритетних галузей економіки) зайнятості молоді з вищою освітою і формуванні на цій основі основних проблем та причин їх виникнення.

3. Аналіз стану якості освітніх послуг, які надаються українськими ВНЗ, та визначення основних проблем і причин їх виникнення за цим напрямом.

4. Аналіз готовності українських ВНЗ до інтеграції в Європейський освітній простір, визначення основних проблем та причин їх виникнення за цим напрямом.

5. Аналіз масштабів корупції у вищій освіті України за методологією ЄС, визначення основних проблем та причин їх виникнення за цим напрямом.

6. Аналіз діяльності українських ВНЗ в умовах ринкової економіки України (обсягів виробництва освітніх послуг, або освітнього продукту; місця і ролі їх у ВВП; ефективність використання трудових, фінансових, матеріально-технічних ресурсів тощо) з визначенням основних проблем та причин їх виникнення за цим напрямом.

У зв'язку з тим, що діюча нормативно-правова база в Україні не містить визначення освітньої послуги (освітнього продукту), що виробляється ВНЗ, ми розуміємо під цим наступне: освітня послуга (освітній продукт, освітня продукція, продукт освіти – тотожні поняття), як результат економічної діяльності українських ВНЗ це:

- Освітня діяльність ВНЗ, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремих осіб і формує у них здатність створювати валову додаткову вартість;
- Виробляється за попереднім замовленням, формалізованим певним чином (одержанням диплома або іншого відповідного документа про здобуття вищої та післядипломної освіти), унаслідок чого заздалегідь визначається його відповідність певним вимогам (зокрема, освітнім стандартам вищої освіти);
- Включає лише ту освітню діяльність, яка згідно національним економічним класифікаторам видів економічної діяльності, продукції та послуг входить до секції «Освіта», група 85 «Вища освіта» та секції «Послуги у сфері освіти» відповідної групи;
- Має вартісний вираз за основною ціною, або ціною виробника.

- Виходячи із наших попередніх досліджень стану вищої освіти України, задекларованого нами розуміння головного об'єкту державного прогнозування і стратегічного планування, структури стратегії пропонуємо наступні формулювання цілей Стратегії, основних показників, які характеризують досягнення цілей, основні завдання і заходи Стратегії. При цьому, враховуючи об'єктивну необхідність логічності взаємозв'язку між цілями, показниками, завданнями і заходами, ми спробуємо викласти їх разом, тобто, ціль - показники – завдання і заходи.

Головною метою Стратегії повинно бути створення умов громадянам України для реалізації їх конституційного права на здобуття вищої освіти.

Основними показниками, які характеризуватимуть досягнення головної цілі, можуть бути:

- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів (ОКР) за рахунок усіх джерел фінансування, тис. осіб;
- Коефіцієнт охоплення населення України навчанням у ВНЗ, чистий, % (відношення кількості українських студентів, які навчаються в українських і іноземних ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, до кількості населення вікової групи 15-24 роки);

Основними заходами для досягнення зазначеної головної цілі повинні бути, на наше переконання, розробка, затвердження на відповідному державному рівні Стратегії розвитку вищої освіти з встановленням конкретних індикаторів, передбачення механізмів щорічного включення до Державного та місцевих бюджетів відповідних обсягів державного фінансування, організації державного контролю за виконанням передбачених заходів, використання інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку (державне та регіональне замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, ліквідація проявів корупції у системі вищої освіти тощо).

Ціль 1. – задоволення потреб українського суспільства у фахівцях з вищою освітою для:

- забезпечення реалізації конституційного права громадян України на доступну і безоплатну дошкільну, повну загально середню, професійно-технічну освіту в державних і комунальних навчальних закладах (ст. 53 Конституції України);
- забезпечення реалізації конституційного права громадян України на безоплатну, у випадках, передбачених законом, правову допомогу (ст. 59 Конституції України);
- Збройних сил України (ст. ст. 17, 116п.7 Конституції України);
- органів правопорядку (ст. ст. 27, 116п.7 Конституції України);
- органів державного управління (ст. 116п.5 Конституції України);
- підприємств державної і комунальної форм власності (ст. 116п.5, ст. 143 Конституції України);
- розвитку науки, охорони культурної спадщини та забезпечення історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, фізичної культури і спорту (ст. ст. 54, 116,143 Конституції України);
- галузей реального сектора економіки , виходячи із фінансових можливостей держави (ст. ст. 13, 116п.5 Конституції України)

Основні показники цілі 1:

- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Педагогічна освіта»**, тис. осіб;
- Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел

- фінансування за напрямом підготовки «Мистецтво» у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
- Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини»**, тис. осіб;
  - Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини»** у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
  - Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Сільське, лісове і рибне господарство та переробка їх продукції»**, тис. осіб;
  - Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Сільське, лісове і рибне господарство та переробка їх продукції»** у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
  - Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Будівництво та архітектура»**, тис. осіб;
  - Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Будівництво та архітектура»** у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
  - Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Транспорт»**, тис. осіб;
  - Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Транспорт»** у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
  - Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Інженерія»**, тис. осіб;
  - Питома вага громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки **«Інженерія»** у загальній кількості громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ (випуск фахівців з вищою освітою) у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування, %;
  - Основними заходами для досягнення цілі 1 є визначення державою прогнозних потреб у фахівцях з вищою освітою у розрізі видів економічної діяльності та щорічного формування державного та регіонального замовлень на підготовку

фахівців з вищою освітою з обов'язковим фінансуванням підготовки із державного та місцевих бюджетів.

Ціль 2 – підвищення якості освітніх послуг, які надаються українськими вищими навчальними закладами.

Основні показники цілі 2:

- Кількість українських ВНЗ, які входять до основних світових рейтингів ВНЗ, одиниць;
- Кількість студентів, які навчаються в українських ВНЗ, що входять до основних світових рейтингів ВНЗ, тис. осіб;
- Питома вага студентів, які навчаються в українських ВНЗ, що входять до основних світових рейтингів ВНЗ, у загальній кількості студентів, які навчаються в українських ВНЗ за рахунок усіх джерел фінансування, %;

Основними заходами мають стати розробки стандартів вищої освіти по кожній спеціальності із визначенням розрахункової вартості підготовки за стандартом на основі впровадження Національної рамки кваліфікації (НРК) та Національної стандартної кваліфікації освіти (НСКО), максимально узгоджених із Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД); розвиток і збільшення обсягів наукової та науково-технічної діяльності ВНЗ.

Ціль 3 – зменшення незбалансованості обсягів підготовки фахівців з вищою освітою із потребами національного ринку праці.

Основні показники цілі 3:

- Рівень безробіття (за методологією МОП) за причиною не працевлаштування після закінчення ВНЗ, %;

Основні заходи:

- узгодження положень Національної рамки кваліфікацій (НРК) і Національної стандартної класифікації освіти (НСКО) з Класифікатором видів економічної діяльності (КВЕД);
- поліпшення методики визначення потреб ринку праці у фахівцях з вищою освітою та формування державного і регіональних замовлень на підготовку фахівців з вищою освітою.

Ціль 4. – створення умов українським ВНЗ для конкурентоспроможності їх освітньої діяльності на українському, європейському та світовому ринках освітніх послуг вищої освіти.

Основні показники цілі 4:

- Кількість неадаптованих положень Угоди про асоціацію з ЕС в українському нормативно-правовому полі, одиниць;

Основний захід:

- адаптація освітньої діяльності українських ВНЗ до положень Угоди про асоціацію з ЕС

Ціль 5. – подолання корупції в системі вищої освіти України відповідно до понятійно-категоріального апарату європейського освітнього простору.

Основні показники цілі 5:

- Кількість офіційно зареєстрованих корупційних порушень згідно національного законодавства у системі вищої освіти України, одиниць;
- Кількість українських ВНЗ, у який офіційно зареєстровані корупційні порушення згідно національного законодавства, тис. осіб;

- Питома вага українських ВНЗ, у яких офіційно зареєстровані порушення згідно національного законодавства, у загальній кількості українських ВНЗ, %;
- Питома вага студентів, які навчаються в українських ВНЗ у яких офіційно зареєстровані порушення згідно національного законодавства, у загальній кількості студентів, які навчаються в українських ВНЗ, %
- **Основні заходи:**
- впровадження в практику організації діяльності вищої освіти системи подолання корупції;
- демократизація управління;
- академічна автономія;
- фінансова автономія.

Ціль 6 – підвищення ефективності діяльності українських ВНЗ в умовах ринкової економіки.

Основні показники цілі 6:

- Вартість освітніх послуг вищої освіти, що є результатом освітньої діяльності ВНЗ в основних цінах (складова показника «Випуск» за видом економічної діяльності «Освіта»), млн. грн.;
- Питома вага вартості освітніх послуг вищої освіти, що є результатом освітньої діяльності ВНЗ в основних цінах (складова показника «Випуск» за видом економічної діяльності «Освіта») у загальній вартості товарів і послуг за видом економічної діяльності «Освіта», %;
- Валова додана вартість (ВДВ), створена ВНЗ при виробництві освітніх послуг вищої освіти в основних цінах, млн. грн.;
- Питома вага ВДВ, створеної ВНЗ при виробництві освітніх послуг вищої освіти в основних цінах, у загальній ВДВ за видом економічної діяльності «Освіта», %;
- Питома вага ВДВ, створеної ВНЗ при виробництві освітніх послуг вищої освіти в основних цінах, у загальній ВДВ усіх видів економічної діяльності, %;
- Фінансування вищої освіти за рахунок усіх джерел фінансування, млн. грн.;
- Вартість підготовки одного фахівця з вищою освітою у розрізі рівнів освіти по кожній (кожному) області (галузі) знань, напряму, спеціальності, виду економічної діяльності, форми навчання та за певний період навчання (навчальний рік, курс навчання тощо), тис грн.;
- Розрахункова вартість навчання одного студента в розрізі ОКР по кожній (кожному) області (галузі) знань, напряму, спеціальності, виду економічної діяльності, форми навчання (денна, вечірня, заочна) за календарний рік, тис. грн.;
- Питома вага студентів ВНЗ усіх форм власності, які проживають у гуртожитках ВНЗ до чисельності студентів, що потребують улаштування до гуртожитку, %;
- Вартість товарів і послуг, що є результатом виду економічної діяльності «Професійна наукова та технічна діяльність» в основних цінах, яку здійснюють ВНЗ усіх форм власності, млн. грн.;
- Питома вага вартості товарів і послуг, що є результатом виду економічної діяльності «Професійна наукова та технічна діяльність» в основних цінах, яку здійснюють ВНЗ усіх форм власності, у загальній вартості товарів і послуг за видом економічної діяльності «Професійна наукова та технічна діяльність» в основних цінах, %;
- **Основні заходи:**
- зміна статусу державних і комунальних ВНЗ із бюджетної установи на статус некомерційної організації (НКО);
- фінансова автономія;
- збільшення обсягів виробництва і реалізації наукових та науково-технічних продуктів, продуктів видавничої діяльності, інших видів економічної діяльності;

- створення фондів ендаументу.

Запропонований перелік основних показників, які характеризують досягнення цілей Стратегії розвитку вищої освіти, базується перш за все на діючій офіційній статистичній інформації. Він може доповнюватись показниками бухгалтерського обліку, соціологічних опитувань. Для посилення обґрунтованості запропонованих показників досягнення цілей доцільно сформувати динамічні ряди за попередні роки (не менше 5 років). Відповідні стратегічні данні показників та їх прогностні (планові) значення доцільно сформувати у таблиці, як додатки до Стратегічного документа.

Розділ «Завдання і заходи Стратегії»

Оскільки Стратегію ми розглядаємо як державний документ, у якому викладено комплекс, або систему, взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на розв'язання виявлених під час аналізу стану вищої освіти України основних проблем та усуненню причин їх виникнення, досягнення визначених цілей з установленням конкретних значень показників досягнення кожної конкретної цілі, то, на наш погляд, зазначені завдання і заходи доцільно представляти у вигляді таблиці, один із варіантів якої ми пропонуємо (таблиця 1).

Формулювання завдання і заходу повинно давати змогу оцінити їх виконання, у зв'язку з чим слід уникати слів «забезпечити розвиток», «сприяти...», «оптимізувати...», «залучити...» тощо. Конкретні значення показників обґрунтовуються з посиланням на вимоги відповідних нормативно-правових актів, міжнародних угод, порівняння з відповідними показниками ЄС (перш за все В. Британії, Франції, Німеччини, Польщі), усталені тренди розвитку національної вищої освіти.

Завдання, показники виконання завдань та заходи доцільно формулювати у чіткій послідовності (1,2, ...) для кожної цілі.

Головним виконавцем - координатором Стратегії визначається центральний орган виконавчої влади у сфері освіти. Виконавцями окремих заходів можуть бути інші ЦОБВ, органи місцевого самоврядування, установи, організації, підприємства незалежно від форм власності (громадські організації та підприємства приватної форми власності – за їх згодою), при цьому один захід може мати декілька виконавців.

Значення конкретних показників досягнення цілей повинні базуватися на даних офіційної статистичної інформації як правило з 2000 року. Їх доцільно сформувати у вигляді допоміжних розрахункових таблиць, які повинні додаватись до проекту Стратегії.

Оцінку прогностичних обсягів фінансових ресурсів слід здійснювати на основі даних фактично виділених обсягів фінансових ресурсів за останні 3-5 років з виділенням окремо коштів Державного бюджету України та окремо коштів місцевих бюджетів на фінансування вищої освіти. При оцінці прогностичних обсягів фінансових ресурсів слід також враховувати прогностичні показники зведеного бюджету України на фінансування вищої освіти на наступні три роки, затверджених в установленому порядку.

Таблиця 1. Завдання і заходи Стратегії розвитку вищої освіти України

Найменування завдання	Найменування показника	Значення показника за роками								Найменування заходу	Розпорядник и коштів	Джерела фінансування (Держбюджет, місцеві бюджети, інші)	Прогноз. обсяг фінансових ресурсів для виконання, грн.	У т.ч. за роками					
		всього	20...	20...	20...	20...	20...	20...	20...					20...	20...				
Головна ціль – створення умов громадянам України для реалізації їх конституційного права на здобуття вищої освіти																			
Приклад: Збереження досягнутого рівня охоплення населення України вищою освітою	Коефіцієнт охоплення населення України навчанням у ВНЗ, %, чистий																		
Ціль 1 – задоволення потреб українського суспільства у фахівцях з вищою освітою для ...																			
Приклад: Підготовка педагогічних кадрів для українських навчальних закладів державної і комунальної форм власності відповідно до розрахованих потреб	Кількість громадян України, які здобудуть вищу освіту в українських ВНЗ у розрізі рівнів освіти за рахунок усіх джерел фінансування за напрямом підготовки «Педагогічна освіта», тис. осіб																		

Використані джерела до підрозділу:

1. Методические указания к разработке государственных планов экономического и социального развития СССР. – М.; Экономика, 1980г, с.3
2. Методические указания к разработке государственных планов экономического и социального развития СССР. – М.; Экономика, 1980г, с.3
3. Методические указания к разработке государственных планов экономического и социального развития СССР. – М.; Экономика, 1980г, с.719-725
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), пост. КМУ від 3.11.1993р., № 896
5. Національна доктрина розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 17.04.2002р., № 347/2002.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України від 25.06.2013р., № 344/2013.
7. План заходів розвитку вищої освіти на період до 2015 року, розпорядження КМУ від 27.08.2010р., № 1728-р
8. Стратегія державної кадрової політики на 2012-2020 роки, Указ Президента України від 01.02.2012р., № 45/201.

Розділ «Організація та контроль виконання Стратегії»

Стратегія розвитку вищої освіти повинна затверджуватись постановою Кабінету Міністрів України, у якій в обов'язковому порядку повинні міститися положення про доручення головному виконавцю-координатору щороку організовувати роботу щодо включення відповідних обсягів фінансових ресурсів до Державного бюджету України та місцевих бюджетів для виконання завдань і заходів Стратегії.

Крім того, окремим пунктом слід сформулювати чіткі функції головного виконавця – координатора Стратегії, перш за все, щодо моніторингу виконання завдань і заходів Стратегії та інформування не менше одного разу на рік суспільства про хід виконання Стратегії.

Практика реалізації подібних Стратегій у різних сферах суспільного життя свідчить про доцільність створення координаційної ради як консультативно - дорадчого органу, до складу якої включаються представники головного виконавця – координатора, інших виконавців, НАН України, НАПН України, громадських організацій роботодавців, громадських організацій вищої освіти, органів місцевого самоврядування, громадських студентських організацій.

Вважаємо, що реалізація запропонованих підходів до державного прогнозування і стратегічного планування розвитку вищої освіти України сприятиме розв'язанню проблем у сфері вищої освіти та забезпечення конституційного права громадян України на здобуття вищої освіти.

РОЗДІЛ II. АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Верховна Рада України 1 липня 2014 р. прийняла нову редакцію Закону України «Про вищу освіту». Зазначена подія стимулювала розгортання нового етапу реформ національної системи вищої освіти України.

На сьогодні перед Україною постало завдання проведення комплексу модернізаційних реформ. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом

Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015¹ передбачає реалізацію 62 реформ та 2 програм розвитку держави, зокрема – проведення реформи освіти.

«Освіта є одним з головних чинників зростання якості людського капіталу, генератором нових ідей, запорукою динамічного розвитку економіки і суспільства в цілому. Щоб українська освіта по-справжньому ефективно виконувала ці важливі завдання, необхідне її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій розвитку освіти в широкому соціально-економічному контексті»². Зацікавленість держави в реформуванні освіти пояснюється перш за все потребами суспільства, яке все частіше висловлює незадоволення якістю вищої освіти. Саме тому основною офіційною установкою реформ виступає підвищення ефективності вищої школи.

Зазначене відповідає світовим тенденціям: починаючи з 1980-х років влади різних країн працюють над реформуванням національних (і транснаціональних – у вигляді розгортання Болонського процесу та створення єдиного європейського освітнього простору) систем вищої освіти, ставлячи глобальну вимогу щодо підвищення ефективності освіти. П. Сальберг назвав це «Глобальним рухом освітніх реформ» (Global Educational Reform Moment, GERM), окресливши основні його компоненти стосовно середньої освіти: 1) стандартизація освіти; 2) концентрація на ключових предметах – грамотність, математика, природничі науки; 3) пошук безризикових способів досягнення цілей освіти (зокрема – мінімізація експериментування); 4) використання в управлінні освітою методів управління бізнесом; 5) проведення політики відповідальності освітніх закладів за успіхи учнів на базі незалежного оцінювання їхніх досягнень³. Хоча П. Сальберг відносив зазначені тенденції до шкільної освіти, безперечно, що вони притаманні й вищій освіті.

Відомі західні дослідники освітніх систем констатують: «Вища освіта потребує глибокої, радикальної і термінової трансформації. Більше всього варто побоюватись того, що внаслідок самозаспокоєності, обережності або невпевненості, зміни будуть відбуватися занадто повільно та обмежаться локальними нововведеннями. Моделі вищої освіти, які отримали широке розповсюдження у другій половині ХХ ст., більше не працюють»⁴.

За останні два десятиріччя національна система вищої освіти України суттєво трансформувалася. Широке впровадження Інтернету та інших інформаційно-комунікаційних технологій призводить до поступового включення вищої школи України у світову освітньо-наукову систему. Сьогодні кожна країна прагне забезпечити своїм вченим вільний доступ до єдиного наукового та освітнього простору, рівноправну участь у світовій науці та міжнародне співробітництво.

Однак, зв'язки української вищої школи із світовою залишаються дуже слабкими. Навіть провідні українські університети вкрай обмежено присутні в глобальних рейтингах, індекси публікацій та цитування їх академічного персоналу значно нижче аналогічних показників зарубіжних університетів. Низький рівень інтернаціоналізації українських університетів і української науки, а також стрімке старіння наукових ресурсів, накопичених переважно у радянські часи, знижують якість освітньо-наукового процесу в українських вищих навчальних закладах (ВНЗ).

Досягнення мети реформ вищої освіти – суттєвого покращення її якості задля підвищення ефективності участі вищої школи в модернізації соціально-економічної системи держави, її конкурентоспроможності, потребує термінової розробки реалістичної

¹ Офіційний вісник України від 23.01.2015 — 2015 р., № 4, стор. 8, стаття 67.

² Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. - с. 353-354.

³ Sahlberg P. Educational Reform for Raising Economic Competitiveness // Journal of Educational Change, 2006. Vol. 7, № 4. P. 259-287. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pasisahlberg.com/wp-content/uploads/2013/01/Education-reform-for-economic-competitiveness-JEC.pdf>

⁴ Доннелли К., Ризви С., Барбер М. Накануне схода лавины. Высшее образование и грядущая революция (пер. с англ. Н. Микшиной) // Вопросы образования. – 2013. – № 3. – С. 152–229. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334660/2013-3_Barber%20et%20al.pdf

стратегії розвитку національної системи вищої освіти з урахуванням довгострокових перспектив. Формування та реалізація зазначеної стратегії неможлива без аналізу реального стану справ вищої освіти України та наявних проблем, постійного моніторингу оцінювання її реалізації і проблем, які виникнуть у процесі реформування. Зазначене неможливо без збору політичних, соціально-економічних, статистичних показників у комплексі, застосування найсучасніших засобів її аналітичної обробки та підготовки рекомендацій.

Представлені до уваги громадськості матеріали є аналітичним дослідженням сучасного стану та проблем розвитку національної системи вищої освіти України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють останні роки ХХІ століття, в яких система поступово еволюціонувала від періоду екстенсивного розвитку до скорочення показників її потужності.

Варто відзначити відсутність узгодженої позиції дослідників та політиків щодо стану та перспектив розвитку вищої школи країни: сучасна українська вища освіта характеризується дуже суперечливо. З одного боку політики наполягають на минулих здобутках, значному потенціалі її розвитку, справедливо звертаючи увагу на те, що українські фахівці з вищою освітою часто знаходять достойне місце на світовому ринку праці. З іншого боку зустрічаємо значне незадоволення суспільства, у першу чергу – студентів та роботодавців якістю університетської підготовки, слабким зв'язком з ринком праці та наукою, про що свідчать різноманітні опитування, міжнародні порівняння, рейтинги та моніторинги.

МІСЦЕ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇНИ

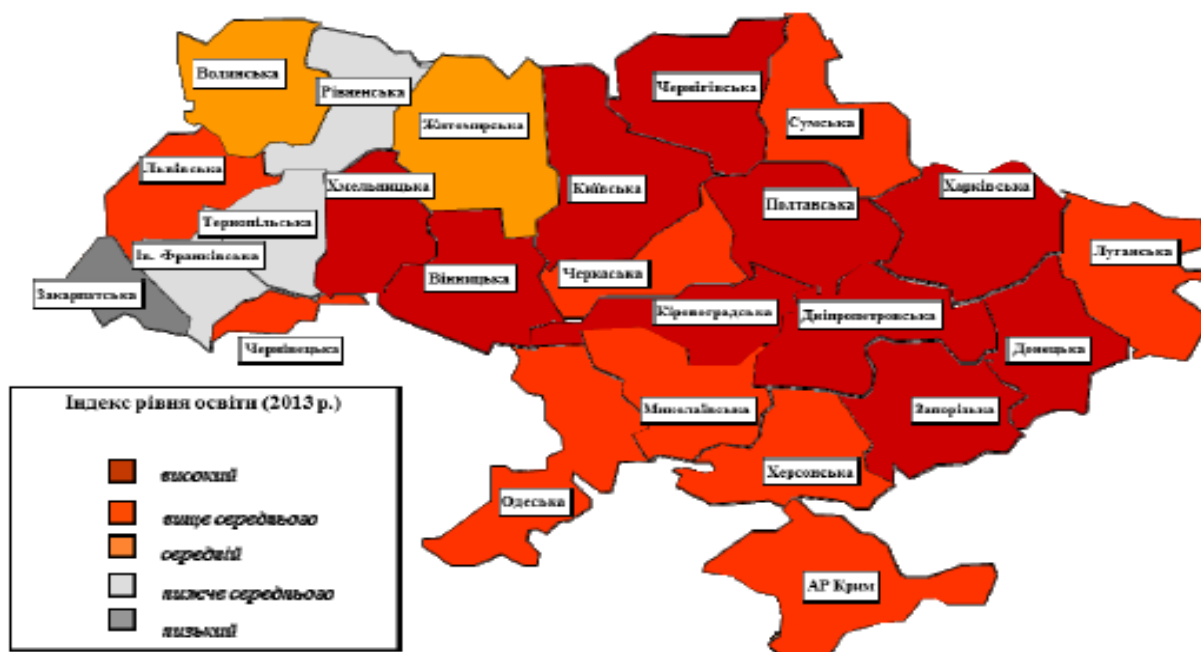
Рівень освіти населення. Освіта є ключовим елементом забезпечення сталого розвитку людського потенціалу. Саме освіта готує людину до складнощів сучасного життя, забезпечує їй свободу інтелектуального, професійного та соціального вибору.

Цікаві дані до роздумів надають матеріали щодо регіонального людського розвитку⁵, в рамках якого за 5 показниками було побудовано регіональні індекси рівня освіти. Охоплення дітей дошкільною (1-ий показник) та загальною середньою освітою (2-ий) дає змогу комплексно охарактеризувати їх можливості здобути повну середню освіту у закладах освіти різних рівнів, також пройти соціальну адаптацію. Рівень освіченості населення в регіоні та охоплення населення освітніми програмами різних ступенів комплексно характеризується часткою осіб із вищою освітою серед дорослого населення (3-ий) та середньою тривалістю навчання (4-ий). Ці показники можна також розглядати як вимірники освітнього потенціалу регіону. Важливим аспектом освітньої діяльності є якість здобутої середньої освіти, індикатором якої є середній бал за результатами зовнішнього незалежного оцінювання по всіх предметах (5-ий).

За блоком показників «Освіта» регіональний індекс людського розвитку за даними дослідження 2013 року був вкрай нерівномірним. Перше місце у рейтингу зайняла Донецька область, друге – Дніпропетровська, третє – Харківська, четверте – Запорізька, п'яте – Хмельницька. Найнижчі індекси мали Закарпатська (26-е) та Івано-Франківська (24-е) області (рис. 1).

Рис. 1. Індекс рівня освіти у показниках регіонального людського розвитку, 2013 р.

⁵ Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2014 - 63 с.

Джерело даних: Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2014 - 63 с.

Місце вищої школи в національній економіці. Освіта як вид економічної діяльності займає вагомe місце в національній економіці. Протягом 2010-2013 рр. випуск у фактичних цінах за видом економічної діяльності «Освіта» складав майже 3% загального випуску: 2010 р. – 3,4%; 2011 р. – 3,1%; 2012 р. – 3,4%; 2013 р. – 3,5%. При цьому валова додана вартість (ВДВ) за видом економічної діяльності «Освіта» складала у фактичних цінах майже 5%: 2010 р. – 5,0%; 2011 р. – 4,6%; 2012 р. – 5,1%; 2013 р. – 5,4%. Це було більш ніж у два рази ніж ВДВ, вироблена за видом економічної діяльності «Будівництво» – відповідно: 3,3%; 3,0%; 2,8%; 2,5%; а також більше ніж вироблена за видами економічної діяльності «Інформація та телекомунікації» - – відповідно: 3,0%; 2,9%; 3,0%; 3,2% та «Професійна, наукова та технічна діяльність» – відповідно: 2,5%; 2,3%; 2,9%; 3,2% (таблиця 1).

При цьому вид економічної діяльності «Освіта» займала у 2013 році у кінцевих споживчих витратах домашніх господарств – 1,3%; сектору загального державного управління – 34,1%; некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства – 5,9%⁶.

Таблиця. 1. Освіта в структурі ВВП України у 2010-2013 роках, у фактичних цінах, млн. грн.

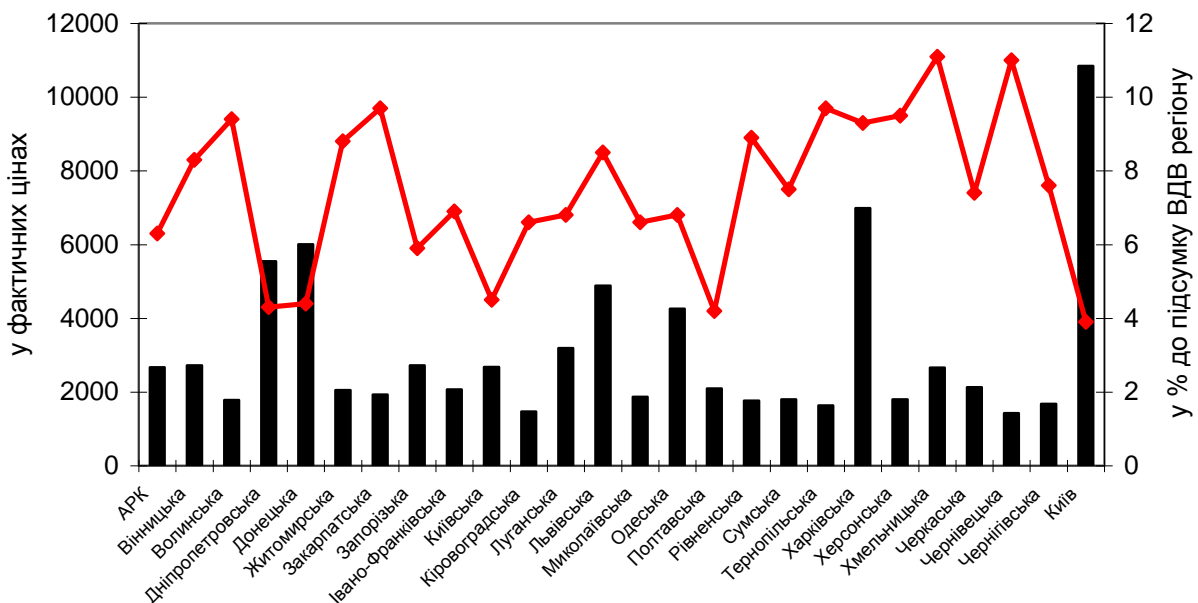
Рік	Випуск у ринкових цінах		Валовий внутрішній продукт, всього	Валова додана вартість в освіті	Чистий прибуток	
	всього	у т.ч. в освіті			всього	у т.ч. в освіті
2010	2594833	84197	1120585	55726	306001	673
2011	3147953	91357	1349178	62199	367890	680
2012	3347592	106702	1459096	75161	350166	1132
2013	3375851	112780	1522657	81745	368737	1578

⁶ Національні рахунки України за 2013 рік. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015 – 155 с.

Джерело даних: Національні рахунки України за 2013 рік. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015 – с. 37-44.

Варто зазначити, що структура валової доданої вартості за видом економічної діяльності «Освіта» по регіонах у 2013 році достатньо сильно відрізнялася як у фактичних цінах, так й у відсотках до виробленої доданої вартості в регіоні в цілому (рис. 2).

Рис. 2. Структура валової доданої вартості за видом економічної діяльності «Освіта» по регіонах у 2013 році

Джерело даних: Національні рахунки України за 2013 рік. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2015 – 155 с.

Значною мірою розуміння того, що освіченість працівників позитивно впливає на рівень прибутковості бізнесу, призводить до усвідомлення того, що інвестування роботодавцем у підвищення професійних компетентностей працюючих є важливою складовою розвитку бізнесу.

На жаль в Україні витрати бізнесу на професійну освіту не завжди відповідають завданням соціально-економічного розвитку суспільства. Причиною такого стану є однаковою мірою як низькі кваліфікаційні вимоги роботодавців, так й невисока якість підготовки фахівців з вищою освітою.

Враховуючи загальновідоме, що сфери освіти і науки створюють нові знання, які можна комерціалізувати шляхом легалізації створеної інтелектуальної власності, варто відзначити значну роль цих сфер у соціально-економічному розвитку. Організацією з економічного співробітництва і розвитку було встановлено, що посилення охорони авторських прав, основної і найважливішої форми охорони прав інтелектуальної власності, у розвинених країнах на 1 % корелює приблизно з 3,3 % зростання обсягів вітчизняної науково-дослідної і дослідно-конструкторської діяльності. Таке ж посилення охорони прав на торговельні марки і патентної охорони — двох інших важливих складових ефективного режиму охорони прав інтелектуальної власності — корелює зі зростанням вітчизняних показників НДДКР, відповідно, на 1,4 % і майже 1 %.⁷ Галузі, які

⁷ The Economic Contribution of Copyright-Based Industries in Ukraine. World Intellectual Property Organization. - Kyiv, 2008. – 106 p. (Роль пов'язаних з авторським правом галузей в економіці України, Всесвітня організація охорони інтелектуальної власності). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wipo.int/export/sites/www/freepublications/en/copyright/1017/wipo_pub_1017.pdf

залежать від охорони авторських прав, забезпечують 2,85 % ВВП України. В Україні галузі, пов'язані з авторським правом, забезпечують робочими місцями близько 400 тис. осіб, і це перевищує внесок у працевлаштування багатьох інших важливих галузей. Внесок пов'язаних з авторським правом галузей економіки у валове виробництво в 2005 році склав 3,47 %, що суттєво більше за внесок освіти (2,8 %) та соціальної/медичної допомоги (2,18 %). Внесок пов'язаних з авторським правом галузей економіки до валової доданої вартості у 2005 році склав 3,32 %.⁸

Місце фахівців з вищою освітою в національній економіці. Незважаючи на все фахівці з вищою освітою займають ключову позицію в складі української економіки. Освітньо-кваліфікаційний потенціал працівників в Україні традиційно високий. Так, станом на 31 грудня 2013 року працівники з вищою освітою складали майже 60% облікової кількості штатних працівників економіки України, у тому числі 23,6% – з неповною та базовою вищою освітою, у тому числі 35,6% – з повною вищою освітою. За деякими видами економічної діяльності працівники з вищою освітою були переважною категорією працівників, зокрема у фінансовій та страховій діяльності – майже 88% працюючих; державному управлінні – 85%; науці – 80%; Інформації та телекомунікації – 76%; музейно-бібліотечній діяльності – 75%; освіті – 73% тощо (таблиця 2).

Таблиця 2. Розподіл працівників з вищою освітою за видами економічної діяльності на 31 грудня 2013 року, у % до облікової кількості штатних працівників

	<i>Неповна та базова</i>	<i>Повна</i>	<i>Разом</i>
Усього	23,6	35,6	59,2
Сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	17,2	14,9	32,1
З них: Сільське господарство	16	14,1	30,1
Промисловість	22,3	24,6	46,9
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	22,8	16,7	39,5
Переробна промисловість	21,3	25,6	46,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	26,1	30,7	56,8
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	21	19,3	40,3
Будівництво	18,6	28,4	47
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	23,6	35,6	59,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, з них:	22,5	21,3	43,8
діяльність у сфері транспорту	21,2	21,2	42,4
складське господарство та допоміжна діяльність у сфері транспорту	23,1	23,1	46,2
поштова та кур'єрська діяльність	24	14,1	38,1
Тимчасове розміщення й організація харчування	27,3	26,1	53,4
Інформація та телекомунікації	19,9	56,4	76,3
Фінансова та страхова діяльність	20,7	67,1	87,8
Операції з нерухомим майном	19,5	29	48,5
Професійна, наукова та технічна діяльність	15,9	63,1	79
з неї наукові дослідження та розробки	13,1	66,8	79,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	22,2	25,1	47,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	17,7	67,1	84,8
Освіта	18,9	54	72,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	42,7	22,2	64,9
з них охорона здоров'я	43,8	22,2	66
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	32,1	39,7	71,8
з них:	35,8	34,8	70,6
діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг			

⁸ Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні. Матеріали дослідження. – К.: Національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine) та Бізнес-ініціатива Міжнародної торгової палати щодо зупинення підробок і піратства (BASCAP), 2014. – 44 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sips.gov.ua/i_upload/file/Ukraine_IP_Report_UKRAINE_LR.pdf

функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	31,8	43,5	75,3
Надання інших видів послуг	22,8	23,8	46,6

Джерело: Праця України у 2013 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 336 с.

Незважаючи на зростання останніми роками в національній економіці України частки галузей економіки, пов'язаних з наданням послуг (що характерно для країн, які розвивають «економіку знань»), загальні витрати суб'єктів господарювання на професійну освіту (підготовку фахівців, перепідготовку та підвищення кваліфікації тощо) залишаються незначними. У 2012 році витрати на послуги освіти в основному не перевищували декількох десятків відсотків загальних обсягів витрат на виробництво продукції галузей економіки.

Виділялося декілька груп галузей економіки країни з видатками на освіту вище середніх по країні. У першій групі ці видатки наближалися до 10 копійок на гривню виробленої продукції: «Добувна промисловість і розроблення кар'єрів» (9,6 коп.) та «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря» (8,8 коп.). У другій групі галузей з видатками більш ніж 2 копійки на гривню продукції: «Сільське, лісове та рибне господарство» (4,5 коп.), «Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування» (3,7 коп.), «Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів» (3,4 коп.), «Виробництво металів та готових металевих виробів, крім машин і устаткування» (2,4 коп.), (3,4 коп.). Видатки ще 9 галузей перевищують одну копійку. Дещо дивними на цьому фоні виглядають незначні видатки галузей, які вважаються «рушіями» технічного прогресу: «Телекомунікації (електрозв'язок)» – 0,6 коп.; «Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг» – 0,4 коп.; «Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції» – 0,3 коп. (майже на порядок менше, ніж металургії та металообробки); «Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів» – 0,27 коп., «Охорона здоров'я та соціальна допомога» – 0,2 коп.⁹

У розвинених країнах витрати на підготовку кваліфікованого працівника в два-два с половиною рази вищі, ніж витрати на матеріальне оснащення одного робочого місця, а сама підготовка середньостатистичного працівника займає від 14,5 років формальної освіти (Японія) до 18,5 років (США)¹⁰.

Отримання вищої освіти передбачає можливість отримувати цікавішу роботу та претендувати на вищу заробітну плату¹¹. Наявність повної вищої освіти надає українським працівникам можливість працювати менше часу – 1526 годин на рік (тоді як наприклад працівники з професійно-технічною освітою працюють в середньому 1598 годин), практично уникаючи надурочної роботи, мати довшу тривалість щорічної відпустки (152 години в рік проти 131 у працівників з профтехосвітою, у перерахунку на робочі дні – відповідно 19 та 16 днів).

⁹ "Таблиця "витрати – випуск" України за 2012 рік в основних цінах". Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – с. 26.

¹⁰ Лунев С. Складывание новой мировой системы и Россия / С.Лунев, Г. Широков // Pro et Contra. – Том 7. – № 4. – 2002 г. – с. 26.

¹¹ В середньому громадяни країн Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) з вищою освітою отримують на 55% більше, ніж мешканці країн ОЕСР зі середньою або професійною невищою освітою; рівень зарплат людей з вищою освітою зростає з віком. Молодь віком 25 – 34 років з вищою освітою заробляла на 37% більше від людей того ж віку із середньою освітою, в той же час працівники віком 55-64 роки з вищою освітою заробляли на 69% більше, ніж люди того ж віку із середньою освітою; в Бразилії, Чехії, Франції, Німеччині, Греції, Ірландії, Польщі, Словаччині, США чоловіки з університетським ступенем або ступенем доктора філософії заробляли на 80% більше чоловіків із середньою освітою. Платники податків також отримують вагому віддачу від державних капіталовкладень в вищу освіту. В середньому, країни ОЕСР отримують чистий прибуток близько 100 000 USD в вигляді збільшення податкових надходжень та інших накопичень на кожного чоловіка, якого вони підтримують на вищому рівні освіти – майже в три рази більше, ніж сума державних інвестицій. Для жінок, чиста окупність державних інвестицій в освіту майже в два рази вища від суми державних капіталовкладень. В середньому в країнах ОЕСР 30-річний чоловік з вищою освітою живе на 15 років довше у порівнянні 30-річним чоловіком з середньою освітою. Дорослі люди з вищою освітою країн ОЕСР активніше беруть участь у виборах та соціальному житті суспільства. Джерело: Education at a Glance 2012: OECD Indicators (Погляд на освіту 2012: Індикатори ОЕСР). – [Електронний ресурс]. – Режим до ступу: http://www.oecd.org/edu/EAG%202012_e-book_EN_200912.pdf

За освітнім профілем розмір заробітної плати вище середньої мали лише українські працівники з повною вищою освітою (3726 грн. / рік, що на 696 грн. вище середньої та 26,53 грн./год., що на 34,3 вище середньої оплати праці за робочу годину по країні). Усі інші освітні рівні надають значно менший розмір винагороди за працю, при цьому майже немає різниці в розмірі годинної заробітної плати між працівниками з профтехосвітою та повною загальною середньою освітою. Занижений рівень винагороди (оплати праці) за витрати із отримання кваліфікацій в закладах професійної освіти, у т.ч. – університетах, є достатньо чітким сигналом про «викривлення» на вітчизняному ринку праці (таблиці 3, 4).

Таблиця 3. Середньомісячна заробітна плата працівників в залежності від рівня освіти у 2012 році

	Нараховано в середньому за місяць штатному працівнику, грн.			У % до середньої з/плати по Україні		
	усього	чолов.	жінки	усього	чолов.	жінки
Повна вища	3726	4273	3333	131,6	151,0	117,8
Базова вища	2582	3008	2317	91,2	106,3	81,9
Неповна вища	2509	3059	2221	88,7	108,1	78,5
Професійно-технічна	2281	2564	1884	80,6	90,6	66,6
Повна загальна середня	2240	2643	1773	79,1	93,4	62,7
Базова загальна середня	2047	2442	1609	72,3	86,3	56,9
Нижче базової середньої	1726	2040	1431	61,0	72,1	50,6
Усього в середньому по країні	2830	3192	2511	100,0	112,8	88,7

Джерело даних: Заробітна плата за професійними групами у 2012 році (за матеріалами вибіркового обстеження). Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – с. 41.

Таблиця 4. Заробітна плата працівників в розрахунку на одну оплачену годину на підприємствах в залежності від рівня освіти у 2012 році

	Нараховано в середньому за місяць штатному працівнику, грн.			У % до середньої з/плати по Україні		
	усього	чолов.	жінки	усього	чолов.	жінки
Повна вища	26,53	29,41	24,34	134,4	149,0	123,3
Базова вища	18,22	21,13	16,40	92,3	107,0	83,1
Неповна вища	17,06	20,76	15,11	86,4	105,2	76,6
Професійно-технічна	15,74	17,83	12,87	79,7	90,3	65,2
Повна загальна середня	15,50	18,38	12,21	78,5	93,1	61,8
Базова загальна середня	14,12	16,91	11,05	71,5	85,7	56,0
Нижче базової середньої	12,09	14,27	10,04	61,3	72,3	50,8
Усього в середньому по країні	19,74	22,07	17,66	100,0	111,8	89,5

Джерело даних: Заробітна плата за професійними групами у 2012 році (за матеріалами вибіркового обстеження). Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – с. 53.

Держстат України констатує: «Розподіл працівників за розмірами заробітної плати свідчить про відсутність залежності розміру зарплати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників, як у сфері послуг, так і у сфері виробництва. Наприклад, в установах освіти, де працівники мають високий кваліфікаційний та професійний рівень, забезпечений вищою освітою, у грудні 2013 р. лише у третини працюючих нарахована

заробітна плата була понад 3000 грн., в установах охорони здоров'я та надання соціальної допомоги ще менше – у чверті працюючих»¹².

Політика у сфері освіти та вищої освіти України

Під державною політикою в контексті цього дослідження розуміється владна діяльність і адміністративна управлінська практика у відповідній сфері цілеполагання і відповідальності. Владна діяльність включає вибір суспільних цінностей та цілей державного управління (в українській правовій термінології визначається перш за все як формування державної політики), що є похідними від них, адміністрування спрямовано у більшому ступені – виконанню робіт із досягнення поставлених цілей (реалізація політики¹³). Аналіз структури управління сферою вищої освіти наведений у розділі 3.3, а у цьому розділі проведений стислий аналіз базових позицій нормативно-правового забезпечення реформ вищої освіти та дані соціологічних опитувань, які демонструють відповідні уявлення населення щодо оцінки їх ефективності.

Нормативно-правової базу проведення реформ національної системи вищої освіти України мало б стати чітке виконання як національних стратегічних актів у сфері освіти, так й актів Європейського Союзу. Фактично певні орієнтири реформ освітньої політики встановлювались Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття), затвердженою Постановою Кабінету Міністрів від 03.11.1993 р. № 896; Національною доктриною розвитку освіти України, затвердженою Указом Президента України від 17.04.2002 № 347; Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затвердженою Указом Президента України від 25 червня 2013 року №344/2013 тощо.

Національною доктриною розвитку освіти України, затвердженою Указом Президента України від 17.04.2002 № 347, визначено: «Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти»¹⁴.

Разом з тим, у побудові та виконанні цих документів є певні недоопрацювання. Дуже слушно зауважують про стан виконання цих актів дослідники: «у документах з освітньої політики нечітко окреслені термінологічне поле базових понять, зміст і часові межі змін в освіті, тому системний моніторинг якості освіти практично не здійснюється, а відтак об'єктивних даних для державного управління розвитком галузі бракує. Хоча концептуальних та нормативних напрацювань багато, темпи і глибина перетворень в освітній галузі відчутно не задовольняють потреби держави, суспільства та особистості»¹⁵.

В сучасному світі, не тільки в Україні, освітянські реформи стали перманентним процесом, а незадоволення широких верств населення їх результатами – стимулює пошук стратегій реформування та інструментів проведення реформ.

---

¹² Соціальні індикатори рівня життя населення. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – с. 19.

¹³ Частина 2 статті 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» визначає: «Міністерства забезпечують формування та реалізують державну політику в одній чи декількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики».

¹⁴ Офіційний вісник України від 03.05.2002 — 2002 р., № 16, стор. 11, стаття 860.

¹⁵ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / [склад авторів: Андрущенко Віктор Петрович, Бех Іван Дмитрович ... Кремень Василь Григорович та ін. ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Кременя ; НАПН України. – К. : Пед. думка, 2011. – с. 11.

У 2010 р. еволюція Болонського процесу була продовжена ініціативою “Європейській простір вищої освіти”, що реалізується в сучасних умовах в рамках ініціатив ЄС “Європа 2020” (Europe 2020) и “Освіта і навчання 2020” (Education and Training), в яких в якості базових цілей визначено: якість, диверсифікація і мобільність вищої освіти. Для вирішення тріади базових цілей “якість – диверсифікація – мобільність” виділено чотири групи напрямів діяльності [Education and Training]: 1) реалізація концепцій безперервної освіти і мобільності; 2) підвищення ефективності і якості освіти і навчання; 3) просування зусиль в напрямку соціальної єдності і справедливості; 4) посилення творчої, інноваційної складової освітнього процесу. Рамкові орієнтири 2020 р., щодо студентства в концепції Європа 2020 як: 1) охоплення більш 90% молоді; 2) 40% молоді має отримати *завершені* форми вищої освіти; 3) включення як мінімум 15% дорослого населення в процеси безперервної освіти; 4) щонайменш 20% випускників ВНЗ і 6% молоді, що мають початкові професійні навички, деякий час витрачають на підвищення кваліфікації за кордоном; 5) працевлаштування не менш 82% молоді з середньою та вищою освітою тощо¹⁶.

Громадяни України висловлюють достатньо скептичне відношення як до результатів – якості вищої освіти, так й до процесів, що відбуваються в системі – самого проведення освітньої діяльності вищої школи.

Так, за даними загальнонаціонального опитування студентів, проведеного 5-12 березня 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс»¹⁷ (для порівняння наводяться результати загальнонаціонального опитування студентів, проведеного у березні 2011 року, та загальнонаціональне опитування населення України, проведеного у грудні 2014 року) абсолютна більшість студентів – 87% – вважає важливою проблему вдосконалення вищої освіти, із них 36% відносять це соціальне завдання до першочергових.

Загалом більшість студентів оцінили якість вищої освіти в Україні нижче середнього – у 2,8 бала за 5-бальною шкалою; ця оцінка істотно нижча за ту, що ніж була у 2011 році (3,5 бала). Частка студентів, що визначила якість вищої освіти дуже низькою та низькою, збільшилась з 7,5% у опитуванні 2011 року до 25% у 2015 році (що майже збігається з оцінками населення у 2014 році – 28,8%). Також різко зменшилась частка студентів, які вважають вищу освіту «скоріше високою» та «дуже високою» з 47,5% у 2011 році до 18% у 2015 році (населення – 15,4%). Аналогічна зміна оцінок відбулася й щодо освіти, яка здобувається у ВНЗ, де навчається респондент: низьку оцінку поставили 16,2% у 2015 році порівняно з 5,6% у 2011, високу – 35% порівняно з 54% у 2011 році¹⁸. Якість освіти у своєму ВНЗ студенти оцінили дещо вище – у 3,2 бала, хоча також нижче, ніж було у 2011 році (3,6 бала). Найвище оцінюють якість своєї освіти студенти юридичного профілю навчання – 3,6 бала, найнижче – студенти суспільно-гуманітарного профілю - 3 бали (у 2011 році – 3,8 бали, що є найбільшою зміною оцінок за цим запитанням). Оцінка якості освіти залежить від успішності навчання: студенти, які мали в останню сесію середню оцінку «3», оцінили якість навчання у своєму ВНЗ у 2,7 бала; студенти з середньою оцінкою сесії «4» – у 3 бали, а найбільш успішні студенти, з оцінкою «5» – у 3,4 бала.

Найбільш серйозними проблемами вищої освіти, які потребують першочергового розв'язання, 51% студентів вважало невизнання дипломів більшості вітчизняних ВНЗ у

¹⁶ Див.: Education and Training URL:http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/index_en.htm та Europe 2020. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> (дата звернення 06.07.2015)

¹⁷ [Електронний ресурс]. – Режим до ступу: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/visha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv-.html>

¹⁸ Зазначені оцінки збігаються із даними соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова у вересні 2006 року, де 50,6% опитуваних вважало рівень освіти, яку забезпечує сучасна українська вища освіта середнім, 21,5% - низьким, а лише 16% - високим. При цьому на той час 45,5% респондентів вважали, що за роки незалежності система освіти в Україні погіршилась, 33,6% - не змінилась, а лише 8,5%, що змінилась на краще. http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=255

світі (населення у 2014 році – 40%), 41% - невідповідність викладання вимогам ринку (населення у 2014 році – 32%), 39% - корумпованість викладацького складу ВНЗ (населення у 2014 році – 44%, перше місце), 32% - низький рівень якості освіти в українських ВНЗ порівняно зі світовим рівнем (населення – 15%). Водночас студенти не вбачають серйозної проблеми у низькому професійному рівні викладачів (9%) та у відсутності студентського самоврядування (8%).

Першочерговими заходами, які слід здійснити для покращення якості освіти, студенти вважають: 52% - боротьбу з усіма проявами корупції і нечесності у ВНЗ (населення у 2014 році – 52%), 43% - налагодження співпраці з кращими світовими університетами (населення у 2014 році – 36%), підвищення оплати праці викладачів (43%), стимулювання наукової діяльності у ВНЗ (41%), тісніший зв'язок викладання з потребами майбутньої професії (36%).

Студенти мають певні фінансові труднощі. Майже половина студентів отримують стипендію, однак 22% не вистачає її навіть на харчування, 30% - вистачає лише на харчування, 38% - вистачає лише на проїзд та харчування. Підробляють під час навчання 37% опитаних студентів, але лише 11% працюють у сфері, що пов'язана з майбутнім фахом. Ще 37% не працюють, бо не можуть знайти роботу, а 26% не працюють, бо це їм не потрібно.

Більшість студентів (69%, а у 2011 було 55%) хотіли б навчатися за кордоном (найбільше – тих, що навчаються за технічним профілем, майже 80%). Основна перешкода навчанню за кордоном – нестача коштів (на це вказали 71% студентів, у 2011 році було 52%) та недостатнє знання іноземних мов (37,5%, у 2011 році – 34%).

На запитання загальнонаціонального опитування населення України «Ставлення населення України до зовнішнього незалежного оцінювання» проведених у жовтні 2013 року Фондом «Демократичні ініціативи» «Як би Ви загалом оцінили якість вищої освіти в Україні?» майже третина опитаних оцінила її невисоко: 7,6% вважали її дуже низькою, 22% – скоріше низькою; 44,9% – середньою; високою її вважали невелика кількість опитаних: скоріше високою – 13,2%, дуже високою – 1,3%; 10,7% – важко сказати.

На запитання «Які сьогоднішні проблеми вищої освіти в Україні Вам здаються найбільш серйозними та такими, що потребують вирішення у найближчі 5-10 років?» 41,5% опитаних вважали «Невизнання у світі дипломів більшості вітчизняних ВНЗ», 36,8% – «Невідповідність викладання вимогам ринку праці»; 39,9% – «Корумпованість викладацького складу ВНЗ»; 29,2% – «Невідповідність структури освіти потребам ринку праці»; 25% – «Слабка матеріально-технічна база ВНЗ»; 22,8% – «Низький рівень якості освіти в українських ВНЗ, у порівнянні із світовим рівнем»; 23,8% – «Низький культурний рівень студентів, їх слабка зацікавленість у якісній освіті»; 22,5% – «Слабкий зв'язок між якістю викладання, авторитетом викладачів серед студентів і розміром зарплат»; 18,2% – «Застарілі, ідеологізовані або кон'юнктурні підручники»; 12,1% – «Низький професійний рівень викладачів».

Саме тому на запитання «Які першочергові кроки для покращення якості освіти, на Вашу думку, слід здійснити?» перше місце отримала відповідь «боротися з усіма проявами корупції і нечесності у ВНЗ (хабарі, списування курсових та дипломів тощо)» (46,4%); друге – «більш пов'язувати викладання з потребами майбутньої професії» (38,9%); вже потім – «підвищити оплату праці викладачів» (35,3%); «налагодити співпрацю з кращими світовими університетами (запрошувати викладачів з-за кордону, надсилати студентів та викладачів на стажування тощо)» (32,6%); «стимулювати наукову діяльність у ВНЗ» (29,2%); «залучати бізнес для вирішення проблем вищої освіти» (18,2%).

Основними викликами для національної системи вищої освіти в сучасних умовах є:

- - динамічно мінливі вимоги ринку праці та пов'язана з цим необхідність забезпечення стійких інституційних зв'язків системи вищої освіти та ринку праці;
- - перетворення вищої освіти в основне джерело інноваційного економічного розвитку (європейського та українського), підвищення ролі вищої освіти у проведенні науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) і, необхідність зміцнення зв'язків ВНЗ з науковими інститутами, промисловими підприємствами та бізнесом;
- - диверсифікація освітніх програм, в тому числі за рахунок недержавних ВНЗ, зростання масового характеру вищої освіти, розширення академічних свобод, зростаюча індивідуалізація освітніх маршрутів (начальних траєкторій) здобувачів вищої освіти і пов'язана з цим потреба забезпечення динамізму системи при необхідності більш ефективного контролю якості вищої освіти;
- - зростаюча зовнішня і внутрішня трудова та науково-освітня мобільність і пов'язана з цим необхідність як збереження єдиного освітнього простору, так і вироблення комплексної стратегії інтернаціоналізації вищої освіти;
- - недофінансування системи вищої освіти, з одного боку, і зростання числа платних освітніх послуг в умовах зростаючої соціально-економічної диференціації суспільства - з іншого, і пов'язана з цим необхідність підвищення ефективності механізмів фінансування вищої освіти та забезпечення доступності якісної вищої освіти для різних категорій населення;
- зміна демографічної ситуації, зумовлена насамперед спадом народжуваності на початку 1990-х рр., пов'язана з цим необхідність серйозних інституційних реформ, реструктуризація змісту і структури освіти в умовах зростаючої конкуренції ВНЗ.

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Система вищої освіти України знаходиться у стані постійних поточних змін та очікуванні подальших змін.

У розумінні терміну «національна система вищої освіти» будемо виходити із базового визначення: системою освіти є *сукупність фізичних та юридичних осіб, які забезпечують отримання особами, які навчаються у вищому навчальному закладі на певному рівні вищої освіти здобуття відповідного ступеня і кваліфікації*. Системи освіти можуть розрізнятися рядом ознак: правовим статусом освітніх установ і організацій, правилами отримання особами статусу здобувача вищої освіти (студента, курсанта тощо), правилами взаємодії викладачів та здобувачів, платністю/безоплатністю отримання освітніх послуг тощо¹⁹. Тобто для цілей дослідження національну систему вищої освіти можна визначити як набір інститутів у вигляді структур (у першу чергу – ВНЗ) та персоналій, що задіяні в освітньому процесі, а також відповідних норм та правил, що регламентують зазначену діяльність. Для виконання мети дослідження – доцільно спочатку розглянути інституційну структуру вищої освіти, що складають у першу чергу вищі навчальні заклади у всьому їх різноманітті.

«Суспільство знань потребує різноманітності у системах вищої освіти, з рядом навчальних закладів, що мають різноманітні повноваження і відповідають різним типам осіб, що навчаються. Крім державних навчальних закладів, важливу роль відіграє приватна вища освіта, що переслідує суспільні цілі»²⁰.

¹⁹ Тамбовцев В., Рождественская И. Реформа высшего образования в России: международный опыт и экономическая теория // Вопросы экономики. – 2014. - № 5. – 99 с.

²⁰ Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти - 2009: "Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку" ЮНЕСКО, Париж, 5-8.06.2009. http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011

Типи вищих навчальних закладів

Пунктом 7 частини 1 статті 1 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII визначено, що «вищий навчальний заклад – окремих вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей».

Класифікувати²¹ українські вищі навчальні заклади (ВНЗ) можна за багатьма ознаками. Розглянемо деякі нормативно-правові акти, які встановлюють особливості різних класифікацій типів ВНЗ²². У першу чергу до таких актів відносяться: 1) Закон України «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 р. № 2984-III, втратив чинність на підставі Закону № 1556-VII від 01.07.2014 р.), враховуючи, що пунктом 1 частини 7 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII рекомендовано засновникам вищих навчальних закладів протягом двох років привести тип і статуту навчальних закладів у відповідність із чинним Законом; 2) Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII; 3) Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 р. № 1060-XII; 4) а саме:

1. *Класифікувати за формами власності:* державної, комунальної, та приватної. Частиною 1 статті 27 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII визначено, що вищий навчальний заклад утворюється у формі державної, комунальної, приватної установи і працює на засадах неприбутковості. При цьому частиною 4 статті 27 встановлено, що вищі навчальні заклади державної, комунальної та приватної форми власності мають рівні права у провадженні освітньої, наукової та інших видів діяльності.

Згідно з Національним статистичним класифікатором «Статистичний класифікатор організаційних форм суб'єктів економіки (СКОФ)», затверджений Наказом Державної служби статистики України від 29.09.2014 р. № 271 (чинним від 01.01.2015 р.) виділяються за формами власності чотири типи організацій (установ, закладів):

- 425 – Державна організація, державна установа або заклад утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки і входить до сфери його управління;

- 430 – Комунальна організація, комунальна установа або заклад утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління;

- 435 – Приватна організація (установа, заклад) – організація, установа або заклад, що утворений на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства або на основі приватної власності суб'єкта господарювання - юридичної особи;

- 440 – Організація (установа, заклад) громадського об'єднання (релігійної організації, профспілки, споживчої кооперації тощо) – організація, установа або заклад, що утворений на власності громадського об'єднання, релігійної організації, профспілки, товариств, їх спілок чи об'єднань для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань у разі, якщо їх статутом передбачено право заснування організацій.

²¹ Класифікацією є систематизований перелік явищ, (наприклад, видів економічної діяльності), кожному з яких надано певний код. (Парфенцева Н. – Міжнародні статистичні класифікації в Україні: впровадження й використання. Навчальний посібник. – К.: Основи, 2000. -351 с.).

²² Салмі Д., Фрумін І. зазначають, що кожний тип ВНЗ виконує свою значиму для сучасного суспільства функцію, а головним завданням держави часто стає забезпечення збалансованого розвитку різних компонентів системи вищої освіти. Див.: Салми Д., Фрумін І. Д. Как государства добиваются международной конкурентоспособности университетов: уроки для России // Вопросы образования. – 2013. - № 1. - С. 25–68. http://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334396/2013-1_Salmi-Frumin.pdf

2. *Класифікація за рівнем акредитації* (рівнем спроможності ВНЗ певного типу провадити освітню та наукову діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації), встановленими статтею 24 Закону України «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 № 2984-III):

- ВНЗ першого рівня акредитації – ВНЗ, у якому здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста;

- ВНЗ другого рівня акредитації – ВНЗ, у якому здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста та за напрямками підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра;

- ВНЗ третього рівня акредитації – ВНЗ, у якому здійснюється підготовка фахівців за напрямками освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, а також за окремими спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня магістра;

- ВНЗ четвертого рівня акредитації – ВНЗ, у якому здійснюється підготовка фахівців за напрямками освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціальностями освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціаліста, магістра.

3. *Класифікація за типами вищих навчальних закладів*, викладена в таблиці 5.

Таблиця 5. Типи вищих навчальних закладів

Стаття 25 Закону України «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 р. № 2984-III	Частина 1 статті 28 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII
<p>1) університет – багатoproфільний ВНЗ четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації широкого спектра природничих, гуманітарних, технічних, економічних та інших напрямів науки, техніки, культури і мистецтв, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, відповідний рівень кадрового і матеріально-технічного забезпечення, сприяє поширенню наукових знань та здійснює культурно-просвітницьку діяльність. Можуть створюватися класичні та профільні (технічні, технологічні, економічні, педагогічні, медичні, аграрні, мистецькі, культурологічні тощо) університети;</p>	<p>1) університет - багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;</p>
<p>2) академія – ВНЗ четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науково-методичним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;</p>	<p>2) академія, інститут - галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність;</p>
<p>3) інститут – ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації або структурний підрозділ університету, академії, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у певній галузі науки, виробництва, освіти, культури і мистецтва, проводить наукову, науково-методичну та науково-виробничу діяльність і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;</p>	<p>3) коледж – галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.</p>
<p>4) консерваторія (музична академія) – ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у галузі культури і мистецтва – музичних виконавців, композиторів, музикознавців, викладачів музичних дисциплін, проводить наукові дослідження, є провідним центром у сфері своєї діяльності і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;</p>	
<p>5) коледж – ВНЗ другого рівня акредитації або структурний підрозділ вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації у споріднених напрямках підготовки (якщо є структурним підрозділом ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації або входить до навчального чи навчально-</p>	

науково-виробничого комплексу) або за кількома спорідненими спеціальностями і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;	
б) технікум (училище) – ВНЗ першого рівня акредитації або структурний підрозділ ВНЗ третього або четвертого рівня акредитації, який провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям певної вищої освіти та кваліфікації за кількома спорідненими спеціальностями, і має відповідний рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення;	

4. Класифікація за організаційно-правовою формою господарської діяльності²³ або організаційною формою юридичної особи²⁴. Як уже вказувалося вище Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII передбачено, що вищий навчальний заклад утворюється в формі установи і працює на засадах неприбутковості. Неприбутковість відповідно до пункту 14.1.121 статті 14 Податкового Кодексу України по суті прирівняна до благодійності.

Цим вимогам в сукупності задовольняють державні та комунальні ВНЗ, які відповідно до Бюджетного кодексу (стаття 2, п. 12) є бюджетними установами і є відповідно неприбутковими юридичними особами.

Тому в цій частині структура системи вищої освіти потребує доопрацювання. По-перше, потрібно узгодити поняття неприбуткової юридичної особи із системою національних рахунків 2008 року²⁵, зокрема, визначити неприбуткову юридичну особу як таку, що не розподіляє прибуток між засновниками чи працівниками і відповідно звільняється цілком або частково від сплати податків. По-друге, для залучення інвесторів у вищу освіту слід передбачити можливість створювати приватні ВНЗ прибуткового типу – у формі господарських товариств чи приватних підприємств.

Частина 7 статті 18 Закону України «Про освіту» від 23.05.1991 р. № 1060-XII встановлює, що навчальний заклад повинен мати власну назву, в якій обов'язково вказується його тип (дитячий садок, школа, гімназія, ліцей, колегіум, коледж, інститут, консерваторія, академія, університет чи інше) та організаційно-правова форма.

5. За відомчою підпорядкованістю ВНЗ. (більш детально – див. розділ «Структура управління сферою вищої освіти»);

6. Класифікація за статусом національного ВНЗ. Стаття 29 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII визначає, що університету, академії, інституту незалежно від форми власності відповідно до законодавства може бути надано статус національного. Надання вищому навчальному закладу статусу національного здійснюється за пропозицією Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, що подається в порядку та за критеріями, встановленими Кабінетом Міністрів України. Встановлення відповідності діяльності національного вищого навчального закладу визначеним критеріям для підтвердження чи позбавлення його такого статусу здійснюється раз на сім років Національним агентством із забезпечення якості вищої

²³ Організаційно-правова форма господарювання – форма здійснювання господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо (Державний класифікатор ДК 002:2004 "Класифікація організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ) затверджений наказом Держспоживстандарту України від 28 червня 2004 р. № 97 (чинний до 31.12.2014 р.).

²⁴ Організаційна форма юридичної особи – це сукупність установлених нормами законодавства організаційних елементів, які визначають спосіб та порядок створення юридичної особи, виражають особливості сфери її діяльності та правовідносин (майнових, господарських, управлінських, земельних, трудових тощо), які виникають у процесі діяльності юридичної особи (Національний статистичний класифікатор «Статистичний класифікатор організаційних форм суб'єктів економіки (СКОФ)», затверджений Наказом Державної служби статистики України від 29.09.2014 р. № 271 (Чинний від 01.01.2015 р.).

²⁵ System of National Accounts 2008. New York, 2009. – Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008.pdf/>

освіти. Історія виділення групи особливих (елітних) університетів розпочалася з надання статусу національного Київському університету імені Тараса Шевченка (Указ від 21 квітня 1994 р.), потім, 19 травня 1994 р - Університету Києво-Могилянська Академія. Верховна Рада України 29 липня 1994 р. окремою постановою також надала статус національного - аграрному університету (нині - Національний університет біоресурсів і природокористування). Для впорядкування процедури надання статусу національного було видано Положення про національний заклад (установу) України, затверджене Указом Президента України від 16 червня 1995 року № 451/95. У Положенні було визначено, що статус національного надається закладу (установі) України, який досяг найвищих показників у своїй діяльності щодо використання інтелектуального потенціалу нації, реалізації ідеї національного відродження і розвитку України, запровадження державної мови і є провідним серед галузевої групи закладів (установ) гуманітарної сфери. Встановлювалось, що статус національного закладу (установи) України може бути надано одному або декільком закладам (установам) залежно від їх кількості у відповідній групі, але не більш як трьом. Зі статусом національного ВНЗ отримували дві основні переваги: фінансування за індивідуальними нормативами та можливість встановлювати підвищені посадові оклади (подвоєні згідно з Постановою Уряду від 2001 року). За офіційною інформацією МОН, в Україні такий статус було надано 117 ВНЗ.

При введенні Єдиної тарифної сітки для оплати праці бюджетників було встановлено, що працівникам національних ВНЗ може зберігатись додатковий коефіцієнт підвищення посадових окладів, що застосовувався до цього (збереження доплат за всіма національними ВНЗ, які її впровадили до 2005 р.).

Фактично, реалізація ідеї «елітного» університету шляхом надання йому статусу «національного» була дискредитована «масовізацією» цього процесу.

7. *Класифікація за статусом дослідницького національного ВНЗ.* Стаття 30 Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII визначає, що національному вищому навчальному закладу, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, може надаватися статус дослідницького університету. Статус дослідницького університету надається Кабінетом Міністрів України на конкурсних засадах вищому навчальному закладу строком на сім років відповідно до затвердженого Кабінетом Міністрів України Положення про дослідницький університет та критеріїв, що включають показники, приведені до кількості науково-педагогічних і наукових працівників вищого навчального закладу. Критерії, за якими надається статус дослідницького університету, базуються на таких засадах: 1) розгалужена інфраструктура та матеріально-технічна база, що забезпечують провадження науково-освітньої діяльності на світовому рівні, зокрема визнані наукові школи, центри, лабораторії тощо; 2) міждисциплінарність освіти і науки, потужна фундаментальна складова наукових досліджень, якість яких підтверджена, зокрема, публікаціями у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях; 3) забезпечення високоякісної фахової підготовки докторів наук та здатність впроваджувати і комерціалізувати наукові результати, якість системи підготовки та підвищення кваліфікації наукових кадрів у вищому навчальному закладі; 4) рівень інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, зокрема кількість міжнародних проектів, створених об'єктів права інтелектуальної власності, спільних з підприємствами та іноземними вищими навчальними закладами наукових проектів, грантів тощо; 5) місце в національному, галузевих та/або міжнародних рейтингах вищих навчальних закладів; 6) кількість публікацій за показниками визнаних міжнародних наукометричних баз та у міжнародних реферованих виданнях.

Історія створення українських дослідницьких університетів, як уже згадувалося, починається із 2009 року і не може бути визнана успішною. Пункт 2 Положення про дослідницький університет, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 163 надавав таке визначення: «*Дослідницький університет* –

національний вищий навчальний заклад, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм. Статус надавався національному ВНЗ «з метою підвищення ролі університету як центру освіти і науки, підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів, упровадження в практику наукових досягнень, технічних і технологічних розробок, реалізації разом з іншими вищими навчальними закладами та науковими установами спільних програм за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень для розв'язання важливих соціально-економічних завдань у різних галузях економіки».

Статус *самоврядного (автономного) дослідницького національного університету* актами Кабінету Міністрів України поступово надавався 14 вищим навчальним закладам: 1) Національному університету «Львівська політехніка»²⁶; 2) Національному університету «Острозька академія»²⁷; 3) Національному університету «Києво-Могилянська академія»²⁸; 4) Київському національному університету імені Тараса Шевченка²⁹; 5) Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого³⁰; 6) Львівський національному університету імені Івана Франка³¹; 7) Національному гірничому університету³²; 8) Національному технічному університету України "Київський політехнічний інститут"; 9) Національному університету біоресурсів та природокористування; 10) Національному технічному університету "Харківський політехнічний інститут"; 11) Харківський національному університету імені В.Н. Каразіна; 12) Київському національному економічному університету імені Вадима Гетьмана; 13) Національному авіаційному університету³³; 14) Східноукраїнському національному університету імені Володимира Даля³⁴. Надання цього статусу за процедурою було неконкурентним. Зазначеними актами передбачалося надання деяких пільг та преференцій. Окрім того у 2007 році було затверджено Державну цільову науково-технічну та соціальну програму "Наука в університетах" на 2008-2012 роки³⁵, метою якої було визначено «забезпечення

²⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2009 р. № 713 «Питання Національного університету «Львівська політехніка» // Офіційний вісник України від 17.07.2009 - 2009 р., № 51, стор. 162, стаття 1756. (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 597)

²⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. № 798 «Питання Національного університету "Острозька академія"» // Офіційний вісник України від 10.08.2009 - 2009 р., № 58, стор. 70, стаття 2037 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 597).

²⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. № 799 «Питання Національного університету «Києво-Могилянська академія»» // Офіційний вісник України від 10.08.2009 - 2009 р., № 58, стор. 71, стаття 2038 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 597).

²⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. № 795 «Питання Київського національного університету імені Тараса Шевченка» // Офіційний вісник України від 10.08.2009 - 2009 р., № 58, стор. 67, стаття 2034 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 597).

³⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. № 796 «Питання Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого» // Офіційний вісник України від 10.08.2009 - 2009 р., № 58, стор. 68, стаття 2035 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 597).

³¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2009 № 797 «Питання Львівського національного університету імені Івана Франка» // Офіційний вісник України від 10.08.2009 - 2009 р., № 58, стор. 69, стаття 2036 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 597).

³² Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2009 р. № 1013 «Питання Національного гірничого університету» // Офіційний вісник України від 05.10.2009 - 2009 р., № 74, стор. 25, стаття 2539 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 597).

³³ Постанова Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 76 «Деякі питання надання вищим навчальним закладам статусу самоврядного (автономного) дослідницького національного університету» (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. № 71).

³⁴ Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2010 р. № 277 «Про доповнення додатка до постанови Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. N 76» // Офіційний вісник України від 02.04.2010 -2010 р., № 21, стор. 14, стаття 870 (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. № 71).

³⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1155 «Про затвердження Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008-2012 роки» // Офіційний вісник України від 05.10.2007 — 2007 р., № 72, стор. 85, стаття 2708. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1196, залишаючи незмінним загальні обсяги

створення правових, економічних і організаційних умов для активізації наукової діяльності та поглиблення її взаємодії з навчальним процесом в університетах, *утворення університетів дослідницького типу*, запровадження нових організаційно-структурних форм наукової підготовки висококваліфікованих фахівців та виконання конкурентоспроможних наукових розробок, зокрема науково-навчальних центрів». Передбачалося «утворення та забезпечення функціонування 5 університетів дослідницького типу³⁶» (що потребуватиме додаткового фінансування з державного бюджету орієнтовно у сумі 116,1 млн. гривень щороку), передбачивши, що «Чисельність дослідників, техніків, науково-педагогічних працівників університетів, що братимуть участь у виконанні наукових досліджень в університетах дослідницького типу та науково-навчальних центрах, становитиме 3400. Для проведення наукових досліджень передбачалося залучити близько 1250 студентів, аспірантів, докторантів». Було передбачено, що 4000 студентів (магістрантів), 3200 магістрів, аспірантів, молодих вчених пройдуть підготовку в університетах дослідницького типу та науково-навчальних центрах. Орієнтовний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для виконання Програми, було визначено у обсязі 525,3 млн. гривень, з них за рахунок коштів державного бюджету близько 478,2 млн. гривень, з інших джерел передбачається залучити понад 47,1 млн. гривень.

Наприкінці 2014 року були прийняті рішення про втрату чинності всіх нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України щодо створення та підтримки розвитку дослідницьких університетів³⁷.

Окремі групи складають ВНЗ з особливим статусом: військових та духовних а також вищі навчальні заклади за участю іноземних фізичних та юридичних осіб та структурних підрозділів ВНЗ іноземних держав на території України. Вищий військовий навчальний заклад (вищий навчальний заклад із специфічними умовами навчання) – вищий навчальний заклад державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (сержантського, старшинського) або начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту (Пункт 6 частини 1 статті 1 Закону України «Про вищу освіту»).

Структура вищих навчальних закладів

На початок 2014/15 навчального року³⁸ (далі в дужках для порівняння – на початок 2000/01 навч. р.) працювало 664 (979) вищих навчальних заклади (у т.ч. 144 (163) – приватні): 59 технікумів (309), 87 училищ (212), 222 коледжі (143), 175 університетів (106), 54 академії (59), 66 інститутів (149), 1 консерваторія (1).

фінансування програми, розширила строки її виконання на 2008-2017 рр. Постанови втратили чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 05.03.2014 р. № 71)

³⁶ Зазначене завдання постановою Кабінету Міністрів України від 23.09.2009 р. № 1000 було доповнено пропозицією створення (в межах затвердженого фінансування) 25 науково-навчальних центрів на базі провідних державних університетів з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку науки

³⁷ Незадовільний рівень роботи щодо утворення дослідницьких університетів демонструє дослідження 2013 року, проведено в рамках Шанхайського рейтингу спеціально створеним Центром університетів світового класу (Center for World-Class Universities, SWCU), в якому на основі узагальнення даних 1200 дослідницьких університетів було створено рейтинг дослідницьких університетів Global Research University Profiles (GRUP), в який було включено лише Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (єдиний з українських університетів). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shanghairanking.com/grup/grup-2013-list.html>

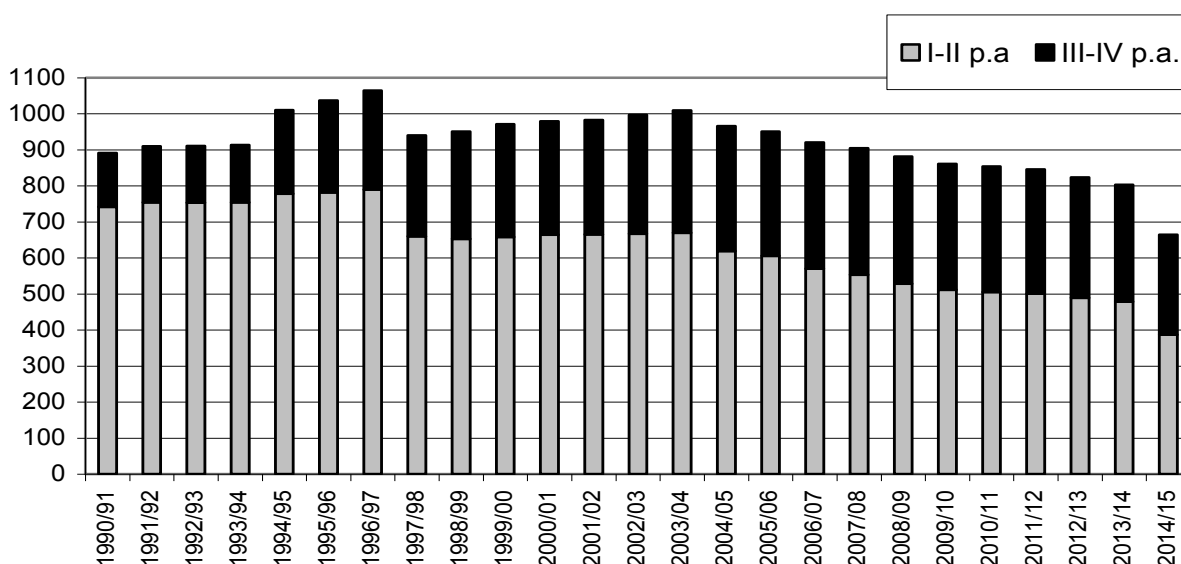
³⁸ Тут і надалі показники діяльності вищої школи у 2014-2015 роках представлено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Максимальною кількістю вищих навчальних закладів була: 1) ВНЗ I-II рівнів акредитації – 790 – на початку 1996/1997 навч. року, 2) ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 353 – на початку 2008/2009 навч. року.

2014/15 навчальний рік розпочався у 387 вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації (скорочення майже у два рази порівняно з максимальною кількістю, досягнутою на початку 1996/1997 навч. року) та 277 вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації (скорочення на майже п'яту частину порівняно з максимальною кількістю, досягнутою на початку 2008/2009 навчального року) (рис. 3).

Питання скорочення кількості ВНЗ шляхом їх укрупнення стає одним з основних у стратегічному баченні влади шляхів реформування національної системи вищої освіти. «Необхідно також вирішувати проблему оптимізації мережі навчальних закладів усіх освітніх рівнів. Перспективною є стратегія укрупнення закладів професійної та вищої освіти. Створення на базі декількох навчальних закладів потужних центрів професійної підготовки чи великих університетів має цілий ряд переваг. Концентрація викладацьких кадрів, потужна інфраструктура дозволять гнучкіше формувати траєкторії навчання, швидше реагувати на запити суспільства і економіки у кваліфікованих фахівцях, ефективніше організувати виробничі практики та наукові дослідження»³⁹.

Рис. 3. Кількість вищих навчальних закладах на початок навчального року, одиниць

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України.

У 387 (664) вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації 25,6 тис. штатних педагогічних (38,0 тис.) та 128 (748) штатних науково-педагогічних працівників навчали 251,3 тис. студентів (528,0 тис.) (у т. ч.: молодших спеціалістів – 319,7 тис.; бакалаврів – 9,0 тис.; спеціалістів – 217 осіб; магістрів – 63 особи).

У 277 (315) вищому навчальному закладі III- IV рівнів акредитації 18,1 тис. штатних педагогічних та 102,7 тис. (80,0 тис.) штатних науково-педагогічних працівників навчали 1438 тис. студентів (1402,9 тис.) (у т. ч.: молодших спеціалістів – 247,3 тис.; бакалаврів – 1063,2 тис.; спеціалістів – 273,3 тис.; магістрів – 139,9 тис.).

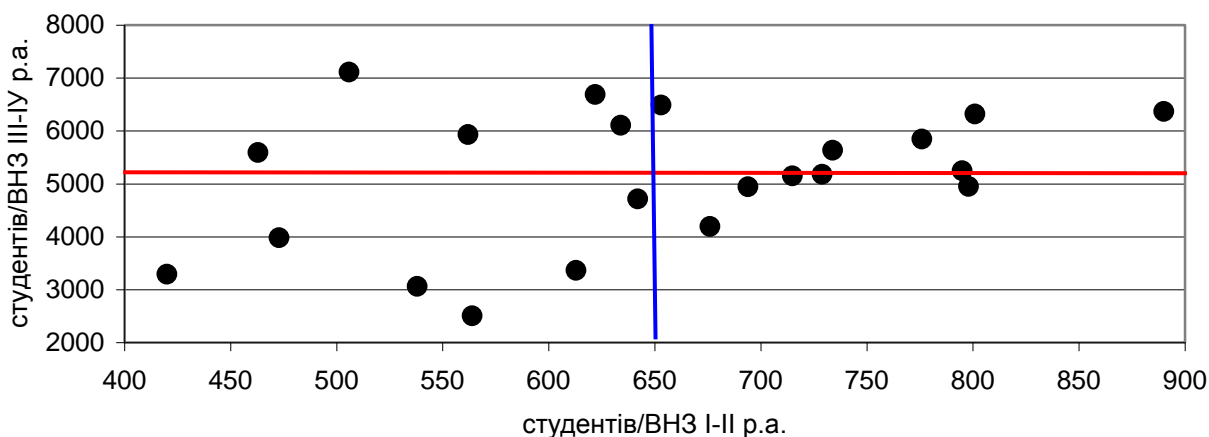
³⁹ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – с. 357.

Спостерігаються значні регіональні відмінності у кількості студентів, що навчаються в одному ВНЗ (рис. 4).

У середньому по Україні на один ВНЗ I-II р.а. приходилося 650 студентів (вертикальна пряма), на один ВНЗ III- IV р.а. 5191 студент (горизонтальна пряма).

Найбільша чисельність студентів на один ВНЗ I-II р.а. спостерігалася у Рівненській області (890 осіб), найменша – у Закарпатській області (420 осіб). Найбільша чисельність студентів на один ВНЗ III- IV р.а. спостерігалася у Сумській області (7110 осіб), найменша – у Кіровоградській області (2500 осіб).

Рис. 4. Розподіл середньої кількості студентів на один ВНЗ по регіонах на початок 2014/2015 н.р., осіб/ВНЗ

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/2015 навчального року. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України. – 169 с.

Структура управління сферою вищої освіти

Організаційна структура управління національною системою вищої освіти України є непростю. Її можна класифікувати за різними ознаками. По-перше – за встановленням субординації в цій сфері, встановленої чинними нормативно-правовими актами. По-друге, за ознакою підпорядкованості ВНЗ. Втретє – за ознакою повноважень із здійснення видатків Державного бюджету України на державне замовлення, зокрема – на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб⁴⁰. Розглянемо ці варіанти.

Перший варіант. Особливості управління національною системою вищої освіти України – суб'єкти, об'єкти та функції встановлюються численними нормативно-правовими актами.

Стаття 92 Конституції України визначає, що виключно законами України визначаються: «основи ... освіти...» (пункт 6), а також «організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики» (пункт 12). Тобто парламент України визначає основні засади діяльності у сфері вищої освіти, а також функціональні обов'язки діяльності органів державного управління. Варто зазначити, що частиною 1 статті 3 Закону України «Про вищу освіту» встановлено, що «Державну політику у сфері вищої освіти визначає Верховна рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки».

⁴⁰ Встановлюється щорічно шляхом спочатку – виданням постанови Кабінету Міністрів України про державне замовлення у сфері освіти, у наступному – затвердженням Законом відповідних видатків Державного бюджету України.

Модернізацію структури системи управління у сфері вищої освіти визначають відповідні зміни, встановлені у Законі України «Про вищу освіту» (табл. 6).

Таблиця 6. Зміна структури системи управління у сфері вищої освіти України

<i>Стаття 17 «Управління у галузі вищої освіти» Закону України «Про вищу освіту» (від 17.01.2002 р. № 2984-III)</i>	<i>Стаття 12 «Управління у сфері вищої освіти» Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII</i>
Управління у галузі вищої освіти у межах їх компетенції здійснюється:	1. Управління у сфері вищої освіти у межах своїх повноважень здійснюється:
Кабінет Міністрів України через систему органів виконавчої влади: забезпечує проведення державної політики у сфері освіти; забезпечує розроблення і виконання відповідних загальнодержавних та інших програм; у межах своїх повноважень видає нормативно-правові акти з питань вищої освіти; здійснює контроль за додержанням законодавства у сфері вищої освіти органами виконавчої влади, їх посадовими особами.	1) Кабінетом Міністрів України;
центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти; центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері освіти;	2) центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки;
іншими центральними органами виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади;	3) галузевими державними органами, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
органами влади Автономної Республіки Крим; органами місцевого самоврядування;	4) органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади;
	5) Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук;
власниками вищих навчальних закладів;	6) засновниками вищих навчальних закладів;
органами громадського самоврядування	7) органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки;
	8) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

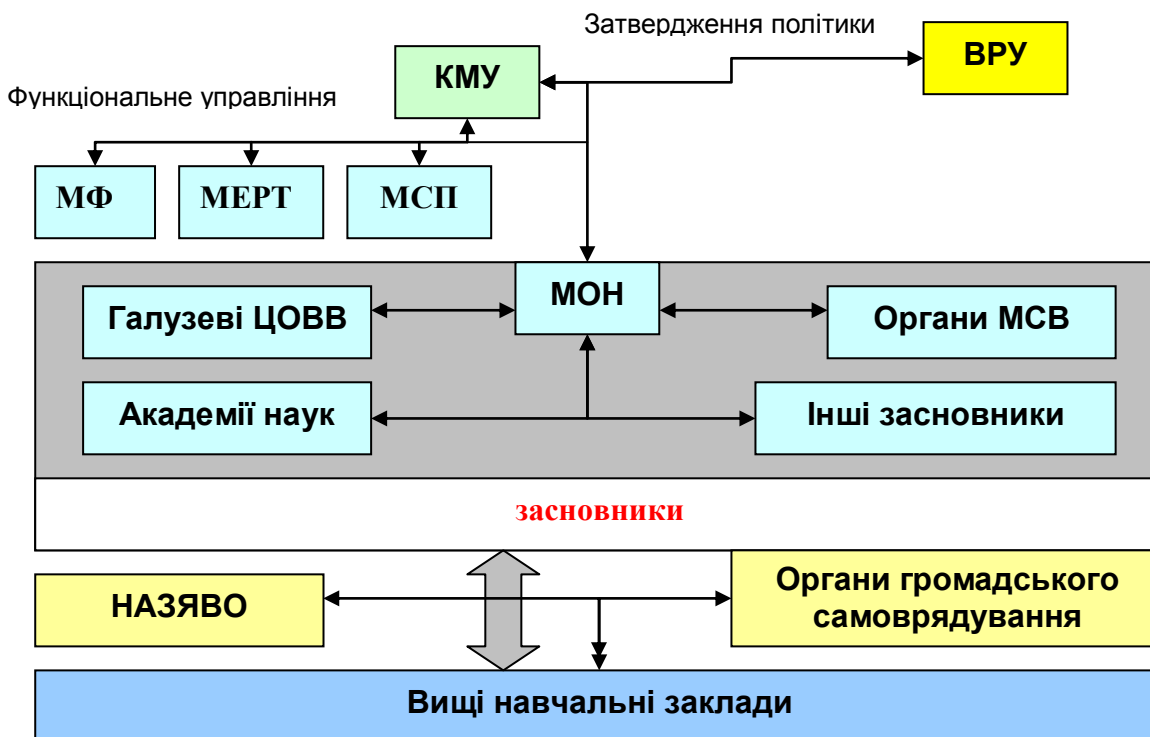
Компетенцію Кабінету Міністрів України, окрім Конституції України у сфері освіти визначає по-перше Закон України «Про Кабінет Міністрів України», Закон України «Про Кабінет Міністрів України»⁴¹, пунктом 2 частини 1 статті 20 якого віднесено до основних повноважень Кабінету Міністрів України у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, ... наступні: а) забезпечує проведення державної політики зайнятості населення, розроблення та виконання відповідних державних програм, вирішує **питання профорієнтації, підготовки та перепідготовки кадрів**, ... (абзац 5); б) забезпечує проведення державної політики у сферах охорони здоров'я, ... **освіти**, фізичної культури і доступність для громадян послуг медичних, **освітніх** та фізкультурно-оздоровчих закладів (абзац 6); в) забезпечує розроблення і здійснення заходів щодо створення матеріально-технічної бази та інших умов, необхідних для розвитку охорони здоров'я, **освіти**, ... (абзац 8); г) забезпечує проведення науково-технічної політики, розвиток і зміцнення науково-технічного потенціалу України, розроблення і виконання загальнодержавних науково-технічних програм (абзац 10); д) вживає заходів щодо вдосконалення державного регулювання у науково-технічній сфері, стимулювання інноваційної діяльності підприємств, установ та організацій (абзац 11); е) визначає порядок формування та використання фондів для науково-технічної діяльності (абзац 12).

⁴¹ Відомості Верховної Ради. – 2014. - № 13. - ст. 222.

Основні функціональні обов'язки та права в основному визначаються для наведених в табл. 8 типів суб'єктів управління відповідними статтями Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII: 1) Кабінету Міністрів України – частиною 2 статті 12; 2) центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки – частиною 1 статті 13; 3) Державними органами, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади – частиною 2 статті 13, а також з урахуванням особливостей для державних органів, до сфери управління яких належать вищі військові навчальні заклади (вищі навчальні заклади із специфічними умовами навчання), військові навчальні підрозділи вищих навчальних закладів, сформульованих у частині 4 статті 13; 4) повноваження органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади – у статті 14; 6) загальні повноваження засновників вищих навчальних закладів – у статті 15; 7) повноваження органів громадського самоврядування вищого навчального закладу визначається – у статті 39, а також студентського самоврядування – у статті 41; 8) повноваження Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти – у статті 18. Загальний правовий статус вищого навчального закладу визначається – у статті 27 Закону.

Органіграма системи управління вищою освітою України наведена на рис. 5.

Рис. 5. Органіграма системи управління у сфері вищої освіти України

Другий варіант. За підпорядкуванням на початку 2014/15 навчального року 664 вищих навчальних закладів належали до сфери управління таких центральних органів влади:

- Міністерства аграрної політики та продовольства України – 38 ВНЗ, у т.ч. 14 університетів, 2 академії, 13 коледжів та 9 технікумів;
- Міністерства освіти і науки України – 237 ВНЗ, у т.ч. 93 університети, 20 академій, 5 інститутів, 72 коледжі, 6 училищ та 41 технікум;
- Міністерства оборони України – 4 ВНЗ, у т.ч. 1 університет, 2 академії та 5 інститут;
- Міністерства соціальної політики України – 2 ВНЗ, у т.ч. 1 інститут та 1 технікум;
- Міністерства культури України – 24 ВНЗ, у т.ч. 3 університети, 5 академій, 3 коледжі та 13 училищ;

- Міністерства охорони здоров'я України – 36 ВНЗ, у т.ч. 10 університети, 3 академії, 16 коледжів та 7 училищ;
- Міністерства інфраструктури України – 2 училища;
- Міністерства внутрішніх справ України – 5 ВНЗ, у т.ч. 4 університети та 1 академія;
- Держагенство лісових ресурсів 1 (коледж);
- Українська державна корпорація «Укрбуд» – 5 (коледжи);
- Служби безпеки України – 1 академія тощо.

Місцевим органам влади підпорядковувалось 189 ВНЗ комунальної форми власності, у т.ч. 179 ВНЗ I-II р.а, 10 – III- IV р.а.

Працювало 144 ВНЗ приватної форми власності, у т.ч. 39 університетів, 10 академій, 48 інститутів, 37 коледжів, 2 училища та 8 технікумів. У т.ч. у підпорядкування Центральної спілки споживчих товариств України працювало 20 ВНЗ, зокрема – 1 університет, 1 академія, 3 інститути, 12 коледжів та 3 технікуми.

Третій варіант. У Переліку державних замовників на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2014 році⁴² наведено 38 центральних органів державної влади, а саме: Верховний Суд (2)⁴³; Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ (2); Вищий адміністративний суд (2); Конституційний Суд (2); Генеральна прокуратура (1,2); Міністерство внутрішніх справ (1,2); Міністерство енергетики та вугільної промисловості (1); Міністерство економічного розвитку і торгівлі (1,2); Міністерство закордонних справ (1,2); Міністерство культури (1,2); Міністерство оборони України (1,2); Міністерство освіти і науки (1,2); Міністерство охорони здоров'я (1,2); Міністерство екології та природних ресурсів (1,2); Мінсоцполітики (1,2); Міннарополітики (1,2); Мінфін (1,2); Міндоходів (1,2); Мін'юст (1,2); СБУ (1,2); Господарсько-фінансовий департамент Секретаріату Кабінету Міністрів України (2); Державне управління справами (1,2); Державна судова адміністрація (2); ДСНС (1,2); Держлісагентство (1); Держкомтелерадіо (2); Держатомрегулювання (2); Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (1); Нацдержслужба (1,2); Національна академія наук (1,2); Національна академія педагогічних наук (1,2); Національна академія медичних наук (1,2); Національна академія мистецтв (1); Національна академія правових наук (1); Національна академія аграрних наук (1,2); Служба зовнішньої розвідки (1,2); Головне управління розвідки Міноборони (1,2); Управління державної охорони (1,2).

АКАДЕМІЧНИЙ ПЕРСОНАЛ

Єдиного підходу до визначення академічного персоналу⁴⁴ ВНЗ в Україні немає. Перший підхід внормовано частиною 1 статті 52 Закону України «Про вищу освіту» від

⁴² Постанова Кабінету Міністрів України від 11 червня 2014 р. № 212 «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2014 році» // Офіційний вісник України від 11.07.2014 - 2014 р., № 53, стор. 47, стаття 1412.

⁴³ Примітка – здійснення видатків Державного бюджету України на 2015 рік на зазначено цифрами: 1) – підготовку фахівців, науково-педагогічних кадрів; 2) – підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів (післядипломна освіта).

⁴⁴ Тезаурус ЮНЕСКО виділяє терміни «NT. Керівні працівники сфери освіти» (Educational administrators) та «NT2. Академічний викладацький персонал» (Academic teaching personnel). Руководство по формированию выборки исследования «Оценка результатов обучения в высшем образовании (AHELO)», которое проводит Организация экономического сотрудничества и развития (октябрь 2011 г.) дает определение: термин «академический персонал», «преподавательский состав» или «преподаватели» охватывает целый ряд различных должностей. Их неполный список включает следующие должности: постоянный руководитель группы (куратор), младший преподаватель, преподаватель, старший преподаватель, доцент, профессор, методист, научный сотрудник, стипендиат, старший научный сотрудник, почетный научный сотрудник, сессионный преподаватель, сессионный младший преподаватель, лицо, отмечающее присутствующих, экзаменатор, научный руководитель, лектор, главный стипендиат, член профессорского совета, научный сотрудник с ученой степенью, заведующий, заведующий кафедрой, декан, директор, проректор, вице-ректор и ректор. См.: http://www.hse.ru/data/2012/02/02/1262749085/27%20Sampling%20Manual_rus+.doc

01.07.2014 р. № 1556-VII визначає наступні 4 категорії учасників освітнього процесу у ВНЗ: 1) наукові, науково-педагогічні та педагогічні працівники; 2) здобувачі вищої освіти та інші особи, які навчаються у вищих навчальних закладах; 3) фахівці-практики, які залучаються до освітнього процесу на освітньо-професійних програмах; 4) інші працівники ВНЗ. Тобто лише перша та третя категорії безпосередньо можна віднести до академічного персоналу. Стаття 53 цього Закону надає наступні визначення: 1) Науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у ВНЗ провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність; 2) Педагогічні працівники - це особи, які за основним місцем роботи у ВНЗ провадять навчальну, методичну та організаційну діяльність; 3) Наукові працівники - це особи, які за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-організаційну діяльність та мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання. Частина 1 статті зазначеного Закону надає перелік основних посад науково-педагогічних працівників ВНЗ: 1) керівник (ректор, президент, начальник, директор); 2) заступник керівника (проректор, віце-президент, заступник начальника, заступник директора, заступник завідувача), діяльність якого безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом; 3) директор (начальник) інституту, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом; 4) декан (начальник) факультету, його заступники, діяльність яких безпосередньо пов'язана з освітнім або науковим процесом; 5) директор бібліотеки; 6) завідувач (начальник) кафедри; 7) професор; 8) доцент; 9) старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист; 10) науковий працівник бібліотеки; 11) завідувач аспірантури, докторантури.

За другим підходом, реалізованим у постанові Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. № 1298 внормовано перелік посад академічного персоналу на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників бюджетної сфери⁴⁵. Для ВНЗ III-IV рівня акредитації виділено за посадами перелік керівних та науково-педагогічних працівників (з прив'язкою до діапазону розрядів за Єдиною тарифною сіткою): 1) Керівник закладу (22-24 розряди ЄТС); 2) Директор філіалу (19-20); 3) Учений секретар (16); 4) Керівники планово-фінансових, планово-економічних підрозділів (11-13); 5) Керівники основних підрозділів; головний інженер (10-12); 6) Керівники інших підрозділів (8-12); 7) Директор (завідувач) інституту післядипломної освіти; керівник навчально-наукового або науково-виробничого інституту (15-21); 8) Декан; завідувач кафедри; професор; доцент (18-22); 9) Викладачі (15-18). Як можна бачити відокремлення керівного та викладацького персоналу ВНЗ у вищезазначеній постанові у явному вигляді не зроблено. Не вирішує питання виділення академічного персоналу й норма, що встановлена у підпункті г) підпункту 3 пункту 3 щодо доплат працівникам за науковий ступінь: доктора наук - у граничному розмірі 25 відсотків посадового окладу (ставки заробітної плати); кандидата наук - у граничному розмірі 15 відсотків посадового окладу (ставки заробітної плати), оскільки встановлено, що зазначені доплати встановлюються працівникам, якщо їх діяльність за профілем збігається з наявним науковим ступенем. Відповідність вченого звання та наукового ступеня профілю діяльності працівника на займаній посаді визначається керівником установи, закладу або організації.

Третій підхід реалізований постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 р. № 257 де перелік посад працівників ВНЗ III-IV рівня акредитації та наукових підрозділів в їхньому складі сформовано із позицій реалізації прав на призначення пенсій та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію з трьох категорій посад: 1) керівник (ректор, президент, начальник тощо); заступник керівника (перший проректор, проректор, перший

⁴⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» // Офіційний вісник України від 20.09.2002 — 2002 р., № 36, стор. 65, стаття 1699

віце-президент, віце-президент) з науково-педагогічної, наукової роботи; декан; завідувач кафедри; професор; доцент; директор бібліотеки; науковий працівник бібліотеки; старший викладач; викладач, асистент; 2) керівник (завідувач, начальник, директор), заступник керівника (завідувача, начальника, директора) наукового підрозділу (інституту, частини, відділу, лабораторії, сектору, бюро, групи); 3) головний науковий співробітник; провідний науковий співробітник; старший науковий співробітник; науковий співробітник; молодший науковий співробітник, учений секретар⁴⁶.

Наукові та науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів України

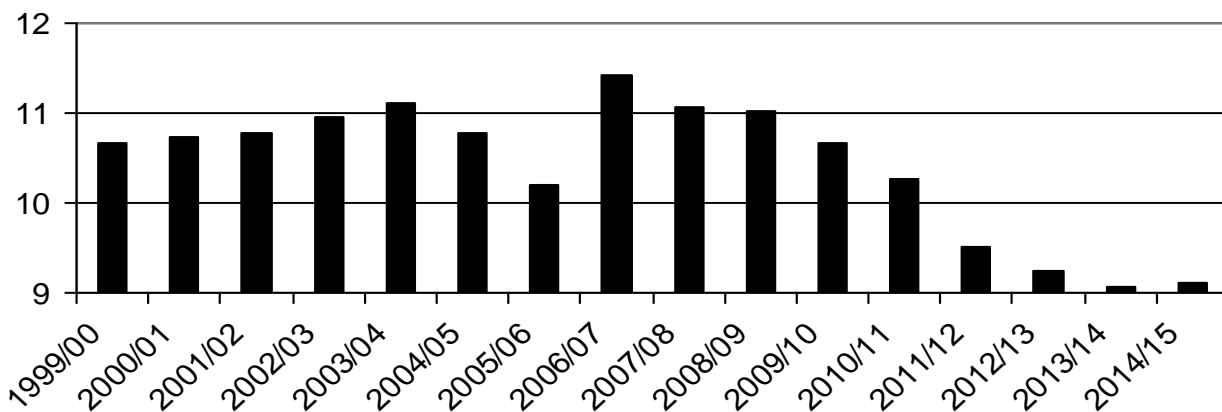
На початок 2014/2015 навчального року у вищих навчальних закладах України I-II рівнів акредитації працювали 30593 (2013/2014 н.р. – 36254) викладачі (з них 25553 штатних, 2013/14 н.р. – 30766). З них педагогічних працівників – 30425 (36126) чол. (у т.ч.: 949 кандидатів наук, 49 докторів наук), науково-педагогічних працівників – 168 (128) чол. (у т.ч.: 126 кандидатів наук, 17 докторів наук). Протягом 2000-2013 рр. у вищих навчальних закладах України I-II рівнів акредитації відбулося суттєве скорочення працівників (майже в 1,3 рази) – на початок 2000/2001 навчального року в них працювало 47,7 тис. викладачів.

У вищих навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації працювали 137993 (2013/2014 н.р. – 158521) викладач (з них 120764 штатних, 2013/2014 н.р. – 138330). З них: 20796 (2013/2014 н.р. – 23274) педагогічних працівників (у т.ч.: 796 кандидатів наук, 35 докторів наук) та 117197 (2013/2014 н.р. – 135247) науково-педагогічних працівників (у т.ч.: 62158 кандидатів наук, 12682 докторів наук). На відміну від вищих навчальних закладів України I-II рівнів акредитації, де чисельність академічного персоналу зменшувалась, у вищих навчальних закладах України III-IV рівнів акредитації чисельність професорсько-викладацького складу збільшилась (майже в півтора рази).

Скорочення багатьох показників національної системи вищої освіти України: кількості ВНЗ, кількості студентів, викладачів тощо, що відбувається по-різному у часі, призводить або до появи нових диспропорцій, або до посилення наявних. Так, можна відзначити певну нестійкість протягом останніх років достатньо важливого показника «Чисельність студентів денного навчання на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у ВНЗ III-IV рівня акредитації». На рисунку можна виділити декілька трендів: перший – з 1999/2000 н.р. по 2003/2004 н.р. збільшення показника, другий – різке падіння протягом двох років, за яким у 2006/2007 н.р. показник максимізується, третій – протягом 8 років різке його зменшення (майже на 2 процентних пункти). Можна вести розмову про те, що у поточному навчальному році вища школа України в середньому має найменшу кількість студентів на одного викладача (рис. 6).

⁴⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2004 р. № 257 «Про затвердження переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до статті 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» //Офіційний вісник України від 26.03.2004 — 2004 р., № 10, стор. 90, стаття 590.

Рис. 6. Кількість студентів денного навчання на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у ВНЗ III-IV рівня акредитації

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України.

Історично нормативи чисельності студентів денної форми навчання на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника змінювались.

До 1936 р.: розрахунок у відповідності з нормативами навчального навантаження по кожній посаді науково-педагогічного працівника (Наркомпрос СРСР переглядав нормативи щорічно).

1936-1950 рр.: планувався середньорічний приведений контингент студентів (співвідношення числа студентів та науково-педагогічного працівника по кожному ВНЗ, що склалося фактично). Денна форма навчання - 1:2, заочна - 1:4.

1950-1960 рр.: відбулася уніфікація штатних коефіцієнтів. Різниця в значенні коефіцієнтів по ВНЗ коливалась в межах 10% від середнього

1960-1970 рр.: збільшення чисельності студентів призвело до збільшення коефіцієнту до 1:6.

1980-1990 рр.: за умов зростання навантаження і трудовитрат науково-педагогічного працівника через ускладнення змісту та структури підготовки Міністерство вищої освіти СРСР зменшило число видів нормованого навантаження та надало їм рекомендаційний характер), кожен ВНЗ встановлював їх самостійно. Коефіцієнт в середньому склав 1:8.

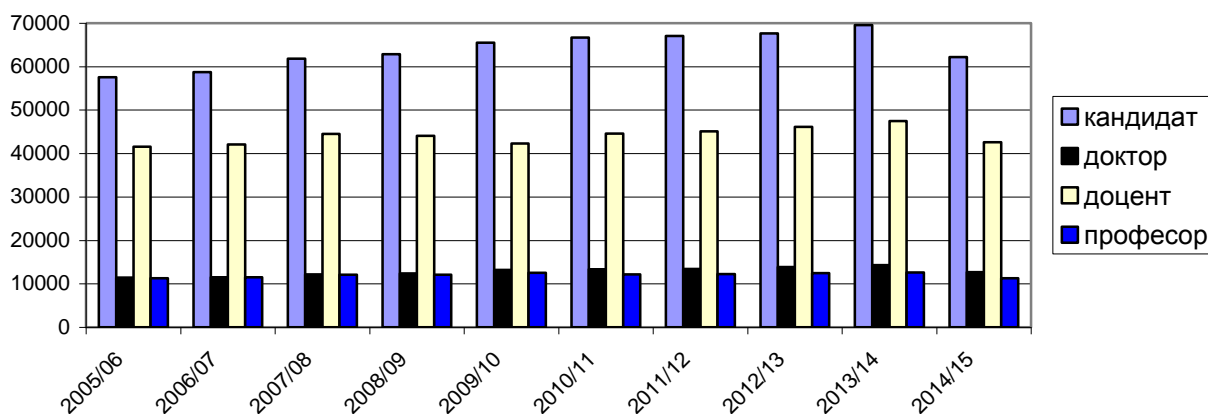
З 2002 р. до нинішнього часу: нормативи чисельності науково-педагогічних працівників затверджено урядовою постановою⁴⁷ (окремо за 95 напрямками підготовки (спеціальностями). Мінімальне навантаження для бакалаврату 1:3,5 плановано для музичного мистецтва, максимальне 1:13,5 – для філології і туризму. Норматив для спеціаліста і магістра зменшував коефіцієнт на 10 і 50 відсотків; для вечірньої форми - збільшував вдвічі, для заочної та дистанційної - у 4 рази. Для іноземних студентів денної форми навчання коефіцієнт зменшуються на 15 відсотків. Штатна чисельність науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладів післядипломної освіти державної форми власності, визначена згідно із затвердженими цією постановою нормативами, вважається граничною.

У 2013 р. у вищих та інших навчальних закладах працювало 73,8% спеціалістів вищої кваліфікації України, у наукових та науково-технічних організаціях і установах, академіях, їхніх філіях, відділеннях та наукових центрах – 16,7%, у лікувальних закладах

⁴⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. N 1134 «Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності» // Офіційний вісник України від 06.09.2002 — 2002 р., № 34, стор. 35, стаття 1574

– 2,4%, в органах державної та місцевої влади – 2,4 тис. осіб. У ВНЗ в 2013 році працювало 11638 докторів наук (70,7% докторів наук, зайнятих в економіці України) та 65882 кандидатів наук (73,1% кандидатів наук, зайнятих в економіці України)⁴⁸. У 2013/2014 н.р. у вищій школі України працювала максимальна кількість (за час спостереження) науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації (рис. 71).

Рис. 7. Наукові ступені та вчені звання науково-педагогічних працівників ВНЗ III-IV р.а., осіб

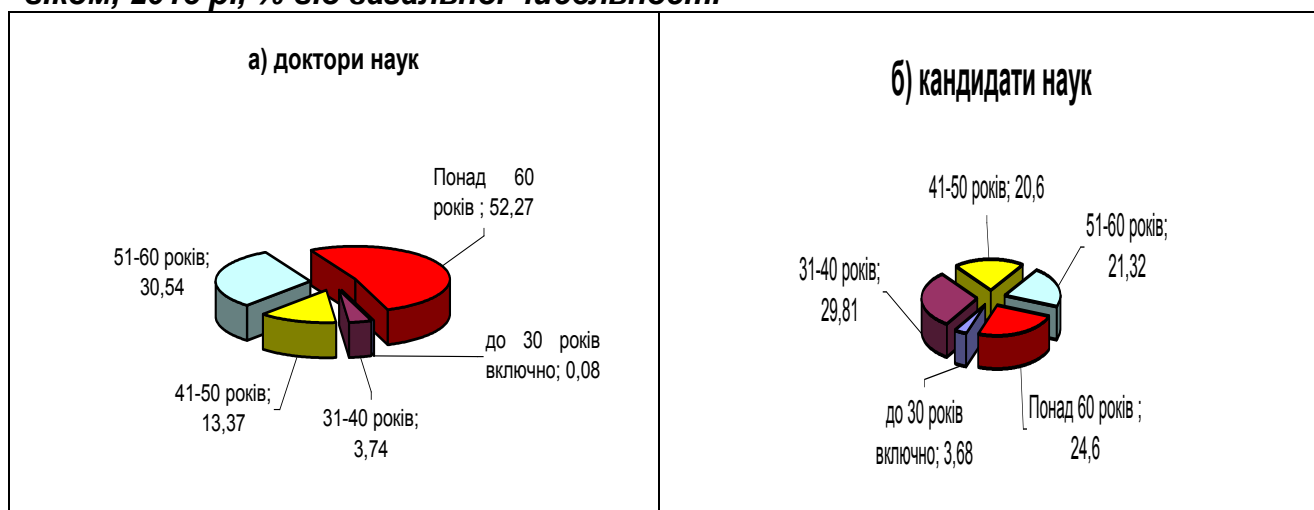

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України.

Майже третина докторів наук працювало постійно (66,8% - штатні працівники, сумісники – 33,2% у 2012 році), 85,8% кандидатів наук працювали на штатних посадах, 14,2% - були сумісниками.

Серед працюючих у закладах вищої освіти докторів наук найбільший відсоток склали особи віком понад 60 років (52,27%), а кандидатів наук у вікових категоріях 31-40 років (29,8%) та понад 60 років (24,6%) (рис. 8).⁴⁹

Рис. 8. Розподіл контингенту науково-педагогічних працівників ВНЗ III-IV р.а. за віком, 2013 р., % від загальної чисельності

⁴⁸ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 314 с.

⁴⁹ Освіта України – 2012: Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2012 році / Уклад.: О.А. Удод, К.М. Левківський, В.П. Погребняк та ін. – К.: 2013. – 416 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/MON_Osvita-Ukr_2012_ukr_\(038-13\)_V_indd.pdf](http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/MON_Osvita-Ukr_2012_ukr_(038-13)_V_indd.pdf)

Підвищення кваліфікації працівників за місцем навчання та видом економічної діяльності «Освіта» у 2013 році пройшли 180,4 тис. осіб (майже кожний десятий працівник), у т.ч. 165,5 тис. працівників - у навчальних закладах⁵⁰.

Статус професорсько-викладацьких кадрів. Найбільш актуальним питанням національної системи вищої школи України є питання щодо статусу викладача. В Україні він традиційно поєднується із рівнем заробітної плати, яка є невисокою. Разом з тим, соціальний статус викладача не є високим також і в розвинених країнах. Ця важка креативна праця є недооціненою в суспільстві, навіть там, де зарплата викладача (професора) вище середньої по країні. В сучасному світі, на відміну від стану в XIX – початку XX ст., соціальний статус викладача досить низький. Автор відомої книги «Кризис образования в современном мире» Филипп Кумбс⁵¹ так характеризує зв'язок зарплати педагога та якості сучасних педагогічних кадрів: якщо платити педагогу зарплату нижче середньої по економіці, то система освіти отримує з ринку праці найгірші кадри (негативний відбір), якщо тримати зарплату на рівні середньої в країні – то середні, але якщо платити педагогам вище середньої зарплати, то виникає певна вірогідність залучення в систему освіти кращих.

Внутрішня мобільність. Українська професура має проблеми із внутрішньою мобільністю. Проведене у 2013 році соціологічне дослідження виявило, що майже половина (48%) викладачів працюють в тому ВНЗ, який вони закінчували⁵².

Середнє тижневе аудиторне навантаження. Проведене у 2013 році соціологічне дослідження показало, що середнє тижневе аудиторне навантаження українського викладача є достатньо високим за міжнародними порівняннями та становить у середньому 18 академічних годин на тиждень⁵³. Цей показник дещо різниться залежно від спеціальності: найбільше викладають викладачі природничих дисциплін (19,7 годин на тиждень) та викладачі технічних дисциплін (19,2 год.), а найменше – викладачі комп'ютерних наук та інформатики (ІТ- спеціалісти) (14 год.). Навантаження українських викладачів є суттєво вищим, ніж у їхніх західних колег⁵⁴, та вищим навіть, ніж у країнах з менш розвиненими системами вищої освіти⁵⁵.

Доходи. Проведене у 2013 році соціологічне дослідження українських викладачів ВНЗ показало, що 43% з них отримують місячний дохід менше 3000 грн., в той час як середня заробітна плата по Україні у першому півріччі 2013 року склала 3143 грн. Всього 16% викладачів отримують місячний дохід вищий за 4500 грн., тому не дивно, що 69% українських викладачів відносять низькі зарплати до основних проблем в освіті. При цьому доходи всередині викладацької спільноти різняться в залежності від низки параметрів. По-перше, доходи викладачів суттєво відрізняються за гендерною ознакою: жінки-викладачі заробляють менше за викладачів-чоловіків. Вищий за 4500 грн. дохід отримують 23,9% чоловіків і всього 12% жінок, в той час як менше 3000 грн. отримує майже половина викладачок і 41,3% викладачів. Дохід 3000-4500 грн отримує приблизно однакова кількість чоловіків та жінок – 34,8% та 38,16% відповідно. По-друге, дохід

⁵⁰ Праця України у 2013 році. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 336 с.

⁵¹ Кумбс, Г. Филипп. Кризис образования в современном мире: системный анализ / Ф. Г. Кумбс; пер. с англ. С. Л. Володиной, В. А. Кузнецова, С. П. Романовой. – М.: Прогресс, 1970. – 261 с.

⁵² Звіт за результатами соціологічного опитування «Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача» Центр дослідження суспільства, 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/002/original/csr_-_teachers_-_report_-_final.pdf?1386338539

⁵³ Звіт за результатами соціологічного опитування «Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача» Центр дослідження суспільства, 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/002/original/csr_-_teachers_-_report_-_final.pdf?1386338539

⁵⁴ Американська асоціація університетських професорів встановлює верхню межу обсягу викладання: 12 годин/тиждень на бакалаврських програмах; не більше 9 годин/тиждень при викладанні повністю чи частково на рівні магістратури чи вище. При цьому асоціація вказує, що при такому навантаженні не варто очікувати значних досягнень у науковій роботі викладача. Оптимальним же асоціація вважає 9 годин на бакалаврському рівні й 6 – при викладанні в бакалавраті-магістратурі чи просто в магістратурі. В Ізраїлі існують різні норми аудиторного навантаження: для більш орієнтованих на викладання коледжів – не вище, ніж 12-16 годин, а університетські викладачі, більш орієнтовані на дослідження, викладають до 8 годин на тиждень.

⁵⁵ В Індії встановлений ліміт на аудиторне навантаження старших викладачів 16 годин на тиждень, доцентів і професорів - 14 годин в Малайзії – 18 годин на тиждень.

викладача відрізняється в залежності від наукової галузі. Так, в Україні найвищі доходи отримують представники ІТ спеціальностей, з яких майже третина заробляє більше 4500 грн. і майже половина - 3000-4500 грн. За ними йдуть економісти і правники. Серед інших спеціальностей доволі рівномірний розподіл тих, хто отримує менше 3000 грн., їх частка коливається в межах 45-52%. Крім того, серед усіх спеціальностей найменшу частку тих, хто отримує більше 4500 грн., складають викладачі природничих дисциплін – всього 12%. Такі відмінності, зокрема, залежать від додаткової зайнятості викладачів різних спеціальностей. Так, додатковий дохід найчастіше отримують викладачі ІТ-дисциплін (38%), найрідше – технічних (15%) та природничих (8%). Цікаво, що викладачі економічних та правничих дисциплін отримують його не так часто, лише у 19% випадків. В цілому ж 80% викладачів живуть виключно за рахунок коштів, отриманих від роботи у своєму університеті. Решта отримує додатковий дохід від викладання в іншому виші (26%), від проведення досліджень і наукової роботи (25%), професійної не-викладацької роботи за спеціальністю (20%). Менше 10% отримують додаткові надходження від не-викладацької роботи за іншою спеціальністю, репетиторства та аспірантури/докторантури. По-третє, існує суттєва залежність між рівнем доходу та науковим ступенем і званням викладача, що є доволі очікуваним. 75% викладачів без наукового звання заробляють менше 3000 грн., і всього 4% - більше 4500. Ситуація з професорами майже повністю обернена: 4% заробляє менше 3000 грн. і 84% - більше 4500 грн.

Український викладач має достатньо обмежені можливості отримання додаткових доходів. Джерелами додаткових доходів викладачі вказали: викладання в іншому ВНЗ – 26% опитаних, проведення НДДКР – 25%, професійна не-викладацька робота за спеціальністю – 20%, професійна не-викладацька робота за іншою спеціальністю – 9%, репетиторство – 8%, керівництво аспірантами або докторантами – 5%.

Що стосується статей витрат, пов'язаних з проведенням професійної діяльності, то викладачі усіх дисциплін витрачали більше на книги, аніж на інше забезпечення. При цьому найбільше витрачали економісти та правники (в сумі 342 грн./міс.), майже стільки ж витрачали викладачі суспільно-гуманітарних дисциплін (311 грн./міс.). Найменше в місяць витрачали викладачі ІТ дисциплін – менше 200 грн. на місяць⁵⁶.

Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації

Мережа закладів, що здійснюють підготовку наукових кадрів достатньо стабільно розвивається: за останні вісім років (з 2005 до 2013 року) кількість аспірантур зросла на 4 % (з 496 до 518), докторантур – на 15 % (з 240 до 276). Відповідно, зросла й кількість бажаючих отримати певний науковий ступінь: кількість аспірантів – на 5 % (з 30 до 31 тис.), докторантів – на 39 % (з 1,3 до 1,8 тис.). З відривом від виробництва (очно) на початок 2014 року навчалися 16262 (2014 р. – 18366) аспіранти (58,9% загальної чисельності аспірантів), без відриву від виробництва (заочно) 11359 (2014 р. – 13116) аспірантів (41,1%) (таблиці 4 та 5).

Переважна більшість майбутніх наукових кадрів навчалася за рахунок державного бюджету, хоча питома вага аспірантів, які не платять за своє навчання, дещо зменшується (у 2005 році за рахунок державного бюджету навчалося 88 % аспірантів, то у 2014 році – 84,8 %). Можливість оплатити навчання самостійно або за рахунок інших джерел знайшли у минулому році 5,0 тис. аспірантів та 137 докторантів.

Прийом до аспірантури у 2014 році, у порівнянні з 2005 роком, зменшився більш ніж на 1/5 (з 9,7 до 7,6 тис. осіб), прийом до докторантури збільшився на 35,1 % (з 461 до 623 осіб).

⁵⁶ Звіт за результатами соціологічного опитування “Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача” Центр дослідження суспільства, 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/002/original/csr_-_teachers_-_report_-_final.pdf?1386338539

Зросла кількість осіб, які закінчили аспірантуру – з 6,4 тис. осіб у 2005 році до 8,3 тис. осіб у 2013 році; кількість осіб, які закінчили докторантуру, збільшилась відповідно з 373 до 524 (2013 р. – 578) осіб (таблиці 7 і 8).

Таблиця 7. Основні показники діяльності аспірантури в Україні⁵⁷

	<i>Кількість закладів, що мають аспірантуру</i>	<i>Кількість аспірантів на кінець року</i>	<i>Прийом до аспірантури</i>	<i>Випуск з аспірантури</i>	<i>у т.ч. з захистом дисертації</i>
1990	291	13374	4162	3377	584
1995	374	17464	6261	3372	551
1998	397	21766	7202	4656	739
1999	399	22300	7336	5068	822
2000	418	23295	7744	5132	842
2001	434	24256	8027	5223	839
2002	445	25288	8463	5550	971
2003	479	27106	9022	5733	1005
2004	490	28412	9225	6100	1102
2005	496	29866	9711	6417	1171
2006	502	31293	10201	6840	1438
2007	507	32497	10286	7154	1517
2008	521	33344	10189	7343	1623
2009	525	34115	10470	7929	1826
2010	530	34653	10626	8290	1954
2011	524	34192	10306	8578	2079
2012	521	33640	9916	8499	2157
2013	518 ⁵⁸	31482	8599	8320	2173
2014	513	27622	7568	7597	1881

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні, різні випуски.

Таблиця 8. Основні показники діяльності докторантури в Україні

	<i>Кількість закладів, що мають докторантуру</i>	<i>Кількість докторантів на кінець року</i>	<i>Прийом до докторантури</i>	<i>Випуск з докторантури</i>	<i>у т.ч. з захистом дисертації</i>
1991	93	503	203	123	37
1995	158	1106	436	224	49
1998	187	1247	423	369	48
1999	194	1187	364	374	63
2000	209	1131	376	401	37
2001	215	1106	393	371	35
2002	225	1166	428	333	40
2003	235	1220	437	352	52
2004	246	1271	469	356	65
2005	240	1315	461	373	52
2006	241	1373	502	396	87
2007	252	1418	506	414	83
2008	249	1476	531	461	93
2009	256	1463	475	465	125
2010	263	1561	603	459	132

⁵⁷ Аспіранти із зарубіжних країн у загальній чисельності аспірантів не враховані.

⁵⁸ Із них у закладах, що перебувають у власності: державній – 482; комунальній – 6; приватній – 30.

2011	266	1631	605	491	126
2012	271	1814	639	424	141
2013	276 ⁵⁹	1831	623	578	188
2014	264	1759	596	524	143

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні, різні випуски.

Хоча при вищих навчальних закладах працює 48 % (249) аспірантур та 62 % (172) докторантур, а при науково-дослідних інститутах, відповідно, 52 % (269) та 38 % (104), найбільш швидко чисельність аспірантів збільшується у вищих навчальних закладах, що змінює співвідношення між цими двома секторами науки: так, якщо на кінець 2000 року в секторі вищої освіти⁶⁰ було зосереджено 81,9% всіх аспірантів (19090 осіб), то вже в 2013 році вони склали 85,4% всієї чисельності українських аспірантів (26903 особи)⁶¹ (таблиці 9 та 10).

Таблиця 9. Основні показники діяльності аспірантури у вищій школі України

	<i>Кількість закладів, що мають аспірантуру</i>	<i>Кількість аспірантів на кінець року</i>	<i>Прийом до аспірантури</i>	<i>Випуск з аспірантури</i>	<i>у т.ч. з захистом дисертації, осіб/%</i>
1990	118	8726	2764	2233	458
1995	159	13480	4961	2451	437
1998	182	17707	5907	3660	645
1999	185	18241	6066	4063	746
2000	194	19090	6313	4119	742/ 18,0 ⁶²
2001	200	19854	6600	4242	754
2002	207	20763	6994	4533	884
2003	235	22364	7476	4702	914
2004	235	23547	7703	4958	1005
2005	237	24897	8134	5252	1064/20,3
2006	240	26200	8578	5594	1319/23,6
2007	244	27260	8696	5902	1406/23,8
2008	245	27997	8585	6123	1518/24,8
2009	249	28705	8855	6622	1683/25,4
2010	253	29407	9052	6931	1802/26,0
2011	249	29052	8777	7271	1928/26,5
2012	251	28717	8498	7195	1992/27,7
2013	249	26903	7343	7040	2035/28,9
2014	225	23493	6429	6403	1736/27,1

Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні, різні випуски.

Таблиця 10. Основні показники діяльності докторантури у вищій школі України

	<i>Кількість закладів, що мають докторантуру</i>	<i>Кількість докторантів в на кінець року</i>	<i>Прийом до докторантури</i>	<i>Випуск з докторантури</i>	<i>у т.ч. з захистом дисертації</i>
1991	44	361	141	102	33

⁵⁹ Із них у закладах, що перебувають у власності: державній – 265; комунальній – 3; приватній – 8.

⁶⁰ До сектору вищої освіти Держстат включає усі вищі навчальні заклади незалежно від підпорядкування, джерел фінансування та правового статусу, а також науково-дослідні інститути, експериментальні станції, клініки, що знаходяться під безпосереднім контролем або управлінням вищих навчальних закладів, а також організації (підприємства), що безпосередньо обслуговують вищу освіту. При цьому, до сектору вищої освіти сьогодні не включаються інститути НАНУ і галузевих академій (навіть якщо вони здійснюють підготовку аспірантів).

⁶¹ Примітка: За 2000-2013 роки загальна чисельність українських аспірантів збільшилася з 23,3 тис. осіб до 31,5 тис. осіб (на 35,2% - більш ніж на третину).

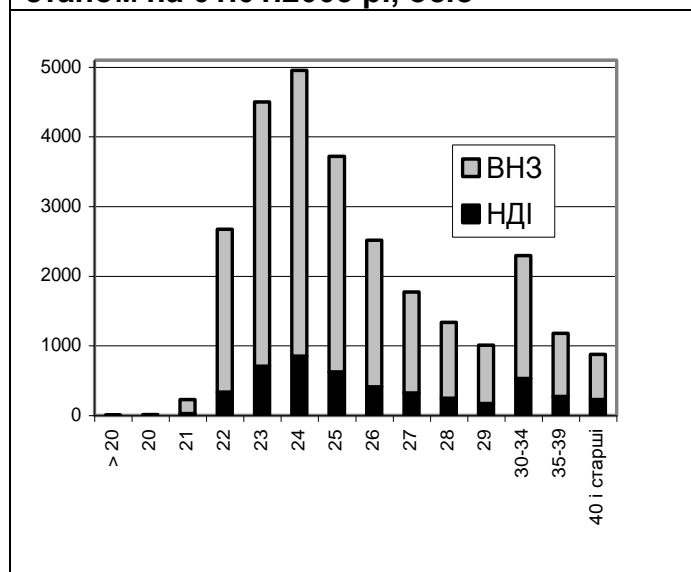
⁶² У знаменнику – відсоток від загальної чисельності аспірантів, що захистилися протягом року після закінчення аспірантури.

1995	85	836	319	160	40
1998	105	985	333	275	39
1999	110	925	277	297	48
2000	114	883	292	312	28/9,0
2001	120	851	295	291	30
2002	130	906	336	254	38
2003	140	968	354	275	42
2004	151	1019	381	281	57
2005	151	1073	379	292	43/14,7
2006	154	1121	406	317	70/22,1
2007	163	1151	403	339	77/22,7
2008	157	1187	426	347	84/24,2
2009	160	1161	360	369	101/27,4
2010	165	1258	496	367	116/31,6
2011	168	1318	492	396	115/29,0
2012	168	1478	519	331	127/38,4
2013	172	1484	505	478	177/37,0
2014	162	1418	474	425	128/30,1

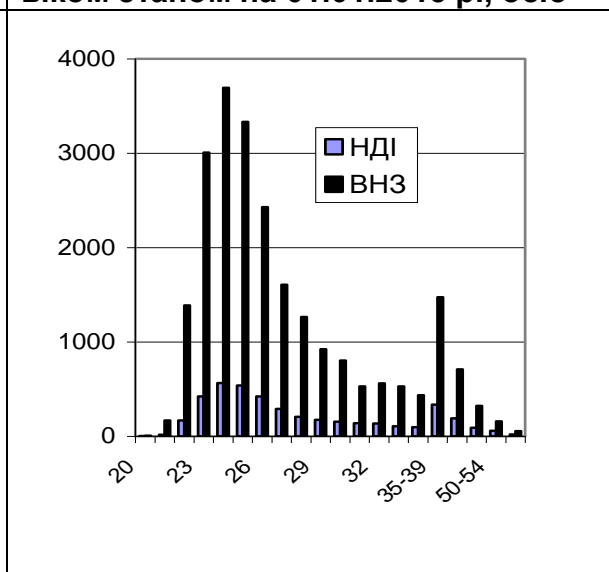
Джерело: Наукова та інноваційна діяльність в Україні, різні випуски.

Вікова структура аспірантів та докторантів має суттєві відмінності. Так, переважна більшість (76 %) аспірантів має вік до 30 років (35 % – до 25 років, 41 % – 25-29 років), тоді як більшість докторантів (46 %) вже досягли 40 років. Окрім того, характерним є певне «постаріння» аспірантів: за 2003 – 2014 рр. дещо зменшилася чисельність аспірантів віком 22 та 23 роки та збільшилася чисельність аспірантів віком старших від 30 років (рис. 9.1 та 9.2).

Рис. 9.1. Чисельність аспірантів за віком станом на 01.01.2003 р., осіб

Рис. 9.2. Чисельність аспірантів за віком станом на 01.01.2015 р., осіб

Джерела даних: 1) Підготовка наукових кадрів у 2003 році. Статистичний бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 95 с. 2) Підготовка наукових кадрів у 2013 році. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 32 с.

Попит на підготовку аспірантів з числа громадян інших країн є невеликим. Чисельність аспірантів із зарубіжних країн станом на 01.01.2015 року складала 650 (2014 р. – 646) осіб; 264 особи було прийнято у 2014 році в аспірантуру; фактично випущено у 2014 році – 149 (2013 р. – 183) осіб. Основна частина іноземних аспірантів готувалася на комерційній основі (відповідно: навчається – 638; прийнято – 260; випущено – 147 осіб); незначна кількість готувалася за міждержавними угодами (відповідно – 12; 4; 2); за міжвузівськими угодами іноземні аспірати в Україні не

готувалися. Найбільшим попитом серед аспірантів із зарубіжних країн користувалися такі галузі наук, за якими навчалася: технічні – 171; педагогічні – 109; медичні – 75 та економічні – 62 аспіранти.

Рівень розвитку національної науки визначається, в першу чергу, визнанням її представників у світі, затребуваністю виробленої ними наукової продукції, стабільністю відтворення наукової спільноти.

Судячи з кількості від'їжджаючих за кордон українських вчених і темпів зростання чисельності докторів і кандидатів наук, стан розвитку переважної більшості галузей вітчизняної науки задовільний і перспективи є «блискучими». Однак загальні показники недостатньо відображають особливості проведення атестації фахівців певних наукових спеціальностей, зокрема, у найбільш проблемних, в окремих регіонах України. У Посланнях Президента України неодноразово зверталася увага на питання продуктивності праці, якості наукових досліджень, громадської вимогливості при розгляді дисертацій.

У пострадянських країнах історично склалася стійко негативна суспільна думка про діяльність систем атестації наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації (раніше – Вищих атестаційних комісій). Цьому сприяли поява значної кількості псевдовчених, розширення ринку дисертацій «за замовленням», поширення внутрішнього невдоволення більшості науковців країн з трансформаційною економікою поглибленням кризи в сферах науки і вищої освіти.

Діючий порядок національної атестації наукових кадрів вищої кваліфікації значною мірою продовжує практику радянських часів, побудовану переважно на адміністративних принципах управління. Одночасно накопичений в країні досвід здійснення наукової експертизи дисертацій сприяє формуванню нової системи, в якій поєднуються демократичні основи самоврядування наукових і науково-педагогічних організацій та установ із вимогливим державним контрольно-методичним механізмом.

Зазначимо, що в сучасних умовах держава має комплекс значних соціальних і фінансових гарантій власникам наукових ступенів і вчених звань⁶³, чинне законодавство передбачає наявність відповідних дипломів при розгляді багатьох організаційно-кадрових питань, що *a priori* зумовлює право держави щодо регулювання цього процесу.

Однією з новацій, введених Законом України «Про вищу освіту» (від 1 липня 2014 року № 1556-VII)⁶⁴, є закріплення у освітньому праві суспільно-правових відносин, пов'язаних із суттєвою модернізацією регулювання діяльності підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації⁶⁵.

Встановлення Законом України «Про вищу освіту» (№ 1556-VII) нових суб'єктів правовідносин – докторів філософії (третьої освітньо-наукового рівня вищої освіти) та докторів наук як наукового рівня вищої освіти потребує, по-перше, прискіпливої ревізії чинного законодавства, що регламентує питання підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, по-друге, його адаптації з метою врахування особливостей праці цих суб'єктів правовідносин в національній економіці, зокрема – у науковій та науково-педагогічній сферах.

⁶³ Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 р. № 1298 «Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери» встановлено доплати за вчене звання: професора – 33 відсотки; доцента, старшого наукового співробітника – 25 відсотків; за науковий ступінь: доктора наук – 25 відсотків; кандидата наук – 15 відсотків (у граничному розмірі посадового окладу (ставки заробітної плати)).

⁶⁴ Голос України від 06.08.2014 — № 148 (Закон набрав чинності 06.09.2014 р.)

⁶⁵ Як й багато законів України, даний закон є актом рамкового типу, який встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях. Разом з тим, зазначений Закон, порушуючи стилістику законодавчого акту рамкового типу, який має визначати виключно *засади функціонування системи* (зокрема – атестаційної діяльності), наводить норми прямої дії, більш притаманні підзаконним актам. Зазначимо, що саме ці положення, з одного боку, жорстко законодавчо регламентуючи діяльність органів управління надають чіткості атестаційному процесу та унеможливають прийняття поверхових, ситуативних рішень, а з іншого – викликають найбільше негативних зауважень та критичних пропозицій від академічної спільноти.

Здобувачі вищої освіти

Стаття 61 Закону про вищу освіту (2014 р.) визначає дві групи осіб, які навчаються у ВНЗ: 1) здобувачі вищої освіти; 2) інші особи, які навчаються у ВНЗ.

Здобувачами вищої освіти є: 1) студент; 2) курсант; 3) аспірант; 4) ад'юнкт; 5) докторант.

До інших осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, належать: 1) слухач; 2) асистент-стажист; 3) інтерн; 4) лікар-резидент; 5) клінічний ординатор.

Структура вищої освіти України

За чинним Законом України «Про вищу освіту» структура вищої освіти України (бакалавр, магістр, доктор філософії) відповідає міжнародній стандартній класифікації освіти МСКО - 2011. Віднесення до вищої освіти наукового рівня доктора наук не суперечить МСКО. Класифікація галузей освіти (галузей знань в українському законодавстві) відповідає МСКО - 2013.

Є певні проблеми із затвердженням переліком спеціальностей, зокрема, відсутній системний підхід до виділення певного напрямку у спеціальність⁶⁶. Враховуючи, що ліцензія має видаватися на здійснення освітньої діяльності за спеціальністю, запровадження вузьких спеціальностей звужує обсяг автономних прав ВНЗ.

Щодо орієнтації програм і кваліфікацій вищої освіти, то не запроваджено наскрізних (від бакалаврського до докторського рівнів) двох їхніх орієнтацій – академічної і професійної (прикладної).

Окремий стратегічний напрям удосконалення структури сфери вищої освіти – її інституційна концентрація, укрупнення вищих навчальних закладів. Інституційна спроможність закладів має бути підсилена шляхом їх об'єднання в більш потужні. Нинішня мережа вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації (за старим Законом) може бути скорочена, а переважна більшість позабазових структурних підрозділів ліквідована.

Для виправлення галузевої деформації вищої освіти можна, як передбачено новим Законом, використовувати механізм державного замовлення, однак, цей механізм може виявитися недостатнім, оскільки майже половину прийому студентів фінансує населення. Для усунення надмірної розпорошеності, паралелізму й дублювання, перекосів у підготовці фахівців з вищою освітою доцільно повною мірою застосувати інструмент ліцензування.

Контингент студентів

Перш за все нестійкий стан національної системи вищої освіти України пов'язаний із значними складнощами з формуванням контингенту студентів, що проявилися останніми роками.

У 2014/15 навчальному році було прийнято на початковий цикл навчання у вищі навчальні заклади: I-II рівнів акредитації – 69,5 тис. (190,1 тис.); III-IV рівнів акредитації – 361,1 тис. (346,4 тис.), випущено – 79,1 тис. (148,6 тис.) та 405,4 тис. осіб (273,6 тис.) відповідно⁶⁷.

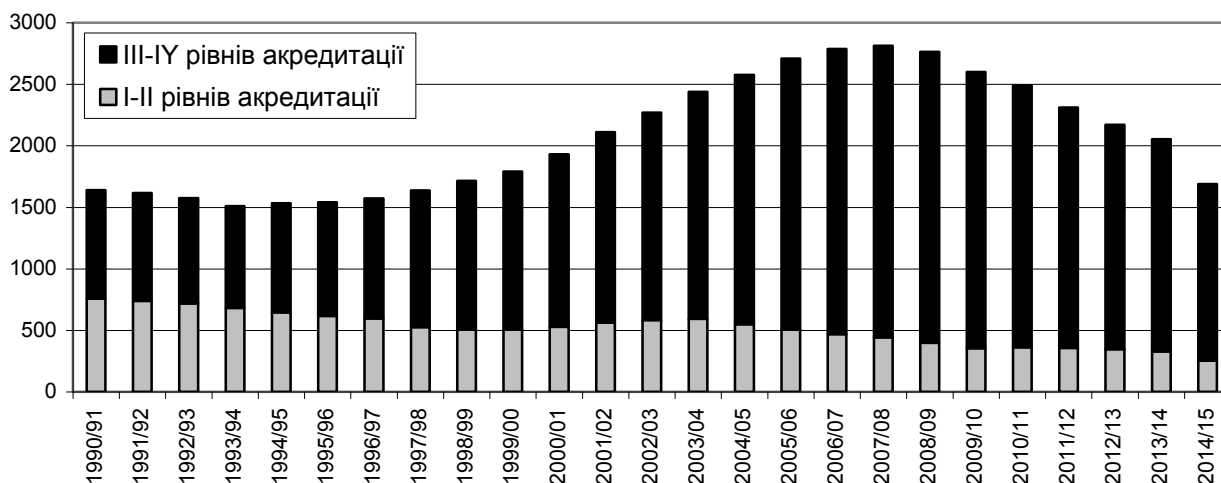
У 2007/2008 навчальному році у ВНЗ України вчилася максимальна кількість студентів (2813,8 тис. студентів), протягом останніх років спостерігається зменшення

⁶⁶ Постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 затверджено новий перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти (набирає чинності з 1 вересня 2015 року) згідно з яким підготовка буде здійснюватися за 27 галузями знань по 114 спеціальностям. Див.: Офіційний вісник України від 22.05.2015 — 2015 р., № 38, стор. 194, стаття 1147.

⁶⁷ Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2014. – 165 с.; Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2000/2001 навчального року. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2001. – 84 с.

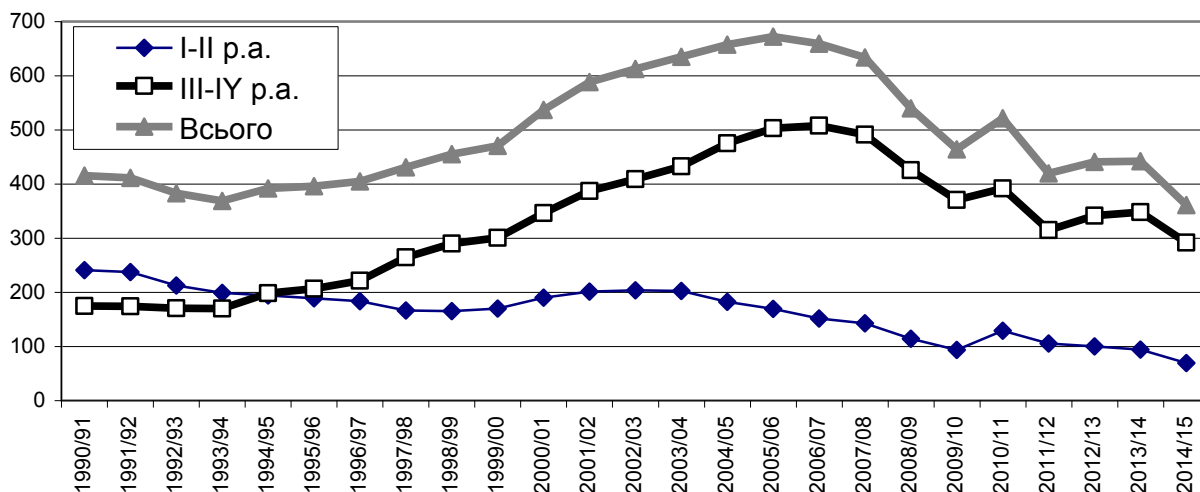
кількості студентів у ВНЗ. Ця тенденція буде продовжуватись (рис. 10). Зазначене відбувалося у першу чергу за рахунок скорочення прийому (рис. 11).

Рис. 10. Кількість студентів у вищих навчальних закладах на початок навчального року, тис. осіб

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України.

Рис. 11. Прийом студентів до вищих навчальних закладів України (I-IV рівнів акредитації)

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України.

Примітка. Починаючи з 2004/05 навчального року наводяться дані про прийом на початковий цикл навчання (тобто про студентів, які тільки розпочали навчання у ВНЗ)

За даними інформаційної системи «Конкурс», яка протягом 2009-2014 років відстежувала вступну кампанію до вищих навчальних закладів України, на одне місце ліцензійного обсягу для здобуття ступеня бакалавра подавалося дещо менше однієї

заяви, а на одне місце державного замовлення – в середньому 9 заяв. З урахуванням того, що один вступник в середньому подавав 4 заяви, можна стверджувати, що на одне місце державного замовлення претендували трохи більше двох осіб, на чотири місця ліцензійного обсягу подавалася одна заява.

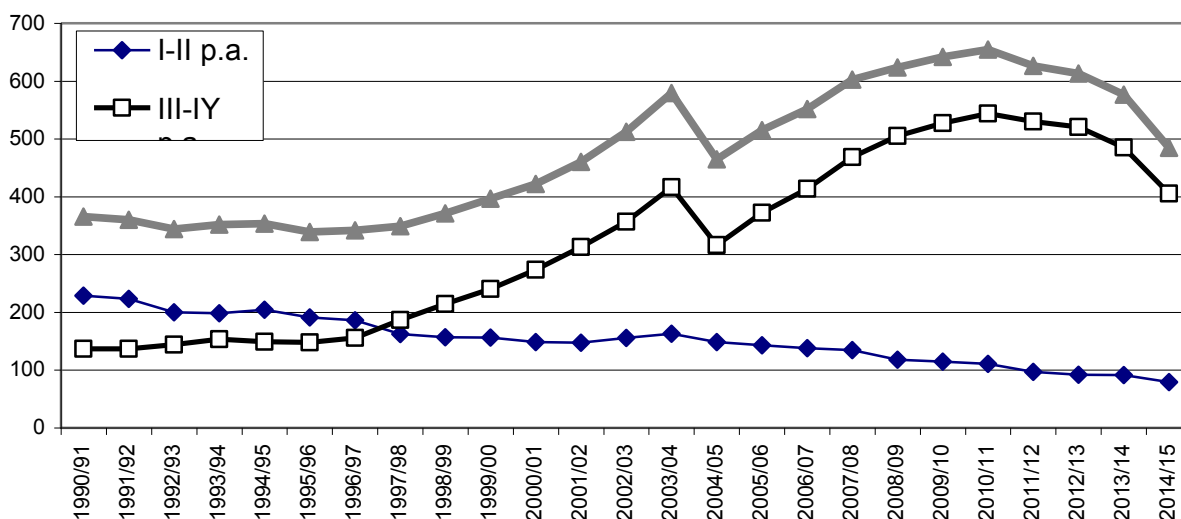
З 2011 року значна частина закладів вищої освіти має проблеми з виконанням державного замовлення із прийомом на навчання. Мова іде не лише про непрестижні напрями і спеціальності, але і про такі напрями як право, інформатика тощо.

Як встановлено дослідниками класичної теорії тестування, якісний відбір претендентів, в т.ч. на здобуття вищої освіти, можливий за умови, коли на одне вакантне місце претендує не менш 10 заявників⁶⁸. Саме таким показником характеризується конкурс до провідних університетів світу. Тому слід зробити висновок, що ліцензійні обсяги закладів вищої освіти завищені приблизно у 40 разів, і в таких умовах навіть провідні ВНЗ України не можуть набрати достатню кількість студентів, належно підготовлених та вмотивованих до навчання. Але й обсяги державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою завищені принаймні у 4 рази.

Як наслідок – відбувається прийом до вищих навчальних закладів осіб, не підготовлених належним чином до здобуття вищої освіти і неминуче зниження якості вищої освіти.

Скорочення прийому, що спостерігалось протягом останніх років, призвело до зменшення випуску із ВНЗ протягом останніх років (рис. 12).

Рис. 12. Випуск з вищих навчальних закладів України (I-IV рівнів акредитації)

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України.

Примітка. Починаючи з 2004/05 навчального року наводяться дані про фізичний випуск фахівців (без тих, що продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

Вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації за 25 останніх років стійко скорочували контингенти учнів та студентів – максимум показників був досягнутий у 1990/1991 навчальному році: чисельність – 757 тис. учнів та студентів; прийом – 241 тис. осіб; випуск – 228,7 тис. осіб. Кількісні показники контингенту учнів та студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації на початок 2014/2015 навчального року

⁶⁸ Крокер Л., Джеймс А. Введение в классическую и современную теорию тестов. – М.: Логос, 2020. – с. 368.

скоротились майже на третину та досягли відповідно показників 1990/1991 навчального року: чисельності – 33,2%; прийому – 28,8%; випуску – 34,6%.

Для вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації можна виділити два етапи розвитку: етап збільшення кількісних показників контингенту студентів та етап рецесії, на якому відбувалося зменшення контингенту студентів. На етапі інтенсивного розвитку показники контингенту студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації стійко збільшувались та досягали максимальних: чисельність – 2372,5 тис. студентів на початок 2007/2008 навчального року (збільшення у 2,7 рази порівняно з 1990/1991 навчальним роком); прийом на початок 2006/2007 навчального року – 507,7 тис. осіб (збільшення у 2,9 рази порівняно з 1990/1991 навчальним роком); випуск на початок 2010/2011 навчального року – 543,7 тис. осіб (збільшення у майже 4 рази порівняно з 1990/1991 навчальним роком).

Таблиця . Показники скорочення контингенту студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації

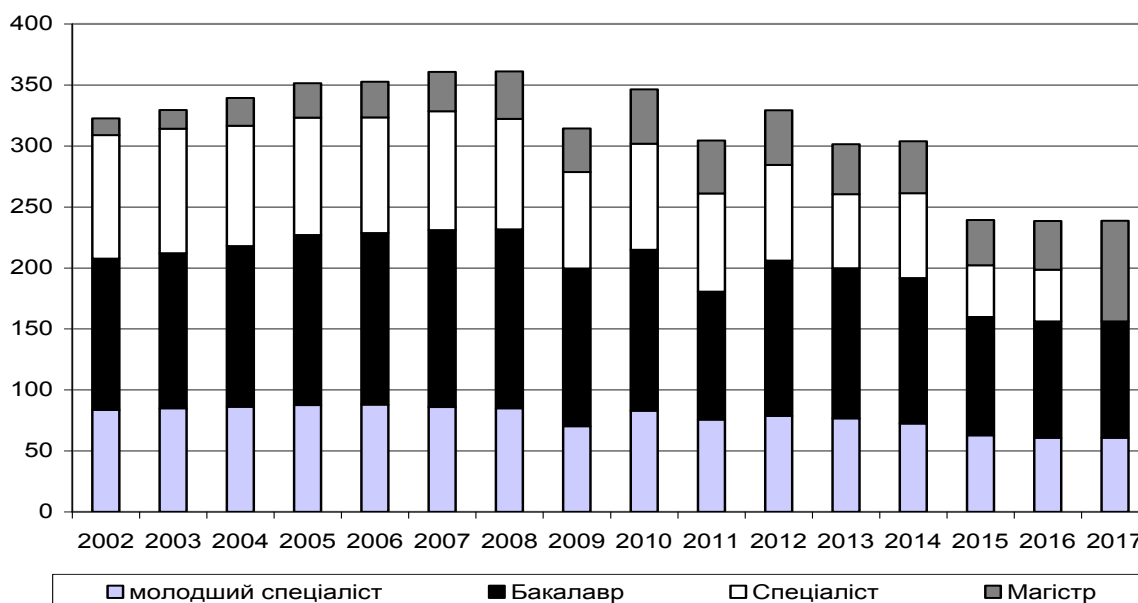
	<i>Кількість студентів</i>	<i>Прийом студентів</i>	<i>Випуск студентів</i>
Навч. рік, у якому показник набув максимуму	2007/2008	2006/2007	2010/2011
Тривалість спаду, років	7	8	4
Глибина спаду (скорочення у порівнянні з максимальним показником), %	39,4	42,6	25,4
Швидкість спаду (середньорічний темп зниження), %	5,6	5,3	24,3

Джерело даних: Держстат України, розрахунки авторські.

Державне замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти

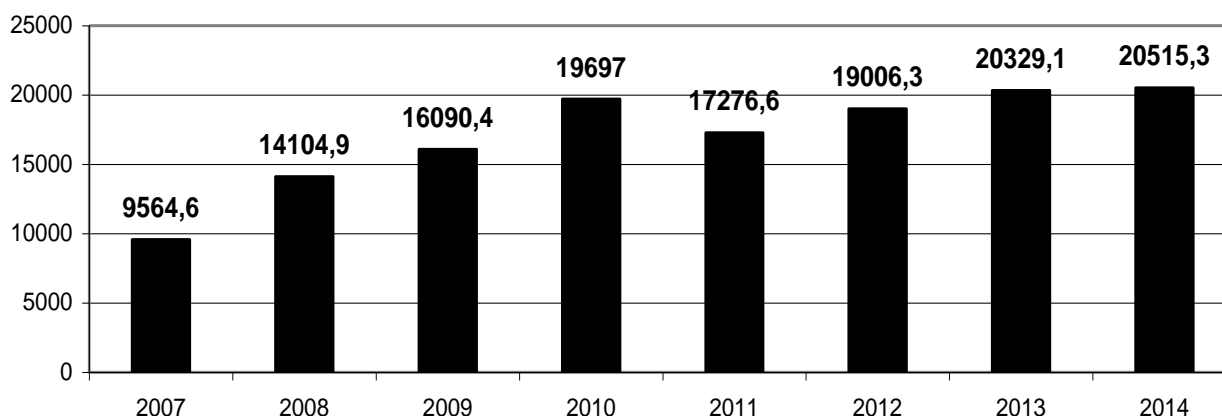
Показники державного замовлення на підготовку здобувачів вищої освіти встановлюються окремо на випуск та прийом студентів з виділенням денної форми навчання в розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів. На рис. 13 наведено відповідні обсяги державного замовлення на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями (відповідно до постанов Кабінету Міністрів України) за 2002-2015 рр. (2016 та 2017 рр. – прогнозні данні).

Рис. 13. Обсяги державного замовлення на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями (відповідно до постанов Уряду)

Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів»⁶⁹ дав змогу відійти від непрозорого ручного розподілу державного замовлення, проте багато аспектів цього процесу визначається підзаконними нормативно-правовими актами або ж їм бракує чіткості правового регулювання. Аналіз структури державних витрат на підготовку фахівців дозволяє виявити пріоритети, які щороку обирає держава, формуючи обсяги державного замовлення. Загалом (станом на липень 2014 року) на державне фінансування у поточному році заплановано витратити 20,5 млрд. грн. (на 185 млн. грн., або на 1% більше, ніж у 2013 р.)⁷⁰ (рис. 14).

Рис. 14. Заплановані витрати на державне замовлення, млн. грн.

Джерело: Дослідження Центру дослідження суспільства «Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики», 2014.

Попри досить значне зростання абсолютних показників державних витрат на підготовку фахівців, частка цих витрат у державному бюджеті поступово зменшувалася. У 2013 році видатки на державне замовлення становили трохи менше 5% від усіх державних витрат, натомість у 2007 році цей показник становив майже 5,5%. Найбільшою їх частка була у 2010 році – 6,4%. Підготовка фахівців та науково-педагогічних кадрів становить більшість витрат державного замовлення. Протягом чотирьох останніх років цей показник становить 90-91% від загалу. Водночас витрати на підготовку робітничих кадрів були різко скорочені у 2011 році – майже в чотири рази. Фактично, скорочення видатків на державне замовлення у 2011 році, про яке згадувалося вище, відбулось значною мірою саме за рахунок навчання робітничих кадрів. З того часу показники підготовки робітничих кадрів не відновились. У 2014 році витрати на підготовку робітничих кадрів заплановані у розмірі 1,41 млрд. грн., що становить лише 37% номінальних витрат від рівня 2010 року (рис. 15).

Протягом останніх семи років відбувається скорочення кількості бюджетних місць за усіма рівнями, окрім магістра. Найбільш відчутного зниження зазнав рівень спеціаліста – на 27% з 2007 по 2014 роки. Деяко меншим є спад державного замовлення на бакалавра – 15% протягом того ж періоду. Натомість незначне зниження обсягів держзамовлення на молодшого спеціаліста дає у відносній перспективі збільшення його частки від загалу бюджетних місць усіх рівнів (рис. 16).

⁶⁹ Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 1. – ст.6.

⁷⁰ Використано матеріали аналітичного дослідження: Світяшук І., Солодько А., Стадний Є. Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики / Ірина Світяшук, Андрій Солодько, Єгор Стадний. – К.: Центр дослідження суспільства, 2014. – 76 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/055/original/Report_CSR_finance_HEI.pdf?1410506631

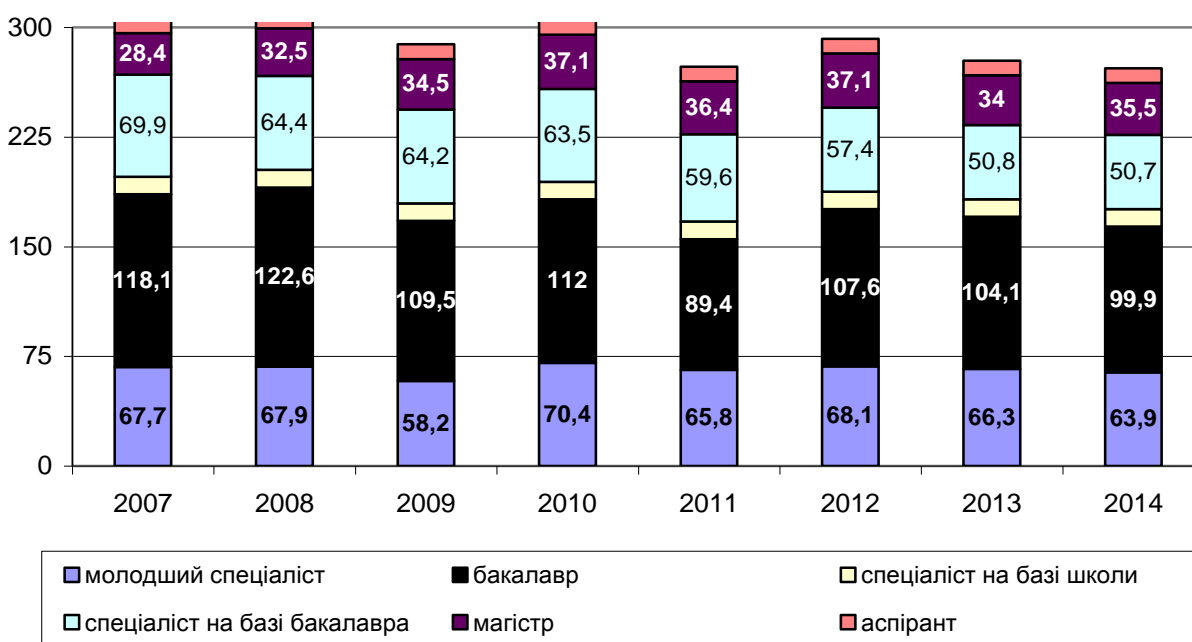

Рис. 15. Розподіл державного замовлення за рівнями освіти, %

Джерело: Дослідження Центру дослідження суспільства «Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики», 2014.

Рис. 16. Кількість місць державного замовлення денної форми навчання, що виділялася для різних рівнів освіти, тис. осіб

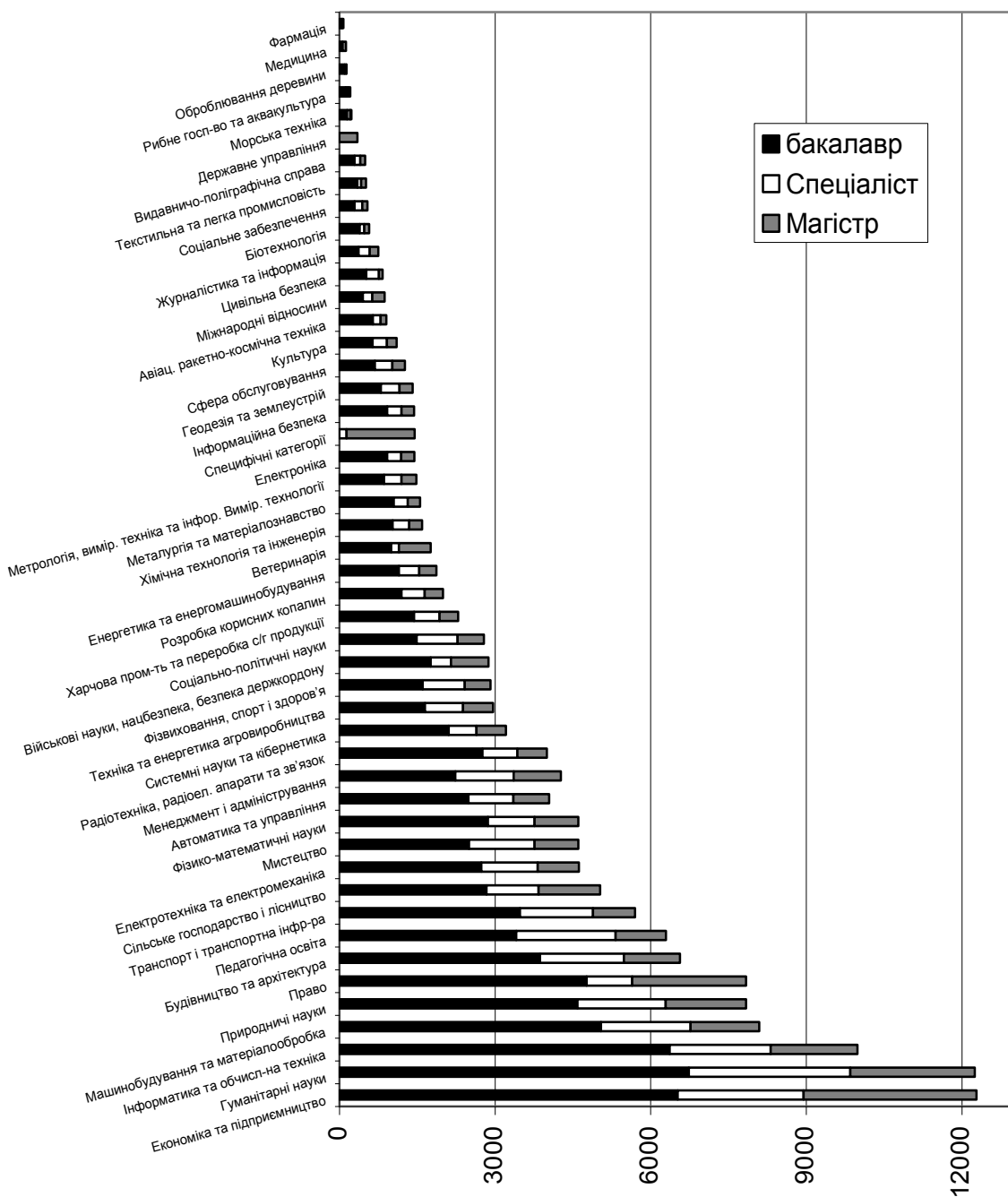
Джерело: Дослідження Центру дослідження суспільства «Державне фінансування підготовки кадрів у вищій освіті: досвід та виклики», 2014.

Протягом 2007-2014 років найбільше місць виділялось на напрями інженерії, виробництва і будівництва (55 напрямів підготовки бакалавра)⁷¹. Найпопулярніші напрями суспільних наук, економіки і права (удвічі менше напрямів підготовки бакалавра) займають другу позицію за кількістю наданих державних місць. В загальній структурі державного замовлення суттєво змінилась частка, а також ІТ. У 2007 р. спеціальності суспільних наук, економіки та права склали чверть всього держзамовлення, а у 2014 р.

⁷¹ Для порівняння розподілу місць державного замовлення за галузями підготовки було застосовано класифікацію ЮНЕСКО, згідно з якою усі напрями навчання поділено на десять структурних груп.

– одну п'яту. Частка ІТ- спеціальностей за сім років зросла на 3% в межах загальної структури державного замовлення. У 2014 році року найбільше скорочення відбулось на природничі та сільськогосподарські напрями – 7,5% та 7,4% відповідно. У 2015 році державне замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою зазнало докорінних змін: зміна переліку спеціальностей, здійсненого переходом на планування за галузями знань; скорочення планових показників державного замовлення, а також перерозподіл Державного замовлення на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, спеціаліста, магістра за галузями знань⁷².

Рис. 17. Державне замовлення на підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, спеціаліста, магістра на 2015 рік за галузями знань, осіб

⁷² Постанова Кабінету Міністрів України від 01.07.2015 р. № 462 «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2015 році» // Урядовий кур'єр від 10.07.2015 — № 123

У довгостроковій перспективі система підготовки кадрів так чи інакше мусить зазнати докорінних змін. Перш за все, власне державне замовлення потрібно залишити лише у тих галузях, які готують фахівців для надання послуг держави. Мова йде насамперед про вчителів, лікарів, кадри силових структур. В інших галузях практика прогнозування потреб ринку праці є малоефективною та призводить до марних витрат державних коштів. Доцільно дозволити університетам самостійно визначати, на підготовку яких саме фахівців скеровувати бюджетні кошти в межах ліцензійного обсягу. За таких умов державне фінансування підготовки кадрів повинно бути блочним, а його обсяг може розраховуватись за певною формулою.

Якість конкурсного відбору студентів

Потреба глибшого дослідження якості конкурсного відбору студентів виникла у зв'язку із запровадженням зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання (навчальних досягнень) випускників середньої школи, які виявили бажання здобувати вищу освіту.

Такі дослідження проводились за результатами вступу у 2008-2011 роках групою дослідників: С. Раков, Л.Середя, В. Гудзинський, О.Ляшенко, В.Ковтунець та ін. Результати 2008-2009 років опубліковані⁷³. Результати 2010-2011 публікуються за презентаціями Л.Середя та С.Ракова на круглих столах у Києві, Львові, Харкові, Старобільську та Одесі, що відбулися протягом 2014-2015 рр.

Оснoву складає дослідження ефективності системи вступу на основі ЗНО – прогнозу успішності навчання у ВНЗ на основі конкурсного бала, який у 2008-2009 роках включав бали ЗНО, з 2010 - і середній бал документа про середню освіту (атестата), а в окремих випадках – результат вступного випробування, яке проводив ВНЗ. У рамках цього дослідження оцінювалась кореляція конкурсного бала та його складових з середнім балом за перший курс навчання. Бази даних досліджень включають дані про понад 20 тис. студентів першого курсу щороку з репрезентативної вибірки ВНЗ різних профілів навчання, форм власності ВНЗ, галузевої приналежності і їх розташування.

Дослідження підтверджує успішність запровадження ЗНО як механізму проведення вступних випробувань для вступу до ВНЗ. В середньому по Україні прогностична валідність конкурсного бала і ЗНО в тому числі становить приблизно 0,5, що означає за прийнятими у світі критеріями високу прогностичну валідність. Для порівняння прогностична валідність відомого тесту SAT, за результатами якого здійснюють прийом на навчання до половини університетів та коледжів США, дещо менша від 0,5⁷⁴.

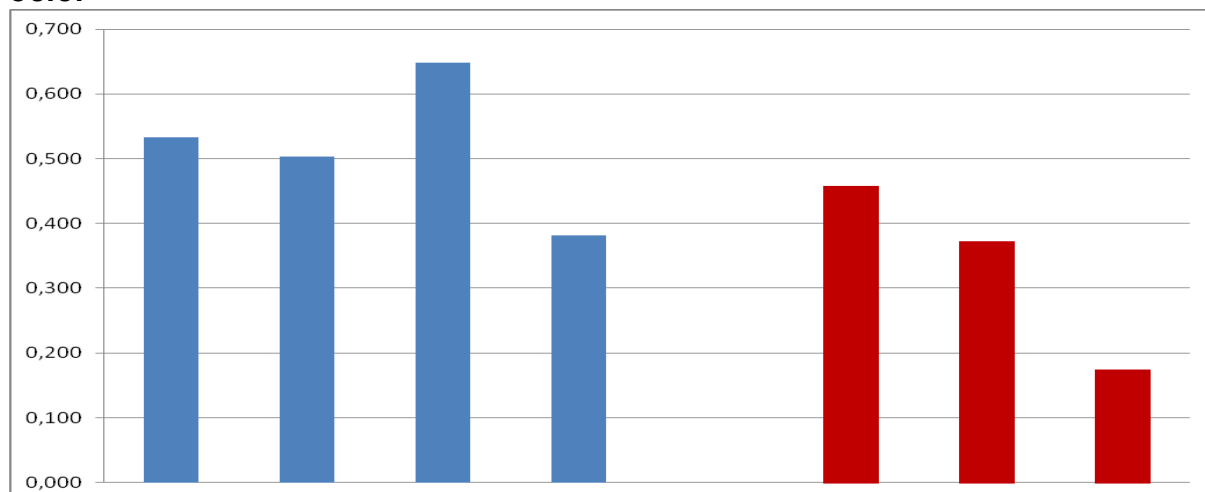
В цих дослідження було показано, що запровадженням вагових коефіцієнтів для складових конкурсного бала можна суттєво підвищити прогностичну валідність. Отримані результати стали підставою для внесення відповідних норм до нового Закону України «Про вищу освіту» (стаття 44).

Показово, що у випадках, коли ВНЗ додатково проводить вступне випробування, його результат погіршує прогностичну валідність. Цей факт було виявлено за результатами вступу 2008 року, коли не проводилось ЗНО з іноземних мов і ВНЗ проводили власні вступні, і за результатами вступу 2010-2011 років, коли було взято для дослідження результати творчих конкурсів на мистецькі напрями, журналістику та архітектуру (рис. 18).

⁷³ Моніторингове дослідження якості системи формування контингенту студентів ВНЗ України на основі ЗНО абітурієнтів. Звіт за проектом 40077, Київ – 2010 // Вісник ТІМО. №4-5, 2010, стор.14-42 та Моніторингове дослідження якості системи формування контингенту студентів ВНЗ України на основі ЗНО абітурієнтів. Звіт за проектом 42948, Київ – 2011 // Вісник ТІМО. №7, 2011, стор.5-22.

⁷⁴ Див., наприклад, Validity of the SAT® for Predicting First-Year College Grade Point Average, Research Report No. 2008-5, The College Board, New York, 2008.

Рис. 18. Вплив результату вступного іспиту з іноземної мови та середнього бала атестата на прогностичну валідність конкурсного бала. Об'єм вибірки - 1000 осіб.

Примітка: перші чотири стовпчики означають (зліва направо):

- 1) прогностичну валідність суми балів ЗНО;
- 2) прогностичну валідність суми балів ЗНО та вступного з іноземної мови;
- 3) прогностичну валідність суми балів ЗНО та середнього бала атестата;
- 4) прогностичну валідність вступного з іноземної мови.
- 5) Наступні три стовпчики означають:
- 6) коефіцієнт кореляції ЗНО і атестата;
- 7) коефіцієнт кореляції ЗНО і вступного з іноземної мови;
- 8) коефіцієнт кореляції атестата і вступного з іноземної мови.

Ще гірші результати показують творчі конкурси у 2010-2011 роках – їхня прогностична валідність знаходиться в межах 0,2-0,3 (Л.Середа).

Отримані результати показуються як мінімум невміння ВНЗ відбирати кращих студентів з числа бажаючих вчитися. Як гіпотезу, можна висловити твердження, що якісна освіта, для якої потрібні добре підготовлені вступники, не є першочерговим пріоритетом ВНЗ.

Не можна не зауважити і роль документа про середню освіту. З рис. 13 видно, що врахування середнього бала атестата підвищує якість відбору студентів. Ця закономірність підтверджується і зарубіжним досвідом. Тому з 2010 року середній бал документа про середню освіту став складовою конкурсного бала. За даними 2010-2011 років врахування середнього бала атестата підвищує прогностичну валідність конкурсного бала.

Однак нововведення мало і негативний зворотній зв'язок із середньою школою. Наведені нижче результати отримані шляхом дослідження де персоналізованих даних інформаційної системи «Конкурс».

Так починаючи з 2010 році, постійно зростало число заяв, де середній бал атестата (перерахований за 200-бальною шкалою відповідно до шкали Умов прийому) перевищує середній бал ЗНО більше ніж на 50 пунктів. Для цієї категорії заяв практично відсутня кореляція із середнім балом ЗНО, тоді як в середньому по Україні кореляція ЗНО і атестата складає більше 0,6 (що є цілком природним з огляду на природу цих показників). Ці факти свідчать про поширення тенденції завищення оцінок в документах про середню освіту. Цей факт вимусив законодавця обмежити вплив середнього бала атестата на конкурсний бал (стаття 44 Закону України «Про вищу освіту»).

У підсумку можна сказати, що запровадження ЗНО стало успішною реформою у вищій освіті, яка сприяла підвищенню якості освіти.

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Політика. Загально визнано, що сьогодні наука та науково-технічна сфера відіграють визначальну роль у ефективному соціально-економічному розвитку та якісному покращенні життя громадян. Передові країни світу стрімко нарощують наукоємність ВВП, збільшують кількість зайнятих у науково-технічній сфері та обсяги коштів на її фінансове та ресурсне забезпечення.

Україна протягом всіх років незалежності має значні проблеми із проведенням ефективної наукової, науково-технічної та інноваційної політики. Стан наукової, науково-технічної сфери за ці роки різко погіршився: скорочено обсяг замовлень на наукову та науково-технічну продукцію, скоротилася кадрова та матеріальна база проведення досліджень та розробок, різко зменшилася результативність самої науки. Саме це стало підґрунтям певного незадоволення наукової громадськості державною науковою, науково-технічною та інноваційною політикою.

«В Україні за роки незалежності наука втратила функції впливу на соціально-економічний розвиток держави, до критичного рівня знизився показник вітчизняного науково-технічного потенціалу, що стало загрозою національній безпеці України. Реформи вітчизняної економіки та програми, що пропонувалися президентами та урядами України упродовж останніх років, лише формально декларували інноваційну спрямованість держави і жодним чином не вплинули на зростання попиту виробництва та потреби економіки на наукові, науково-технічні розробки... Такий критичний стан вітчизняної науково-технічної сфери значною мірою зумовлено відсутністю ефективної системи державного управління наукою, яка відповідально відстоювала б дотримання вимог законодавства та сучасні потреби розвитку вітчизняної науки, забезпечувала її взаємодію з виробництвом, здійснювала необхідну координацію наукових досліджень і розробок.»⁷⁵

Нормативно-правова база. До основних актів, які регулюють наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність у сфері вищої освіти можна віднести: закони України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII (у першу чергу – статті 65-69 розділу «XI. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у вищих навчальних закладах»); «Про наукову і науково-технічну діяльність» (В редакції Закону від 01.12.1998 р. № 284-XIV); «Про інноваційну діяльність» (від 04.07.2002 р. № 40-IV); «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (від 08.09.2011 р. № 3715-VI); «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» (від 11.07.2001 р. № 2623-III); «Про наукові парки» (від 25.06.2009 р. № 1563-VI); «Про науковий парк «Київська політехніка» (від 22.12.2006 р. № 523-V) тощо, іншими підзаконними актами.

Разом із тим, визначаючи значний масив нормативно-правових актів, напрацьованих в Україні, наукова громадськість висуває обґрунтовані претензії щодо їх виконання. «Законодавство у науково-технічній сфері, що напрацьовувалося у перше десятиріччя незалежної України, у цілому створило сприятливі умови для розвитку вітчизняної науки та економіки держави. Але шляхом внесення змін та призупинення діючих норм законів воно втратило стимулюючі чинники розвитку науки, особливо в частині реалізації прикладних розробок, їх упровадження та створення ринку інтелектуальної власності. Зупинено реалізацію законів України «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», стримується реалізація законів України «Про наукові парки» та "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" та Державної цільової економічної програми "Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009-2013 роки". Відсутній

⁷⁵ Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави», схвалені Постановою Верховної Ради України від 11.02.2015 р. № 182-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 16. – ст.117.

план заходів із запровадження Концепції розвитку національної інноваційної системи. Втратили своє значення затверджені Верховною Радою України пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності в Україні.»⁷⁶.

Структура наукового сектору сфери вищої освіти. Базу розвитку наукового сектору вищої школи України складають: 1) кваліфікований академічний персонал національної системи вищої освіти, зокрема – здобувачі вищої освіти та підприємці, що зайняті у спільній діяльності із створення та обігу наукових знань; 2) комплекс університетських наукових установ та підрозділів, що здійснюють наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність та підготовку наукових кадрів; 3) сукупність створених вченими та науковими колективами ВНЗ фундаментальних наукових знань, передових технологічних розробок та технічних рішень, що зокрема забезпечено правами на інтелектуальну власність; 4) ресурсно-матеріальна та фінансова база університетської науки і техніки; 5) система державного управління НДДКР вищої освіти.

Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи у сфері вищої освіти у 2013 р. у порівнянні з 2005 роком (172 організацій) дещо збільшилась та складала 180 закладів вищої освіти⁷⁷.

При вищих навчальних закладах у 2013 році працювало 48 % (249) загальної кількості аспірантур та 62 % (172) докторантур. У ВНЗ в 2013 році навчалися 26903 аспірантів (2005 р. – 24897), при цьому було прийнято до аспірантури за рік 7343 аспірантів (2005 р. – 8134), випущено з аспірантури – 7040 (2005 р. – 5252), у тому числі з захистом дисертації – 2035 (2005 р. – 1064).

Майже половина вітчизняних ВНЗ не мають науково-дослідних організацій (відокремлених підрозділів) у своїй структурі. Водночас понад 70 % з 16,5 тис. докторів наук і 90 тис. кандидатів наук України працюють за основним місцем роботи у ВНЗ. Однак вони перевантажені навчальною діяльністю і сумісництвом у інших закладах науки і вищої освіти.

Академічний персонал. Кризовий стан української науки та зокрема – сектору науки вітчизняної вищої школи демонструє перш за все статистика зайнятих. На кінець 2013 р. загальна кількість працівників всіх українських організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи становила 123,2 тис. осіб, що було менше на 5,2% порівняно з 2012 р., у т.ч. дослідників – на 4,3%, техніків – на 9,1%, допоміжного персоналу – на 5,1%, інших працівників – на 5,5%. Всього за 2005-2013 рр. контингент виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) скоротився більш ніж на чверть та складав 72,2% від показників 2005 року. Зазначене скорочення відбувалося швидшими темпами, ніж зменшення чисельності осіб, працюючих в економіці України.

Понад три чверті загальної кількості докторів і кандидатів наук, які виконували наукові дослідження і розробки, працювали в організаціях державного сектору економіки, їх питома вага в числі виконавців наукових досліджень і розробок сектору становила 33%; 7,8% – в організаціях підприємницького сектору (3,6%), 13,8% – сектору вищої освіти (33,8%).

У 2013 р. кількість виконавців наукових та науково-технічних робіт на засадах сумісництва становила 57,1 тис. осіб, що менше на 6,5% порівняно з 2012 р., у т.ч. дослідників – на 6,2%, техніків – на 3,8%, допоміжного персоналу – на 4,8%. У їхній загальній кількості дослідники склали 87,8%, доктори наук – 11,6%, кандидати наук – 44,3%.

⁷⁶ Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави», схвалені Постановою Верховної Ради України від 11.02.2015 р. № 182-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 16. – ст.117.

⁷⁷ Упродовж 2014 р. наукові та науково-технічні роботи в Україні виконували 999 організацій (у 2013 р. – 1143, зменшившись порівняно з 2012 р. на 5,4%), 42,2% з яких відносилися до підприємницького сектору економіки, 42,0% – до державного, 15,8% – вищої освіти.

Частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у 2013 р. у загальній кількості зайнятого населення становила 0,49% (у 2011 р. – 0,54%, у 2012 р. – 0,52%,), у т.ч. дослідників – 0,32% (0,35% і 0,34%).⁷⁸

Академічний персонал вищої школи України. У 2013 році у сфері вищої освіти України працювало 8766 працівників наукових організацій, з них – 6936 дослідників, 637 техніків, 804 особи допоміжного персоналу та 389 інших працівників.

Академічний персонал вищої школи скорочувався дещо меншими темпами, ніж загальний персонал науки України – у 2005-2013 рр. кількість працівників наукових організацій сфери вищої освіти скоротилася з 10969 осіб до 8766 осіб, тобто на 1/5.

Більшість дослідників-сумісників (83,8%) працювала у вищих навчальних закладах, 60,7% яких були фахівцями вищої кваліфікації. За рік їх чисельність скоротилася майже на 6%.

Протягом 2013 р. дипломи доктора і кандидата наук отримали 5,7 тис. осіб, у т.ч. 46,0% – у галузі суспільних наук (40% з яких – у галузі економічних наук), 16,0% – технічних наук, 12,4% – природничих, 11,5% – медичних, 3,2% – сільськогосподарських і 10,8% – гуманітарних наук. Дві третини загальної кількості нових фахівців вищої кваліфікації склали викладачі вищих та інших навчальних закладів, доценти, професори кафедр, асистенти.

Фінансові ресурси. Значною мірою кризовий стан сучасної науки України пов'язується дослідниками із зменшенням (у порівняних цінах) фінансової підтримки науки (таблиця 11). Питома вага загального обсягу витрат на науку у ВВП становила 0,77%, у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету – 0,33%.⁷⁹

Таблиця 11. Джерела фінансування наукових та науково-технічних робіт науки України (фактичні видатки, млн. грн.)

	1995	2000	2005	2009	2010	2012	2013
Усього	652,0	2046,3	5160,4	7822,2	8995,9	10558,5	11161,1
кошти бюджету	244,9	641,0	1741,8	3429,2	3751,0	4774,6	4826,8
у т.ч. держбюджету	244,9	614,5	1711,2	3398,6	3704,3	4709,1	4762,1
кошти фондів спеціального призначення	53,9	18,6	24,9	40,8	48,3	22,7	20,6
власні кошти	14,6	61,3	338,5	629,4	872,0	1121,2	1466,6
кошти замовників підприємств, організацій України	233,4	785,8	1680,1	1870,8	1961,2	2458,4	2306,6
іноземних держав	101,9	477,1	1258,0	1743,4	2315,9	2045,0	2411,5
кошти інших джерел	3,3	89,1	121,2	108,6	47,6	136,6	128,9

Джерело даних: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. (різні випуски)

Сфера вищої освіти у 2013 році отримала 688057,6 тис. грн. фінансування витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт⁸⁰ (6,1% всіх витрат на науку), переважна частина яких надійшла з держбюджету – 438476,5 тис. грн. (таблиця 12).

⁷⁸ За даними Євростату, у 2011 р. найвищою частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення була у Фінляндії (3,27% і 2,33%), Данії (3,16% і 2,1%), Ісландії (2,96% і 2,02%) та Швеції (2,71% і 1,73%); найнижчою – у Румунії (0,46% і 0,28%), Туреччині (0,68% і 0,57%) та Кіпрі (0,70% і 0,49%).

⁷⁹ За даними Євростату, у 2012 р. середній рівень обсягу витрат на наукові дослідження та розробки країн ЄС-27 у ВВП становив 2,06%. Більшою частка витрат на дослідження та розробки була у Фінляндії – 3,55%, Швеції – 3,41%, Данії – 2,99%, Німеччині – 2,92%, Австрії – 2,84%, Словенії – 2,80%, Франції – 2,26%, Бельгії – 2,24%, Естонії – 2,18% та Нідерландах – 2,16%; найменшою – у Румунії, Кіпрі, Болгарії, Латвії (від 0,42% до 0,66%).

⁸⁰ Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт – це фактичні витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт (за собівартістю) у звітному періоді незалежно від джерела надходження коштів, включаючи як поточні, так і капітальні витрати (за винятком суми амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних фондів). У зазначений обсяг витрат не включають витрати на виконання робіт (послуг), що не є науково-технічними, а також платні послуги населенню.

Таблиця 12. Фінансування наукових та науково-технічних робіт у сфері вищої освіти України за джерелами фінансування (млн. грн.)

	2000	2005	2009	2010	2011	2012	2013
Усього	102,8	243,7	511,9	565,1	608,0	729,8	688,1
кошти бюджету	58,0	139,0	338,1	411,6	432,9	514,9	472,1
у т.ч. держбюджету	58,0	135,6	335,0	387,9	402,3	483,4	438,5
кошти фондів спеціального призначення	0,7	2,5	9,2	9,5	8,0	13,6	10,6
власні кошти	0,9	3,4	17,6	11,8	12,1	14,6	17,4
кошти замовників підприємств, організацій України	36,5	78,2	94,0	110,0	124,5	152,2	154,9
іноземних держав	5,3	8,9	23,1	18,6	25,5	30,5	29,3
кошти інших джерел	1,4	11,7	29,8	3,5	4,9	4,1	3,7

Джерело даних: Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. (різні випуски)

Результативність. Сфера вищої освіти виконала фундаментальні дослідження на суму на 222786,4 тис. грн., прикладні дослідження – на 296976,2 тис. грн., науково-технічні розробки – на 111098,6 тис. грн., надала науково-технічних послуг на 69106 тис. грн. Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт у секторі вищої освіти за видами складала у 2013 році: витрати на оплату праці – 446226,8 тис. грн., матеріальні витрати – 43209,6 тис. грн., інші поточні витрати – 188969,4 тис. грн., капітальні вкладення – 9651,8 тис. грн., у т.ч. устаткування – 6877,3 тис. грн.⁸¹

Сфери вищої освіти та наукової і науково-технічної діяльності дезінтегровані. На сектор вищої освіти припадає майже 7 % фінансування досліджень і розробок у країні (2005 р. – 4,7%; 2006 р. – 5,9%; 2007 – 6,9%; 2008 – 7,0%; 2009 – 6,5%; 2010 – 6,3%; 2011 – 6,3%; 2012 – 6,1%). У самій вищій школі на дослідження і розробки припадає менше 3,5 % загальних видатків на її утримання, натомість, у країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – близько 30 %.

У секторі науки вищої освіти є певні проблеми із «подрібненням» НДДКР⁸², що виконуються. Так, середня вартість НДДКР, що виконувалася працівниками ВНЗ складала у 2013 році лише 64,6 тис. грн. / рік (27,7% від середньої вартості НДДКР в Україні). Для порівняння розглянемо, як відбувалося погіршення фінансування окремої НДДКР в вищій школі. Так, середня вартість витрат на виконання наукової / науково-технічної роботи у секторі вищої освіти у 2005 році складала 29,5 тис. грн. / рік (36,5% вартості витрат на НДДКР по країні), відповідно у 2009 р. – 54,4 тис. грн. (38,2%); 2010 р. – 61,2 тис. грн. (35,4%); 2012 р. – 71,9 тис. грн. (36,2%).

Загальні проблеми наукової та науково-технічної політики у вищій школі призводять до дуже низької активності вітчизняних ВНЗ у пошуках нових джерел фінансування наукової та науково-технічної діяльності. Яскравим прикладом є низька участь дослідників вищої школи України в міжнародних дослідженнях. Частка фінансування наукових установ сфери вищої освіти в загальних обсягах фінансування НДДКР за рахунок коштів іноземних держав є незначною (2000р. – 1,1%; 2005 р. – 0,7%; 2009 – 1,3%; 2010 – 0,8%; 2011 – 1,5%; 2013 – 1,2% загальних обсягів фінансування української науки за рахунок коштів іноземних держав).

Ще у 2007 році Уряд України констатував: «Рівень наукових досліджень та їх взаємодія з навчальним процесом у більшості ВНЗ III-IV рівня акредитації, зокрема в університетах, не забезпечує належну підготовку висококваліфікованих фахівців та виконання конкурентоспроможних наукових розробок... наукові розробки високого рівня виконуються менш як у 50 відсотках ВНЗ... Стан матеріально-технічної бази наукових

⁸¹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2014. – 314 с.

⁸² Протягом 2013 р. науковими організаціями України виконано на 10% НДДКР менше, ніж у 2012 р. та майже на третину менше, ніж у 2005 році.

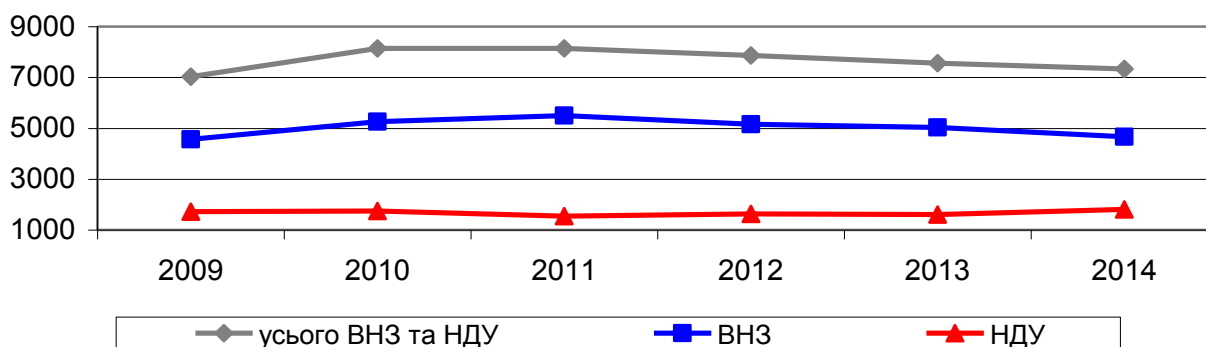

досліджень в університетах не відповідає сучасним вимогам. За даними Держкомстату, середній рівень зносу наукового обладнання та приладів становить понад 85 відсотків, що практично унеможлиблює виконання конкурентоспроможних наукових розробок. Протягом останніх років частка коштів на фінансування наукових досліджень в університетах зменшилася у загальному обсязі фінансування наукової сфери до 4,7 відсотка.»⁸³.

Традиційними показниками результативності діяльності вчених і дослідницьких колективів є по-перше показники винахідницької діяльності, по-друге публікаційна активність – присутність в провідних базах бібліометричних даних.

Показники університетської винахідницької діяльності. Найбільш активними серед національних заявників-юридичних осіб, що подавали заявки на винаходи і корисні моделі традиційно були організації, які працюють у галузях «Наука» і «Освіта». Протягом 2014 року ними подано близько 6,5 тис. заявок на винаходи і корисні моделі, або майже 90 % від загальної кількості поданих (всього у 2014 р. було подано 7565 заявок, що дещо менше, ніж 8140 заявок, поданих у 2010 р.). Організації-заявники, які працюють у галузі «Наука» і «Освіта» протягом 2009 – 2014 років було подано майже 40,0 тисяч заявок із майже 46,0 тис. заявок на винаходи і корисні моделі, поданих взагалі в Україні або майже 90 % від загальної кількості заявок. Національні заявники – заклади галузі «Освіта» за цей час подали майже 30,0 тис. заявок, організації галузі «Наука» - майже 10,0 тис. Як і в попередні роки за кількістю поданих заявок домінували вищі навчальні заклади (рис. 19)⁸⁴.

Рис. 19. Динаміка подання заявок на винаходи і корисні моделі організаціями галузі «Освіта» (ВНЗ) і організаціями галузі «Наука» (НДУ) в 2009 – 2014 рр.

Джерело даних: Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства "Український інститут промислової власності" за 2014 р.

До організацій з найвищою винахідницькою активністю належать ВНЗ та наукові організації, підпорядковані Міністерству освіти і науки України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству аграрної політики і продовольства України, Національній академії наук України, Національній академії медичних наук України, Національній академії аграрних наук України. Заявниками МОН України протягом 2014 р. було подано 3140 заявок (майже 43 % від загальної кількості поданих заявок, для порівняння у 2010 р. – 3625 заявок; 44,5%), Міністерства охорони здоров'я України – 1541 заявка (21 % та 1198; 14,7%); НАН України – 673 заявки (9,2 % та 771; 9,5%); Національної академії медичних наук України – 343 (близько 5 % та 456; 5,6%); Національної академії аграрних

⁸³ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. N 548-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми "Наука в університетах" на 2008-2012 роки» // Офіційний вісник України від 03.08.2007 — 2007 р., № 54, стор. 86, стаття 2182

⁸⁴ Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства "Український інститут промислової власності" за 2014 р. – К.: Державна служба інтелектуальної власності України та Державне підприємство "Український інститут промислової власності", 2015. – 69 с.

наук України – 279 заявок (3,8 % та 361; 4,4%), Міністерства аграрної політики і продовольства України – 195 заявок (2,7 % та 325; 4,0%).

Порівняльний аналіз показників винахідницької активності ВНЗ і науки свідчить, що кількість заявок, поданих вищими навчальними закладами щороку втричі перевищує кількість заявок, поданих закладами академічної науки.

Найактивнішими серед ВНЗ, підпорядкованих МОН України були Національний університет харчових технологій – протягом 2014 року подано 446 заявок на винаходи і корисні моделі, або 14,2 % від загальної кількості заявок, поданих заявниками МОН; Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут" – 235 заявок (7,5%); Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний університет» і Вінницький Національний технічний університет – 138 і 132 заявки відповідно (понад 4 %). Серед організацій Міністерства охорони здоров'я України – Український державний науково-дослідний інститут реабілітації інвалідів – 484 заявки (майже третина заявок, поданих заявниками МОЗ України), Національний медичний університет імені О.О. Богомольця – 181 заявка (близько 12 %), Буковинський державний медичний університет – 123 заявки (8 %), Одеський державний медичний університет – 101 заявка (6,6 %). Перелік найбільш активних заявників наведено в таблиці 12.

Таблиця 12. Перелік ВНЗ з найвищою винахідницькою активністю (кількість заявок на винаходи і корисні моделі, поданих у 2009–2014 рр.)

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2010-2014
Усього	4561	5320	5549	5168	5040	4662	25607
Національний університет харчових технологій	177	255	292	292	485	446	1770
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»	264	189	238	190	198	235	1047
Національний університет біоресурсів і природокористування України	322	252	333	256	212	232	1285
Національний медичний університет імені О.О.Богомольця	189	253	222	198	225	181	1079
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	52	80	138	97	68	138	521
Вінницький національний технічний університет	171	191	268	199	159	132	899
Буковинський державний медичний університет	42	31	39	98	80	123	371
Одеська національна академія харчових технологій	80	110	131	117	98	122	578
Київський національний університет технологій та дизайну	108	128	122	122	102	119	593
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	84	119	80	74	76	102	451
Національний університет «Львівська політехніка»	83	80	94	102	100	102	478
Одеський державний медичний університет	76	62	86	68	104	101	421
Східноукраїнський національний університет імені В.Даля	127	245	257	290	301	97	1190
Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова	94	97	93	84	79	94	447

Запорізький державний медичний університет	54	50	45	39	61	80	275
Харківський національний медичний університет	92	76	84	99	78	77	414
Таврійська державна агротехнічна академія	н/д	81	67	49	61	76	334
Національний авіаційний університет	56	78	88	83	81	75	405
Національний фармацевтичний університет	н/д	114	80	88	41	62	385

Джерело даних: Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Державної служби інтелектуальної власності України та Державного підприємства "Український інститут промислової власності" за 2014 р.

Публікаційна активність. На жаль, аналіз присутності українських вчених в провідних базах бібліометричних даних демонструє наявність значних проблем у українських вчених та наукових колективів університетів.

1) Так, лише 36 університетів в Топ-100 рейтингу наукових установ за кількістю вчених, індекс Гірша яких ≥ 15 (згідно наявних у Google Scholar бібліометричних портретів) (таблиця 13).

Таблиця 13. Рейтинг університетів за кількістю вчених, індекс Гірша яких ≥ 15 (згідно наявних у Google Scholar бібліометричних портретів)

№ п/п	Вищий навчальний заклад	Кількість вчених
1	Київський національний університет імені Тараса Шевченка	17
6	Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна	7
9	Сумський державний університет	6
14	Львівський національний університет імені Івана Франка	4
23	Одеський національний економічний університет	3
26	Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького	3
27	Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	3
28	Донецький національний технічний університет	2
36	Київський університет імені Бориса Грінченка	2
38	Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»	2
39	Національний педагогічний університет ім.М.П.Драгоманова	2
40	Національний технічний університет «ХПІ»	2
41	Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова	2
44	Тернопільський національний економічний університет	2
45	Ужгородський національний університет	2
46	Український державний хіміко-технологічний університет	2
48	Харківський національний університет радіоелектроніки	2
49	Вінницький національний технічний університет	1
52	Дніпропетровська медична академія	1
53	Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара	1
76	Київський національний університет будівництва і архітектури	1
78	Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького	1
82	Національний авіаційний університет	1
85	Національний технічний університет України «КПІ»	1
86	Національний університет біоресурсів і природокористування України	1
87	Національний університет державної податкової служби України	1
88	Національний університет фізичного виховання і спорту України	1
89	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого	1

90	Одеська національна академія харчових технологій	1
91	Одеський національний політехнічний університет	1
93	Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника	1
95	Таврійський національний університет ім.В.І.Вернадського	1
97	Університет банківської справи Національного банку України	1
98	Університет сучасних знань	1
99	Харківський національний університет внутрішніх справ	1
100	Херсонський державний університет	1

Джерело: Бібліометрика української науки. [Електронний ресурс]. – Режим до ступу:http://nbuviar.gov.ua/bpnu/index.php?familie=&ustanova=0&gorod=%C2%F1%B3&vidomstvo=%C2%F1%B3&napryam=%C2%F1%B3&hirsh_gt=&hirsh_lt=&page=1

2) В Рейтингу вищих навчальних закладів України за даними Scopus станом на 26 березня 2015 року⁸⁵ (122 вищих навчальних закладів України) виділяються два лідери: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Кількість статей у Scopus - 12224; Кількість цитувань у Scopus – 47646; h-індекс – 71) та Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна (відповідно: 7033; 30055; 53). Формуються декілька груп ВНЗ: перша група з 4-х університетів - Львівський національний університет імені Івана Франка (4929; 21067; 44); Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова (2481; 10061; 43); Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (2076; 6673; 42); Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут" (4767; 8957; 36); Донецький національний медичний університет імені Максима Горького (895; 4608; 35); друга група з 12 вищих навчальних закладів з h-індексом від 22 до 31-го; третя група з 18 ВНЗ з h-індексом від 11 до 20-ти; четверта група з 86 вищих навчальних закладів з h-індексом від 1 до 10-и.

3) Серед 100 найбільш цитованих вітчизняних учених за даними «Російського індексу наукового цитування»⁸⁶ (Топ-100) станом на червень 2015 року лише 30 вчених вказали вищий навчальний заклад своїм місцем основної роботи.

Незважаючи на скорочення кількості безпосередніх виконавців наукових досліджень і розробок, загальна кількість друкованих праць працівників сектору вищої освіти стійко зростає: з 271649 у 2011 р. (78,7% загальних публікацій науки України); до 303192 у 2012 році (80,9%) та 320166 у 2013 році (81,8%).

У 2013 р. кількість спеціалістів з науковими ступенями, які мали наукові праці, що вийшли у наукових виданнях або виступали у ролі авторів (співвиконавців) у заявках на отримання охоронного документа на об'єкт права інтелектуальної власності, порівняно з 2012 р. збільшилась на 6,0%, у т.ч. докторів наук – на 12,5%, кандидатів – на 4,5%, і становила відповідно – 40,4 тис., 8,0 тис. і 32,4 тис. осіб. Основна частина таких фахівців працювала в організаціях Міністерства освіти і науки України (46,2% загальної кількості докторів і 49,7% кандидатів наук)⁸⁷.

Відтак національна вища освіта на всіх рівнях не ґрунтується на дослідницько-інноваційній базі. При цьому лише точкове реалізується не тільки навчання на основі досліджень шляхом залучення в проведення НДДКР студентів, а навіть й викладання з використанням результатів досліджень здійснюється вкрай обмежено.

⁸⁵ Бібліометрична база даних Scopus містить 55 млн. реферативних записів із 22 тис. наукових журналів 5 тис. видавництв. Аналітичний апарат Scopus забезпечує облік публікацій науковців і установ, у яких вони працюють, та статистику їх цитування. Упорядкування проведено за h-індексом (h – кількість статей установи, на які є посилання в понад h публікаціях), а в його межах за кількістю цитувань. Джерело даних: Наука України в дзеркалі наукометричної бази даних SciVerse Scopus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://jsi.net.ua/scopus/ratings_uni/ – Дата доступу: 26.03.2015.

⁸⁶ Інформаційно-аналітичною системою «Російський індекс наукового цитування» було опрацьовано публікації 19,8 тис. українських авторів з 1020 періодичних видань України. Упорядкування проведено за h-індексом (h – кількість статей науковця, на які є посилання в понад h публікаціях), а в межах індексу за кількістю цитувань. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/bpnu/pdf/sci_rinc.pdf

⁸⁷ Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 314 с.

Тому доцільно взяти певних заходів:

1) провести роботу з переорієнтації дослідників вищих навчальних закладів як на пошук замовників НДДКР, так й повноцінну участь у міжнародних та іноземних наукових проектах;

2) збільшити фінансування дослідницько-інноваційного сектору у вищій школі;

3) припинити подрібнення НДДКР та зосередити фінансування на проектах з пріоритетних напрямів науки і техніки, в яких українські вчені утримують провідні позиції в світі, або таких, що мають важливе значення для соціально-економічного розвитку країни;

4) у вартості підготовки фахівців у вищій школі передбачати видатки на дослідження і розробки;

5) активно запроваджувати нові інституційні форми організації науки у секторі вищої освіти: дослідницькі університети, наукові та технологічні парки, центри колективного використання наукового обладнання, бізнес-інкубатори тощо. Реальна інтеграція вищої освіти і науки відбудеться при запровадженні підготовки докторів філософії та докторів наук на найвищих рівнях вищої освіти.

РЕСУРСИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

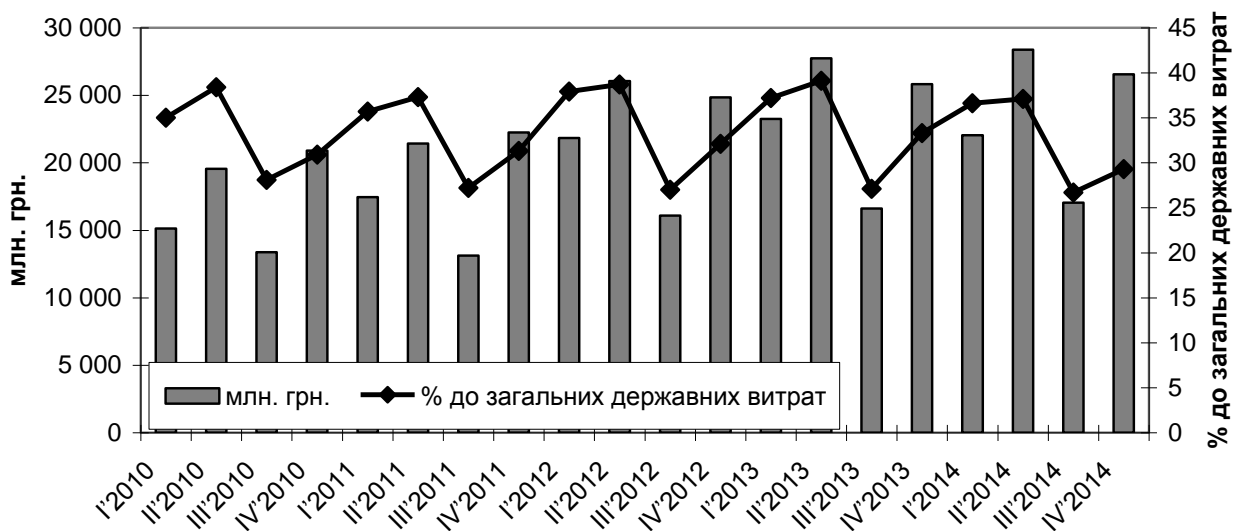
Фінанси вищої школи

Загальні витрати на освіту в Україні у 2007 році складали у фактичних цінах 53,47 млрд. грн., 2008 році – 70,39 млрд. грн., у 2009 р. – 77,41 млрд. грн., у 2010 р. – 91,07 млрд. грн., у 2011 р. – 97,60 млрд. грн., у 2012 р. – 111,18 млрд. грн., у 2013 р. – 115,96 млрд. грн. Порівнюючи з показниками національної економіки у 2007 та 2008 роках Україна витратила 7,4% валового внутрішнього продукту (ВВП) на освіту, у 2009 р. – 8,5%, у 2010 р. – 8,1%, у 2011 р. – 7,2%, у 2012 та 2012 рр. цей показник становив 7,6% (державні та приватні витрати разом з урахуванням офіційних та неофіційних прямих платежів населення). Відповідно, за освітніми рівнями ці витрати у 2013 р. становили 1,1% ВВП – для МСКО 0, 1,2% – МСКО 1, 2,4% – МСКО 2-4, 2,9% – МСКО 5-6 (Перший етап вищої освіти – МСКО 5 споживав 37,2% загальних витрат освіти, другий етап вищої освіти - МСКО 6 – 1,7%). Частка витрат державного сектора на освіту становила 6,4% ВВП, що відповідало рівню розвинутих країн Європейського союзу⁸⁸.

Фактично, кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління за функцією «Діяльність та послуги у галузі освіти» СНР-2008 (СНР, система національних рахунків) за 2011-2015 рр. є значними як у абсолютному, так й у відносному вимірах. При цьому якщо у абсолютному вимірі витрати протягів років спостереження збільшувались, то у відносному вимірі – у % до загальних державних витрат спостерігався стійких тренд з певним сезонним циклом – максимумі витрат у другому кварталі, та мінімумом у третьому (рис. 20).

⁸⁸ Національні рахунки освіти України у 2013 році. Стат. Бюлетень. – К.: Держстат, 2015. – 81 с.

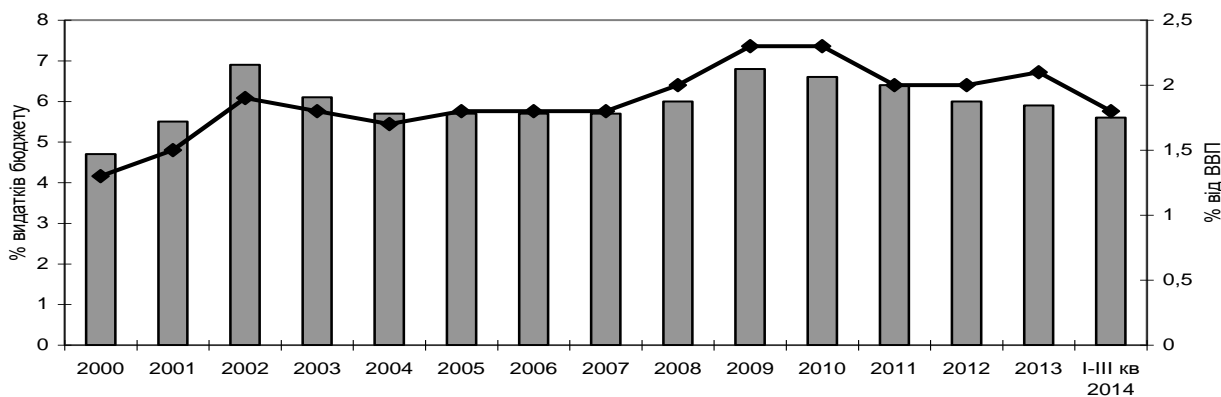
Рис. 20. Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління за функцією «Діяльність та послуги у галузі освіти» СНР 2008 за 2011-2015 рр.

Джерело даних: Держстат України.

Видатки на вищу освіту у 2000-2013 рр. за даними Державної служби статистики України складали у % до ВВП – від 1,3% (2000 р.) до 2,3% (2009, 2010 рр.), у % до загальних витрат консолідованого бюджету України – від 4,7% (2000 р.) до 6,9% (2002 р.) та 6,8% (2009 р.). При цьому, якщо у 2000-2002 рр. видатки на вищу освіту України суттєво зросли, то протягом 2003-2007 рр. відбулася їх стабілізація, а у 2012-2013 рр. (після зниження у 2009-2011 рр.) знов стабілізувалися (рис. 21).

Рис. 21. Видатки на вищу освіту України, %

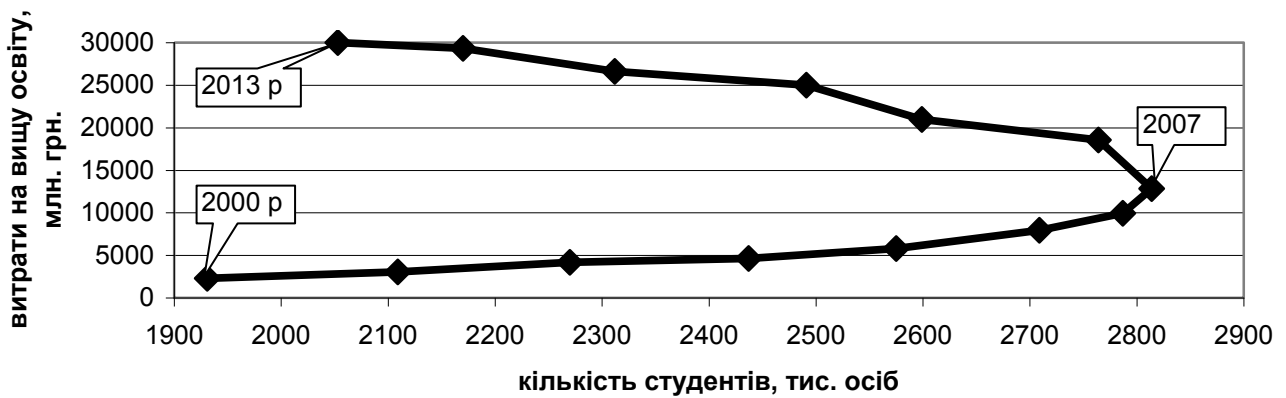

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України.

Зміни показників вищої освіти у 2000-2013 рр.:

- Кількість студентів у вищих навчальних закладах дещо **зменшилась** – з 1930,9 тис. у 2000 р. до 2052,7 тис. у 2013 р.: **0,94 рази**;
- Номінальні витрати на вищу освіту України **зросли** – з 2285,5 млн. грн. у 2000 р. до 30003,1 млн. грн. у 2013 р.: **в 13,13 рази** (рис. 22);
- Середньорічна номінальна вартість перебування одного студента у вищому навчальному закладі збільшилась з 1183,65 грн. у 2000 р. до 14616,41 грн. у 2013 р.: **в 12,4 рази**.

Рис. 22. Номінальні щорічні витрати на вищу освіту та кількість студентів у вищих навчальних закладах у 2000-2013 рр.

Джерело даних: Держстат України, розрахунки авторів.

Функціональна структура витрат на вищу освіту в Україні останніми роками була вкрай нестійкою та суперечливою (таблиця 14).

Таблиця 14. Розподіл витрат на вищу освіту за структурою фінансування загальних функцій освіти, млн. грн.

	Усього	Послуги у сфері освіти	Другорядна діяльність у межах закладів освіти	Медичні послуги	Харчування	Адміністративні / комунальні, відряження, будівництво та ремонт	Другорядна діяльність, що пов'язана з навчанням	Інвентар та обмундування	Транспортні послуги	Підручники та канцтовари	Фінансові послуги/ трансферти, стипендії, поточні субсидії, поточні та капітальні трансферти
2007											
I-ий етап ВО (МСКО 5)	22269,4	17161,2	2986,8	1,1	2551,0	434,7	2121,5	827,0	10,0	320,8	963,7
ВО у ВНЗ I-II р.а.	4217,2	3437,9	459,3	0,1	405,4	53,9	320,0	117,9	10,0	51,8	149,3
ВО у ВНЗ III-IV р.а.	18052,2	13723,3	2527,4	1,0	2145,6	380,8	1801,5	709,2	9,0	269,0	814,4
II-ий етап ВО (МСКО 6)	897,2	772,5	95,4	0,01	0,6	94,7	29,4	1,3	5,3	-	22,8
2008											
I-ий етап ВО (МСКО 5)	29183,5	23826,5	2943,8	1,3	2505,0	437,5	2413,2	813,0	12,6	319,5	1268,1
ВО у ВНЗ I-II р.а.	5511,3	4709,9	434,6	0,1	369,3	65,2	366,8	106,7	1,1	47,5	211,4
ВО у ВНЗ III-IV р.а.	23672,2	19116,7	2509,2	1,2	2135,7	372,3	2046,4	706,3	11,5	271,9	1056,7
II-ий етап ВО (МСКО 6)	1172,3	1025,5	104,1	0,01	0,8	103,3	42,7	1,1	6,0	-	35,6
2009											
I-ий етап ВО (МСКО 5)	32480,4	27878,8	2731,7	1,6	2366,0	364,2	1869,8	761,9	11,6	302,7	793,6
ВО у ВНЗ I-II р.а.	6209,1	5525,1	392,4	0,1	327,3	65,0	291,6	95,2	1,1	42,5	152,8
ВО у ВНЗ III-IV р.а.	26271,3	22353,8	2339,3	1,5	2038,6	299,2	1578,2	666,7	10,5	260,3	640,7
II-ий етап ВО (МСКО 6)	1192,2	1076,1	70,7	0,01	0,4	70,2	45,4	1,0	5,1	-	39,3
2010											
I-ий етап ВО (МСКО 5)	37660,5	32729,3	2688,2	1,6	2286,8	399,7	2243,0	762,0	3,1	327,0	1150,9
ВО у ВНЗ I-II р.а.	7595,3	6818,5	404,7	0,1	335,3	69,3	372,1	108,2	0,5	48,7	214,7
ВО у ВНЗ III-IV р.а.	30065,2	25910,8	2283,5	1,5	1951,5	330,4	1870,9	653,8	2,7	278,3	936,2
II-ий етап ВО (МСКО 6)	1491,8	1326,4	95,0	0,01	1,1	93,9	70,4	26,7	5,0	-	38,8
2011											

I-ий етап ВО (МСКО 5)	39764,0	35143,6	2536,7	1,9	2132,6	402,2	2083,7	709,2	3,2	296,2	1075,1
ВО у ВНЗ I-II р.а.	8159,3	7410,0	397,3	0,2	331,9	65,2	352,0	108,1	0,5	46,9	196,6
ВО у ВНЗ III-IV р.а.	31604,7	27733,7	2139,3	0,7	1800,6	337,0	1731,7	601,2	2,7	249,3	878,6
II-ий етап ВО (МСКО 6)	1571,6	1415,7	89,4	0,1	0,6	88,7	66,5	29,0	6,3	-	31,1
2012											
I-ий етап ВО (МСКО 5)	42218,5	37700,6	2360,6	2,4	2005,6	352,5	2157,3	669,2	3,9	394,7	1089,5
ВО у ВНЗ I-II р.а.	8961,0	8219,8	387,0	0,2	322,0	64,8	354,3	104,6	0,5	64,0	185,1
ВО у ВНЗ III-IV р.а.	33257,5	480,9	1973,6	2,2	1683,7	287,7	1803,0	564,6	3,3	330,8	904,3
II-ий етап ВО (МСКО 6)	1622,3	1473,0	83,1	0,2	1,0	81,9	66,2	28,3	6,4	-	31,5
2013											
I-ий етап ВО (МСКО 5)	43100,9	39145,3	2258,3	2,2	1897,2	359,0	1696,3	631,9	4,0	343,4	717,0
ВО у ВНЗ I-II р.а.	9387,7	8723,3	368,9	0,2	307,3	61,3	295,5	98,0	0,4	56,2	141,0
ВО у ВНЗ III-IV р.а.	33713,2	30422,9	1889,5	2,0	1589,8	297,6	1400,8	533,9	3,6	287,3	576,0
II-ий етап ВО (МСКО 6)	2007,5	1851,7	76,8	0,1	0,6	76,2	79,0	30,0	7,3	-	41,8

Джерело даних: Національні рахунки освіти України у 2013 році. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 81 с.

Примітки:

1. **Другорядна діяльність у межах закладів освіти** є сумою видатків на: медичні послуги + послуги харчування + адміністративні послуги/комунальні, фінансові, відрядження, будівництво та ремонт (капітальні витрати).

2. **Другорядна діяльність, що пов'язана з навчанням** є сумою видатків на: інвентар та обмундирування + транспортні послуги + підручники та канцелярські товари + фінансові послуги/трансферти населенню, стипендії, субсидії, поточні трансферти, капітальні трансферти.

Аналіз розподілу коштів, спрямованих на освіту, за функціями⁸⁹ характеризує види освітніх послуг або заходів, які здійснюються у країні упродовж 2013 року.

Із загальних видатків на освіту 92,9 млрд. грн. або 80,1% (для порівняння наведені дані по 2012 р. – 87,7 млрд. грн.; 78,9%) було витрачено на основні послуги у сфері освіти, 15,0% (15,6%) – на другорядну діяльність в межах закладів освіти, 4,9% (5,5%) – на другорядну діяльність, що пов'язана з навчанням.

Функціональна структура загальних витрат на освіту в 2013 р. (відсотковим розподілом витрат між видами послуг) була такою:

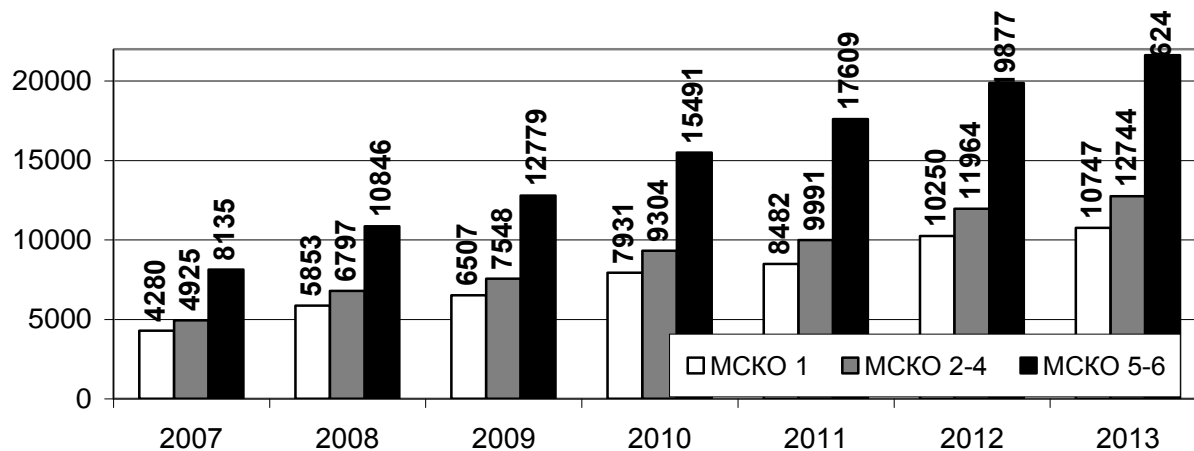
- найбільші витрати (80,1%) йшли на послуги у сфері освіти (2012 р. – 78,9%);
- 8,2% було витрачено на адміністративні послуги/комунальні, фінансові, відрядження, будівництво та ремонт (капітальні витрати) (8,8%);
- 6,7% – на послуги харчування (6,8%);
- 2,3% – на фінансові послуги/трансферти населенню, стипендії, субсидії, поточні трансферти, капітальні трансферти (2,6%);
- 1,8% – на інвентар та обмундирування (1,9%);
- 0,8% – на підручники та канцелярські товари (0,9%);
- 0,1% – на іншу діяльність у сфері освіти (0,1%).

Загальне збільшення витрат на освіту, що спостерігалось останніми роками призвело до суттєвого збільшення загальних витрат на одного учня/студента, які склали у 2007 році – 5793,6 грн. (або 1147,2 дол. США за обмінним курсом), та, відповідно: у 2008 р. – 7833,6 грн. (\$ 1486,5); у 2009 р. – 8893,1 грн. (\$ 1141,6); у 2010 р. – 10758,6 грн. (\$ 1355,0); у 2011 р. – 11705,6 грн. (\$ 1468,7); у 2012 р. – 13512,8 грн. (\$ 1691,2); у 2013 р. – 14513,5 грн. (\$ 1791,0)⁹⁰. При цьому середні витрати на навчання одного учня/студента в Україні, які у 2013 році склали 14513,5 грн., розподілялися наступним чином: з них 84,3% – кошти державного сектора, 15,7%) – кошти недержавного сектора. Щорічне зростання середніх витрат на навчання одного учня/студента спостерігається і за окремими рівнями освіти (рис. 23).

Рис. 23. Середні витрати на навчання одного учня/студента в Україні за рівнями освіти, грн.

⁸⁹ Функції освіти або види діяльності – це види діяльності, які здійснюють постачальники освітніх послуг за рахунок отриманих коштів. Інформація цього рівня забезпечує відповідь на питання, на здійснення яких видів діяльності (надання видів продукції) і в якому обсязі провайдери використовують кошти та про види освітніх послуг або заходів, які здійснювалися у країні. Прикладами є надання освітніх послуг і адміністративні заходи у системі освіти, а також супутні види діяльності: харчування, медичне обслуговування, перевезення школярів, постачання підручників.

⁹⁰ Національні рахунки освіти України у 2013 році. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – с. 6.

Джерело даних: Національні рахунки освіти України (різні випуски)

За рівнями освіти зазначені витрати у 2013 році становили: МСКО 0 – 11064 грн. (у 2012 р. - 10634 грн.; у 2011 р. - 9106 грн.); МСКО 1 – 10747 грн. (10250 грн.; 8482 грн.); МСКО 2 – 10747 грн. (10250 грн.; 8482 грн.); МСКО 3 – 15402 грн. (14848 грн.; 11820 грн.); МСКО 4 – 18677 грн. (15647 грн.; 14410 грн.); МСКО 5 – 20997 грн. (19454 грн.; 17202 грн.) та МСКО 6 – 60261 грн. (45757 грн.; 43870 грн.).

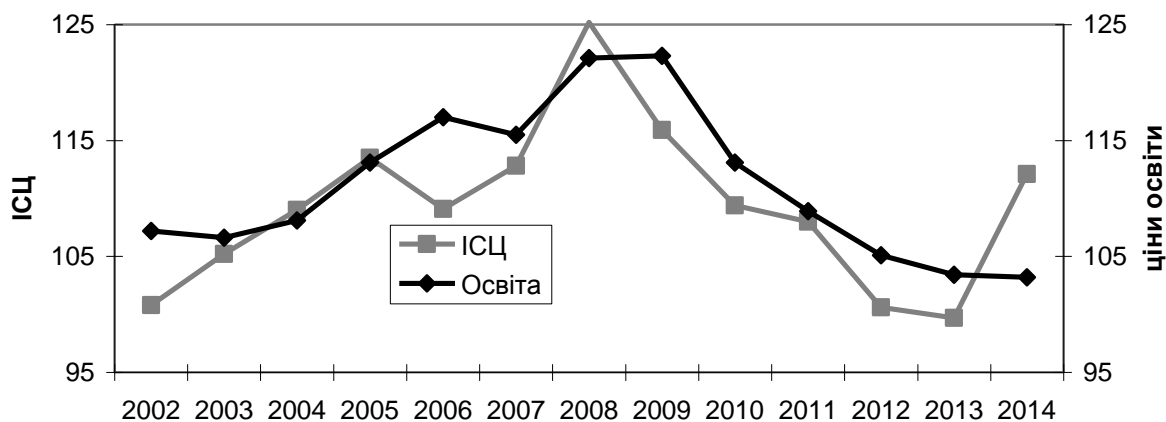
Слід відмітити, що у 2013 році порівняно з 2012, 2011, 2010, 2009, 2008 та 2007 роками середні витрати на навчання одного учня/студента збільшились відповідно на 6, 22, 33, 61 та 83%, а порівняно з 2007 роком у 2,5 рази. Однак, варто зазначити, що в Україні порівняно з розвиненими європейськими країнами досить низький рівень витрат у розрахунку на одного учня/студента (20% від середніх витрат на одного учня/студента у країнах ЄС).

Ключовим для адміністрування фінансового забезпечення національної системи вищої освіти України є питання оплати послуг з підготовки здобувачів вищої освіти. У цьому питанні вищі навчальні заклади та особи, що здобувають вищу освіту, мають певні складнощі. Ще у 2011 році Рахункова палата України зазначала: «аудити Рахункової палати показали, що у 2008 – 2011 роках за відсутності нормативів вартості підготовки фахівця визначення потреби коштів на підготовку кадрів та підвищення кваліфікації (згідно з вимогами Мінфіну) ґрунтувалося на забезпеченні насамперед соціальних виплат (зарплати, стипендій, допомоги, харчування інвалідів і сиріт), комунальних послуг та енергоносіїв і не мало прямої залежності від обсягів затвердженого державного замовлення. Ігнорування Мінфіном при затвердженні бюджетних призначень вимог законодавства у сфері державного замовлення підтверджує формальне значення цього засобу державного регулювання економіки і у підсумку не забезпечує ефективного використання бюджетних коштів на підготовку фахівців з вищою освітою»⁹¹. Державна служба статистики також відзначала, що вища освіта (рівень МСКО 5) залучила у 2013 році кошти за рахунок оплати за навчання у обсязі 12,5 млрд. грн. (або 29% всіх видатків на вищу освіту – 6092 грн. на одного студента). При цьому приватне фінансування вищої освіти здійснювалося в основному за рахунок домогосподарств – 97% приватного фінансування МСКО 5 та 74% - МСКО 6.

⁹¹ Про результати аудитів ефективності використання коштів Державного бюджету України на підготовку кадрів з вищою освітою та підвищення кваліфікації за галузевою ознакою. – Київ: Рахункова палата України, 2011. – 42 с.

За даними Держстату України ціни на освітні послуги, в вартості яких послугам з отримання вищої освіти належить вирішальна роль, стійко зростали з року в рік протягом 2002-2014 рр. Це зростання зазвичай відбувалося випереджальними темпами порівняно із зростанням Індексу споживчих цін (ІСЦ) (окрім випадків криз 2008 та 2014 років). Варто відзначити, що у першому випадку, у після кризовому 2009 році, індекс ціни на освітні послуги був значно більшим, ніж зростання ІСЦ (рис. 24). Зазначене дозволяє оцінювати як високу вірогідність акселерації зростання ціни на освітні послуги у 2015 році. Припущення щодо можливості «різкого стрибка цін» на освітні послуги підтверджує статистика щодо Індексів споживчих цін на товари та послуги, в нормованих до грудня 2010 року. Відповідно до цього нормування найменше зросли ціни на послуги зв'язку, що складала 112,4% до цін грудня 2010 року, на другому місці – послуги освіти, які відповідно зросли на 132,7%. Враховуючи зазначене відставання, що спричинило певну цінову диспропорцію, а також різке підвищення цін на Житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива, що відбулося у квітні-травні 2015 р. – до 330,0% та на транспорт, що відбулося у поточному році – до 219%, вірогідність підвищення цін на освітні послуги збільшується. Разом з тим, різке зменшення доходів домогосподарств, які можуть виділятися на фінансування освітніх програм, може призвести до різкого скорочення кількості здобувачів вищої освіти, що навчаються за власний рахунок, а тим самим – відповідного скорочення обсягів фінансування ВНЗ.

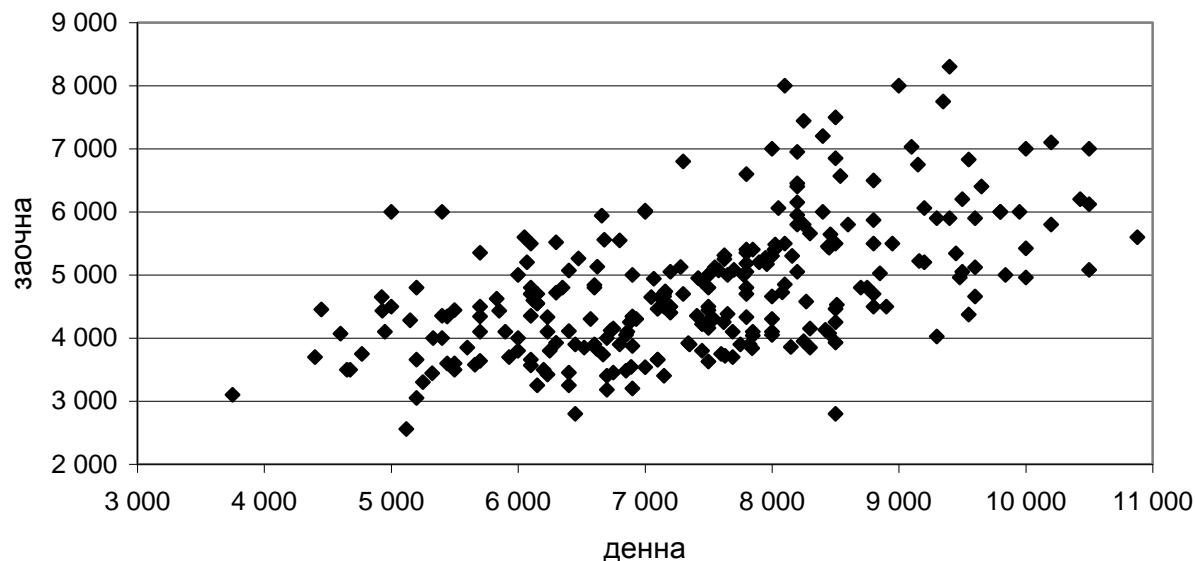
Рис. 24. Індекси споживчих цін на товари та послуги у 2002-2014 рр. та ціни на освітні послуги (до попереднього року; відсотків)

На сьогодні вартість навчання у ВНЗ України різниться – коливається у широких межах. На рис. 25 показано середню ціну за рік навчання для студентів, прийнятих вищими навчальними закладами України у 2014/2015 навчальному році за ОКР «Бакалавр» за денною та заочною формами. Дані демонструють значні розбіжності в цінах навчання на здобуття вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем (ОКР) «Бакалавр»: за денною формою навчання – від 3750 грн./рік до 10880 грн./рік, за заочною – від 2560 грн. до 8300 грн. (Примітка: наведена середня ціна на навчання за наведеним освітньо-кваліфікаційними рівнем в відповідному вищому навчальному закладі). Варто зазначити, що навіть максимальний розмір оплати вартості навчання за ОКР «Бакалавр» менший, аніж орієнтовна середня вартість підготовки одного кваліфікованого робітника, що

встановлена державним замовленням на підготовку робітничих кадрів для державних потреб на 2014 рік складає 18052 гривень⁹².

Рис. 25. Середня вартість навчання за ОКР "Бакалавр", що встановлена ВНЗ України у 2014 році, грн.

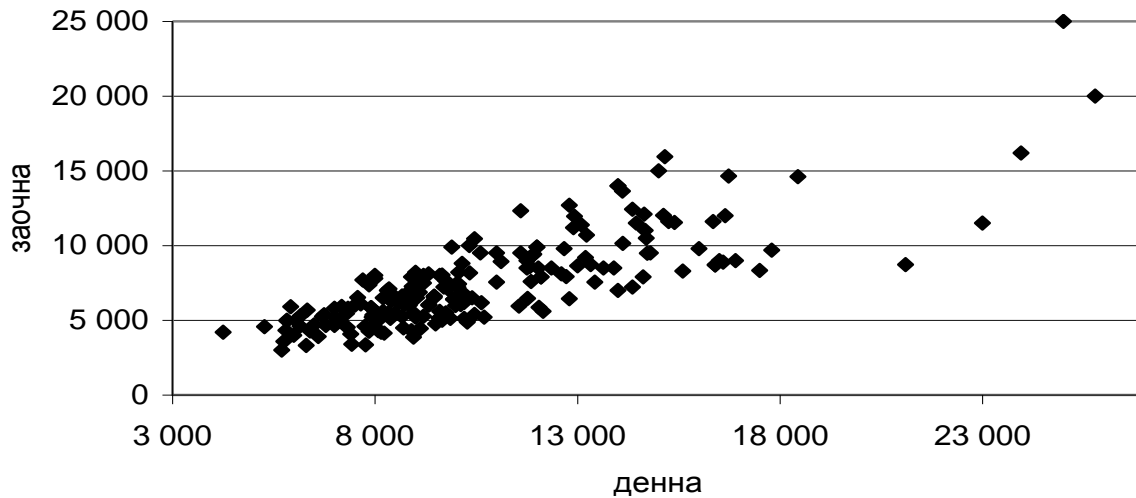

Джерело даних: портал <http://abiturients.info/uk>

На рис. 26 подано середню ціну за рік навчання для студентів, прийнятих вищими навчальними закладами України у 2014/2015 навчальному році за ОКР «Магістр» за денною та заочною формами. Дані також демонструють значні розбіжності в цінах навчання на здобуття вищої освіти за ОКР «Магістр»: за денною формою навчання – від 4250 грн./рік до 25780 грн./рік, за заочною – від 3000 грн. до 25000 грн.

⁹² Постанова Кабінету Міністрів України від 11 червня 2014 р. № 212 «Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2014 році» // Офіційний вісник України від 11.07.2014 — 2014 р., № 53, стор. 47, стаття 1412.

Рис. 26. Середня вартість навчання за ОКР "Магістр", що встановлена ВНЗ України у 2014 році, грн.

Джерело даних: портал <http://abiturients.info/uk>

Фахівці Світового банку ще у 2008 році у своєму дослідженні «Вдосконалення міжбюджетних відносин і стратегії державних видатків у сферах охорони здоров'я та освіти в Україні: вибрані питання»⁹³ зазначали, що Україна витрачає значну суму своїх бюджетних ресурсів на освіту (головним чином на місцевому рівні), однак ефективність цих видатків низька. Вони вважали, що зазначені видатки не можна підвищити, не завдавши економіці шкоди внаслідок додаткового податкового навантаження. Відзначаючи, що значна сума бюджетних коштів, вкладена в послуги освіти, не забезпечує належної віддачі вони пояснювали цю ситуація частково значною неефективністю послуг у сфері освіти, що призводить до надто малих видатків на заходи з підвищення якості послуг і недостатніх інвестицій. Одним із головних тверджень цього дослідження було те, що немає потреби у збільшенні видатків бюджету України на надання послуг, однак є потреба у підвищенні ефективності цих видатків. У цьому контексті пропонувалося уряду України поліпшити розподіл ресурсів, зміцнюючи систему міжбюджетних відносин і забезпечуючи достатні бюджетні заощадження у рамках наявного обсягу фінансування сфери освіти з тим, щоб перерозподілити їх для підвищення якості видатків у цій сфері.

Зверталася також увага на те, що власні (з власної кишені) виплати населення у поєднанні з низькою адресністю державних видатків призводять до нерівності та проблем із доступом до послуг освіти, а також до проблем, пов'язаних з управлінням сфери освіти. За оцінками зазначеного дослідження, власні виплати населення у сфері освіти можуть сягати загалом 1,5% ВВП; близько половини з яких припадає на вищу освіту.

Крім того, передбачалося, що істотних заощаджень можна досягти також у сфері вищої освіти завдяки цільовому спрямуванню бюджетних ресурсів (на оплату навчання і стипендії) кращим студентам з бідніших домогосподарств (які, до того ж, отримали високі оцінки під час стандартизованого вступного тестування), що очевидно, забезпечило б значне заощадження бюджетних коштів, які можна буде використати для видатків на заходи з підвищення якості (які не отримують достатнього фінансування).

⁹³ Вдосконалення міжбюджетних відносин і стратегії державних видатків у сферах охорони здоров'я та освіти в Україні: вибрані питання. Дослідження Світового банку. 2008. – 168 с.

Підкреслювалося, що зважаючи на негативний демографічний профіль України, реформи слід впроваджувати негайно, затримка із їх початком унеможливить поступові зміни, і згодом необхідно буде впроваджувати радикальніші реформи, що матиме вищу політичну ціну. Окрім того, як додатковий захід пропонувалося розглянути можливість запровадження на пілотній основі системи ваучерів для студентів, чиє навчання у закладах вищої освіти оплачується з бюджету, з використанням яких студенти могли б платити ці кошти тому навчальному закладові, який вони самі оберуть. Це могло б стимулювати конкурентну боротьбу між вищими навчальними закладами за таких студентів і підвищити значимість їхніх освітніх послуг на ринку.

Дефіцитні бюджети освіти, нерегулярне надходження бюджетних коштів і непрозорість їхнього розподілу мають за наслідки зниження якості й ефективності освітніх послуг. Окрім того, перекидання на домогосподарства частини освітніх витрат є порушенням принципу рівності, подвійним тягарем для населення, які вже сплатили податки на публічну освіту. Зазначене, а також брак належного державно-громадського контролю за цільовим використанням коштів ВНЗ призводить до зниження довіри до вищої школи.

У багатьох країнах світу, особливо в країнах з розвинутою ринковою економікою державні витрати на освіту є значними і постійно зростаючими, тобто держава впливає на освіту у першу чергу заходами фінансово-економічного характеру. Освіта стала пріоритетом національної стратегії економічного зростання, а сприяння її розвитку включає елементи постійного моніторингу та подальшого індикативного прогнозування, що увійшло у практику державного регулювання національних систем освіти всіх розвинутих країн. Державна освітня політика цих країн ґрунтується на визнанні, що чим краща освітня та професійна підготовка робочої сили, тим значніша її роль у виробництві, тим менше в країні соціальних проблем, пов'язаних із безробіттям, бідністю, злочинністю тощо. Вивчення ефективності освіти з позиції її впливу на соціально-економічне зростання має велику практичну цінність у зв'язку з тим, що, по-перше, виявляє джерела та чинники економічного зростання, по-друге, сприяє оптимальному розподілу ресурсів між різними сферами, по-третє пояснює розподіл доходів у суспільстві, по-четверте, впливає на поведінку споживачів освітніх послуг як інвесторів системи освіти.

Враховуючи зазначене, одним із пріоритетних напрямів реформування національної системи вищої освіти України має бути реформування економічних засад системи вищої освіти, яке повинно спрямовуватися на створення прозорих фінансово-економічних механізмів цільового накопичення та адресного використання коштів, необхідних для реалізації в повному обсязі конституційних прав громадян на вищу освіту.

Законом України «Про вищу освіту» передбачено запровадження певних елементів ваучерної системи фінансування вищої освіти. Так, вступник за результатами ЗНО отримує право здобути вищу освіту за певною спеціальністю з оплатою за рахунок видатків Державного бюджету, але він буде вільним у виборі ВНЗ. Таким чином обсяг державного замовлення для ВНЗ визначатимуть самі вступники. Однак Закон не передбачає норм, які гарантують фінансування ВНЗ пропорційно до обсягу державного замовлення.

Матеріальна база вищої школи

Важливою проблемою, яка впливатиме на реформи національної системи вищої освіти та національної системи освіти взагалі є суттєві труднощі із матеріальною базою системи освіти.

Матеріальна база освіти у XXI столітті продовжувала стрімко старіти та приходила у невідповідність до сучасних умов. Так, ступінь зносу основних засобів⁹⁴ за видом економічної діяльності «Освіта» у 2010 році склав 62,5%, хоча у 2000 році він був значно нижче та складав 40,5% (таблиця 15). Фактично вартість основних фондів освіти майже не змінилася (таблиця 16). Нові основні фонди в освіті за останні десятиліття вводилися в експлуатацію вкрай повільно (таблиця 17).

Таблиця 15. Ступінь зносу основних засобів за видом економічної діяльності «Освіта» у 2000–2010 роках (млн. грн.)

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
40,5	51,2	56,6	57,0	58,3	59,7	61,6	57,4	57,8	62,4	62,5

Таблиця 16. Залишкова вартість основних засобів за видом економічної діяльності «Освіта» у 2000–2010 роках (млн. грн.)

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
26982	22575	19838	20035	20559	20814	20532	24124	26144	25380	27184

Таблиця 17. Вартість введених в дію нових основних засобів за видом економічної діяльності «Освіта» у 2000–2010 роках (млн. грн.)

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
400	1410	885	1236	1303	1380	1602	2168	2481	2285	2311

Джерело даних: Основні засоби України за 2000–2010 роки. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2011. – 293 с.

За видом економічної діяльності «Освіта» (Код за КВЕД – «Р») вартість основних засобів на початок 2013 року з урахуванням індексації та переоцінки складала 3107620 тис. грн., при цьому надійшло основних засобів 251536 тис. грн. (з них введено в дію нових основних засобів на 60716 тис. грн.), вибуло основних засобів на 113633 тис. грн. (з них ліквідовано основних засобів на 6551 тис. грн.). Амортизація (знос) основних засобів за рік 107299 тис. грн. при вартості основних засобів, на які повністю нараховане амортизацію 157935 тис. грн. Ступінь зносу основних засобів освіти склав 44,9 %⁹⁵.

Варто відзначити, що стрімке зростання кількості вищих навчальних закладів та контингенту студентів, що навчалися в них не призвело до відповідного «буму» розвитку матеріально-технічної бази. Так, згідно з Ліцензійних умов надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, затверджених Наказом Міністерства освіти науки України від 24.12.2003 р. № 847 мінімальним нормативом забезпечення вищих навчальних закладів є вимога щодо 100% забезпеченості матеріально-технічною базою (лабораторіями, полігонами, обладнанням, устаткуванням, необхідними для виконання навчальних програм)⁹⁶.

⁹⁴ Включають вартість основних засобів (земельних ділянок, будівель, споруд та передавальних пристроїв, машин та обладнання, транспортних засобів, інструменту, тварин, довгострокових біологічних активів рослинництва і тваринництва, що пов'язані із сільськогосподарською діяльністю тощо) господарських організацій, установ, закладів.

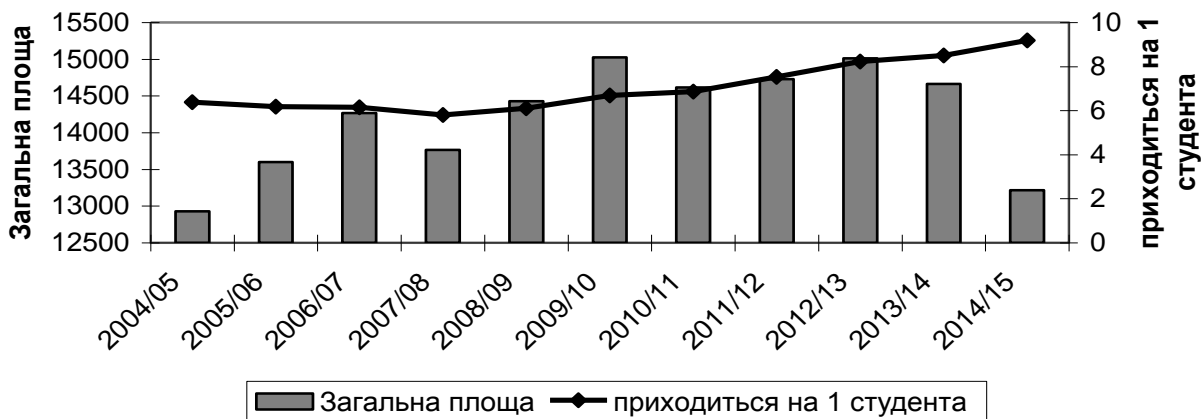
⁹⁵ Основні засоби України за 2013 рік. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 19 с.

⁹⁶ Офіційний вісник України від 30.12.2011 — 2011 р., № 100, стор. 80, стаття 3671

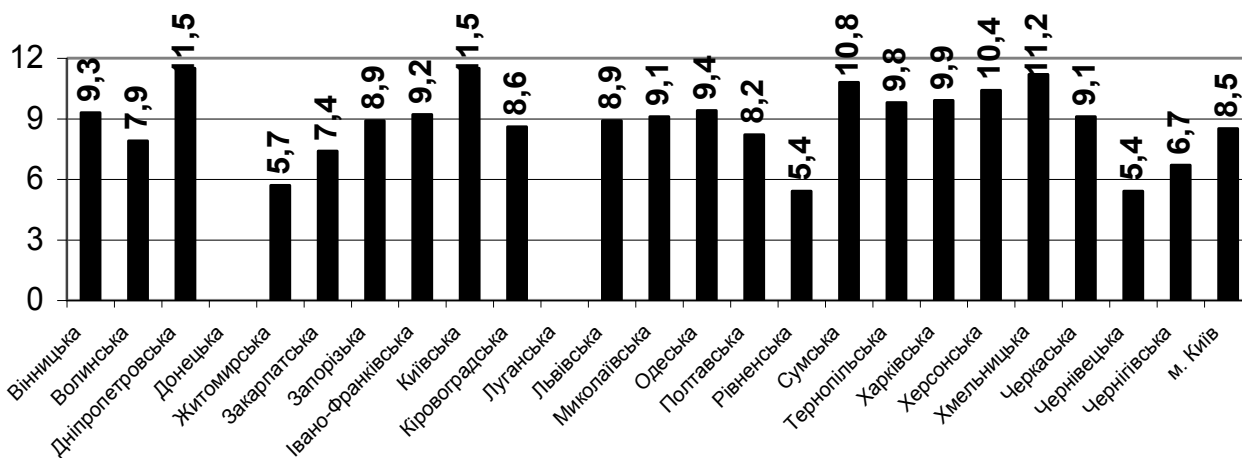
Фактично середня площа учбово-лабораторних будинків вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації складала на початок 2014/2015 навч. року 9,1 кв. м./на одного студента (рис. 27).

Рис. 27. Загальна площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ III-IV р.а., тис. кв.м та площа, що в середньому припадає на одного студента денної форми навчання, кв.м

Між регіонами існують значні відмінності в забезпеченні ВНЗ учбово-лабораторними площами: забезпеченість змінюється в діапазоні від 5,4 кв. м./на одного студента в Рівненській та Чернівецькій областях до 11,5 кв. м./на одного студента в Дніпропетровській області (рис. 28).

Рис. 28. Середня площа учбово-лабораторних будинків ВНЗ III-IV р.а., кв. м./на одного студента

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року. Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України, 2015. – 169 с.

Слід відзначити, що згідно з вимогами Державних будівельних норм України ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів» контрольні питомі показники

розрахункової (нормованої) площі вищих навчальних закладів (не менше кв. м. на одного студента) повинна складати за типами вищих навчальних закладів: економічні – 14, педагогічні – 15, університети від 8000 до 12000 студентів – 17, а від 4000 до 8000 студентів – 18, політехнічні від 6000 до 12000 студентів – 18, до 6000 – 10, технічні та інженерно-економічні – від 4000 до 8000 – 19, - до 4000 – 20, фармацевтичні та сільськогосподарські – 21, медичні – 22, культури – 27, мистецтва, архітектури – 34⁹⁷. Тобто умови ліцензування та акредитації, що повинні враховувати відповідні будівельні нормативи у значній кількості вищих навчальних закладів не виконуються.

Значною проблемою ВНЗ України є значні суми витрат на енергоносії, що пов'язано із вадами у енергозбереженні. Міністерство освіти і науки України спільно з Європейським інвестиційним банком (ЕІБ) ініціювало проект «Вища освіта. Енергоефективність та сталий розвиток», який має на меті надати університетам – учасникам проекту допомогу в підвищенні якості та надійності їх послуг й ефективності використання енергії шляхом удосконалення їхнього інституційного потенціалу за рахунок різноманітних заходів і робіт, направлених на енергозбереження та оптимізацію управлінських процесів енергоспоживання. Проект ставить за ціль приведення галузі вищої освіти в Україні до світових стандартів енергоефективності та запровадження освіти для сталого розвитку. До участі в проекті були залучені Національний технічний університет «Львівська політехніка», Полтавський національний технічний університет ім. Юрія Кондратюка, Чернігівський національний технологічний університет, Сумський державний університет, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Вінницький національний технічний університет, проектні пропозиції яких пройшли багатоступеневу процедуру відбору і склали основу пілотного проекту ЕІБ та Міністерства освіти і науки на загальну суму 172 млн. євро⁹⁸.

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Зв'язок з іншими секторами освіти

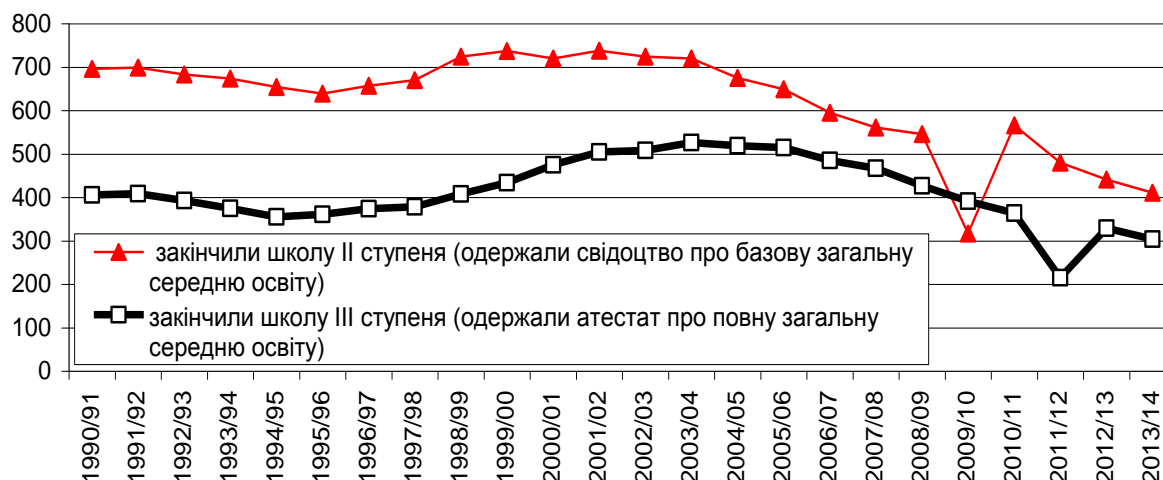
По-перше, розробка відповідної стратегії розвитку вищої освіти повинна враховувати «потужність» систем освіти попереднього рівня. Випуск учнів загальноосвітніми навчальними закладами щорічно зменшується (рис. 29).

Рис. 29. Випуск учнів загальноосвітніми навчальними закладами (у навчальному році, тис. осіб)

⁹⁷ Цит. по Акредитація від А до Я. Глосарій з акредитації. Навчально-методичний посібник. – Автори: М.Ф. Гончаренко, С.А. Свіжевська. – Д.: Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», 2011. – 289 с. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.nmu.org.ua/ua/content/infrastructure/structural_divisions/science_met_dep/polez_doc_otdel_licenz_i_akr/dbn22397.doc

⁹⁸ <http://www.mon.gov.ua/content/Діяльність/Зв'язки%20з%20промадськістю/cherven.doc>

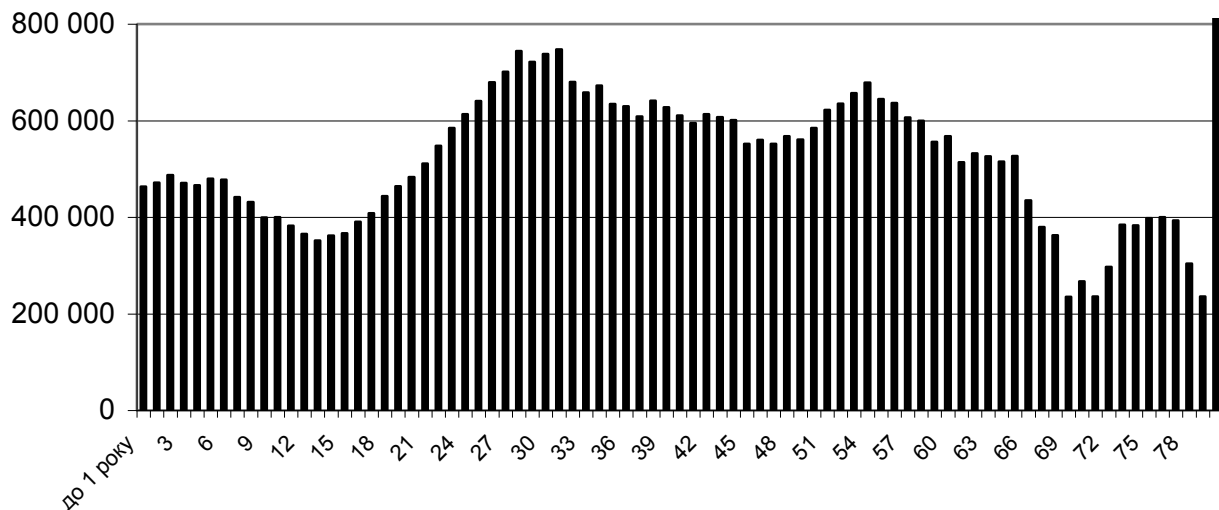

По-друге, зв'язок вищої освіти з іншими секторами освіти багатьма визнається як недостатній. Значні нарікання викликає якість підготовки вступників до ВНЗ з повною середньою освітою після закінчення шкіл та професійно-технічних навчальних закладів. По-третє, з боку роботодавців, є вагомі обґрунтовані претензії до ВНЗ щодо якості підготовки фахівців з вищою освітою, що примушує роботодавців забезпечувати додаткове або корпоративне навчання. По-четверте, є певні проблеми із запровадженням принципу «освіта протягом всього життя», що призводить до складнощів у взаємодії сектору вищої освіти з сектором поствищої освіти – зокрема системами підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Демографічна криза та проблеми вищої школи

Значний внесок в нестабільність системи вищої освіти вносить демографічна криза, що продовжується в Україні. Статистика фіксує «демографічну яму» (рис. 30) – найнижчий показник у групі населення, з віком 13 років (вступники до університетів 2018 та 2019 рр.).

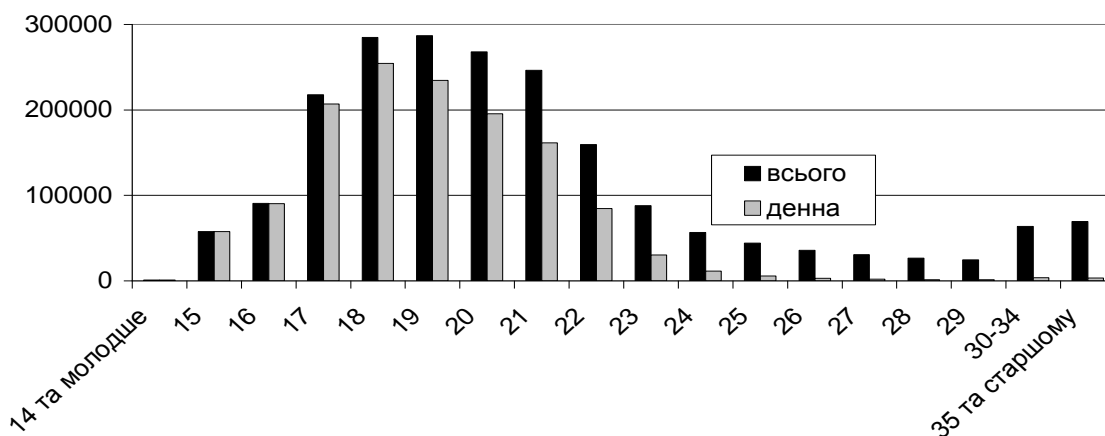
Рис. 30. Розподіл постійного населення України за віком станом на 1 січня 2015 року

Джерело даних: Розподіл постійного населення України за статтю та віком на 1 січня 2015 року. Експрес випуск від 19.06.2015 р. № 116/0/10.2вн-15. К.: Державна служба статистики України, 2015. – 28 с.

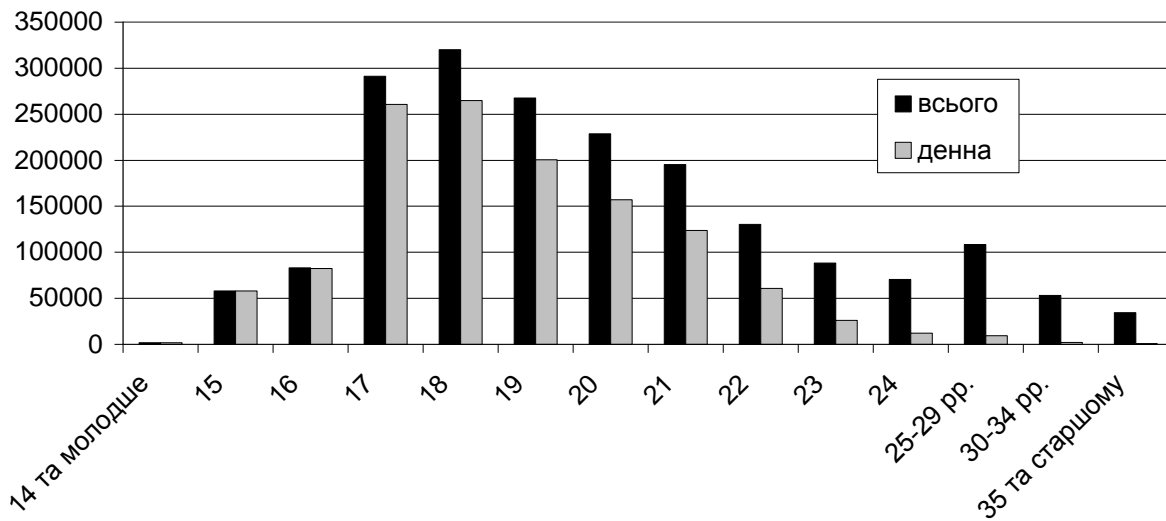
Зміни у демографічному розподілі вікових груп молоді України призвели протягом початку ХХІ століття до змін у віковому складі студентів – як до зменшення загальної чисельності відповідних вікових груп студентів, так і у між-віковій структурі студентів (рис. 31 та 32).

Рис. 31. Чисельність студентів ВНЗ 1-4 рівнів акредитації, що навчалися у 2013/14 навчальному році

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2014. – 165 с.

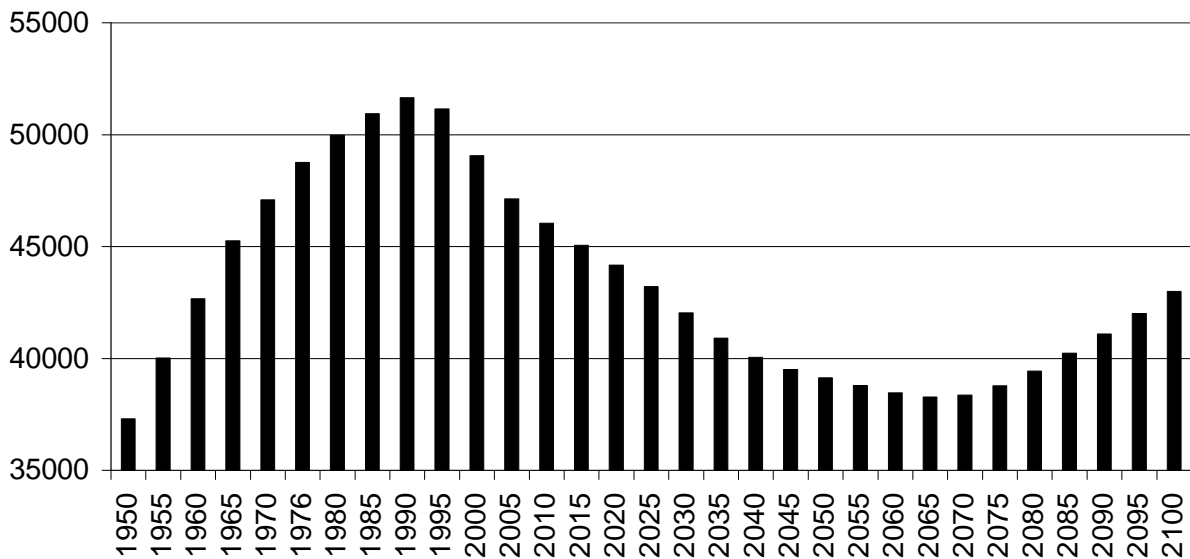
Рис. 32. Чисельність студентів ВНЗ 1-4 рівнів акредитації, що навчалися у 2000/2001 навчальному році

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2000/2001 навчального року. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2001. – 84 с.

Варто зазначити, що ООН прогнозує подальший розвиток в Україні демографічної кризи, що також буде мати значний негативний вплив на національну систему вищої освіти України у майбутньому (рис. 33).

Рис. 33. Чисельність населення України (1950-2010 факт, 2015-2100 прогноз ООН), тис. осіб

Джерело даних: World Population Prospects: The 2012 Revision, Volume I: Comprehensive Tables. United Nations. New York, 2013. – 463 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esa.un.org/wpp/>

Зв'язок з ринком праці

Дефіцит спеціалістів, недостатній рівень освіти та професійних навичок працівників – ключові проблеми, що стримують ріст продуктивності праці та виробництва, прибутковість бізнесу – це проблеми, на які останнім часом постійно звертається увага. Аналогічні проблеми зустрічаються також на іноземних ринках праці. Так, на початку 80-х років багато галузей британської економіки мали потребу в кваліфікованих інженерних кадрах, яка не задовольнялася. У США наприкінці 90-х років попит на висококваліфікованих фахівців перевищував пропозиції та зростав достатньо швидко. У середині першого десятиріччя XXI сторіччя 44% роботодавців Великої Британії відмічали, що можуть втратити свій бізнес через нестачу фахівців необхідної кваліфікації⁹⁹.

«Однією з найбільш серйозних проблем є відсутність адекватної статистики щодо реального співвідношення попиту й пропозиції кадрів на ринку праці України. Розбалансованість ринків праці й освіти значною мірою викликана відсутністю системної взаємодії між зацікавленими сторонами: органами державного управління, системою професійної освіти, роботодавцями та працівниками.»¹⁰⁰

Розповсюдженість випадків невідповідності (дисбалансу) між фактичним та потрібним рівнями освіти та кваліфікації робітників є постійною темою українських та іноземних досліджень. Причиною подібних диспропорцій може бути як зростання вимог до робітників з боку працевлаштувачів відповідно до нових організаційних та технологічних змін виробництва, так і зниження якості освітньої підготовки майбутніх фахівців, у певних випадках – незацікавленість роботодавців у підвищенні професійного рівня робітників з недостатньою кваліфікацією у зв'язку із значними витратами на ці цілі (див. також рис. 1 даних аналітичних матеріалів).

Цікаву інформацію щодо стану цієї проблеми надають матеріали дослідження 2013 року «Досвід працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: погляд випускників та роботодавців»¹⁰¹.

Так, роботодавці розійшлися в уявленнях щодо потреб у кваліфікованих фахівцях. Опитані відзначали дисбаланс попиту та пропозиції відносно окремих категорій випускників з вищою освітою, зокрема вважали надмірно високою на ринку праці частку випускників з бізнес/економічною освітою (57%), з юридичною (55%) та звертали увагу на нестачу на ринку фахівців з інженерно-технічною освітою, на що вказували 44% опитаних, IT- фахівців – 12%, будівельників – 17%.

За даними дослідження, проведеного українським відділом Міжнародного кадрового порталу HeadHunter Україна, середня кількість претендентів на одну вакансію (hh.індекс) в Україні в 3 кварталі 2014 року складає 5,1, в Києві – 5,6.

У цілому по Україні найбільшим попитом серед роботодавців користуються спеціалісти зі страхування і робітники. На одне робоче місце претендує 0,7 і 0,9 пошукачів

⁹⁹ Prepared by the Office for National Statistics London: TSO The Official Yearbook of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. 2005 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ons.gov.uk/ons/rel/social-trends-rd/the-official-yearbook-of-the-united-kingdom/2005-edition/index.html>

¹⁰⁰ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – с. 355.

¹⁰¹ Досвід працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: погляд випускників та роботодавців. 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/bestuniverua/ss-27208268>

відповідно. Найбільша конкуренція спостерігається серед пошукачів без досвіду роботи, студентів – на одну вакансію 11,1 претендентів, спеціалістів у сфері фінансів – 9,5 і юристів – 9,4 (рис. 34).

Рис. 34. Індекс Хірша у професійних сферах

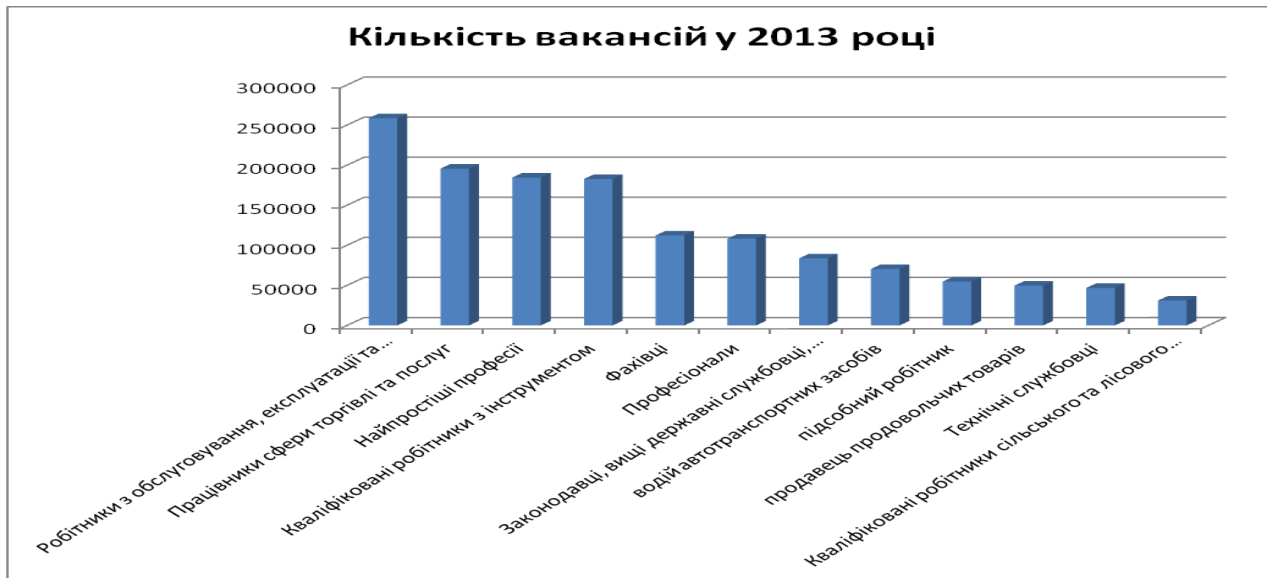
**hh.індекс в Україні в проф.сферах
в 3 кварталі 2014**

Дані були отримані в результаті аналізу бази даних вакансій і резюме Міжнародного кадрового порталу HeadHunter Україна в жовтні 2014 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hh.ua/article/15504>

Відомості Державної служби зайнятості дають таку структуру вакансій на ринку праці у 2013 році (рис. 35).

Рис. 35. Вакансії на ринку праці, вересень 2013 року

Дані сайту Державної служби зайнятості, вересень 2014 року¹⁰².

У той же час є очевидні диспропорції у співвідношення пропозиція-попит на ринку праці (рис. 36).

Рис. 36. Кількість резюме на одну вакансію.

Дані сайту Державної служби зайнятості, вересень 2014 року.

Аналізуючи відомості Державної служби зайнятості, можна зробити висновок, що на ринку праці переважає попит на працівників без вищої освіти, а пропозиція працівників з вищою освітою значно вища від попиту. Це означає, що державна політика у сфері освіти

¹⁰² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://trud.gov.ua>

має бути переорієнтована на професійну освіту на базі середньої, а у вищій освіті необхідно зосередитися на якісних показниках.

Соціологічні дослідження показують суттєві проблеми з оцінкою якості підготовки фахівців з вищою освітою. Так, на запитання «На Вашу думку, чи змінилася і, якщо так, то в якому напрямку якість підготовки випускників українських ВНЗ за останні 5 років?» були надані такі відповіді (рис. 37). Четверта частина опитаних мають уявлення про погіршення університетської підготовки, третина – про її незмінність. Про покращення казали лише 17 % опитаних роботодавців.

Зазначене дещо розбігається із уявленнями випускників про якість отриманої університетської підготовки (рис. 38). Випускники, що працюють за фахом, у більшості (91%) вважають, що отримана ними освіта була корисною для виконання їхньої роботи. Майже 8% випускників, що працюють за фахом, відповіли, що отримана ними освіта виявилася по суті непотрібною для їхньої роботи.

Рис. 38 Наскільки корисною стала для Вас освіта, отримана у ВНЗ, для виконання роботи? (% до тих, хто працює за фахом)

Отримання першого робочого місця та пошуки роботи молоддю є значною проблемою України. У цьому напрямі роботи є певні розбіжності між офіційними даними та даними

зазначеного соціологічного опитування. Так, за статистичними даними направлення на роботу у 2014 році отримали 134399 випускників (для порівняння у 2013 р. – 156473 випускники), що складає лише 27,7% загальної кількості випускників (2013 - 27,2%), у тому числі з них тих, хто навчались за рахунок коштів: Державного бюджету – 104375 (120654) осіб, місцевих бюджетів – 16370 (17950) осіб. Лише 39006 випускників у 2013 році (2013 р. – 41143) одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем отримали робітничу професію¹⁰³.

Однак, за даними опитування картина інша: найпопулярнішими способами пошуку роботи серед випускників є звернення до знайомих (цей метод пошуку роботи використовували 46% випускників) та перегляд вакансій в Інтернеті або газетах (35%). Лише 7% випускників під час пошуків роботи зверталися до Державної служби зайнятості, стільки ж – зверталися до роботодавців або відвідували ярмарки кар'єри. Іще менше випускників (близько 5%) ходили на співбесіди або складали іспити для прийому на роботу, розміщували оголошення в газетах / журналах або відповідали на розміщені вакансії, або ж зверталися до компаній, де раніше проходили практику / стажування. Найрідше випускники зверталися по допомогу до університетського центру зайнятості (4%) або до кадрового агентства (3%). Тобто в питаннях пошуку робіт випускники більше покладаються на особисті контакти або пошук вакансій, розміщених з ініціативи роботодавця, аніж на допомогу спеціалізованих служб із пошуку кадрів та працевлаштування, таких як Державна служба зайнятості, університетські центри кар'єри або професійні рекрутингові агентства.

Станом на початок 2013 року постійну роботу мали 76% випускників, іще 7% мали досвід роботи, проте на час опитування не працювали. Близько 17% випускників ніколи не мали постійної роботи тривалістю більше 6 місяців.

Найбільш затребуваними виявилися фахівці з інформаційних технологій та інженерно-технічних спеціальностей. На час опитування, роботу мали 81% випускників ІТ-спеціальностей та 79% інженерів, 5% випускників цих спеціальностей мали досвід, але на час опитування не працювали, і 14%-15% ніколи не мали роботи.

За результатами проведеного опитування, через три місяці після випуску працевлаштованими є 63% випускників, через півроку – 70%: п'ята частина випускників (20%) починають працювати до отримання диплому, 17% знаходять перше робоче місце через 1-2 тижні після випуску, 13% - майже через місяць, 14% - через два-три місяці, 7% - через 4-5 місяців. В 11% випадків пошуки роботи тривають більше півроку, а 17% випускників 2007-2012 року на час опитування ніколи не мали постійної роботи.

І роботодавці, і випускники сходяться на думці про те, що найважливішими характеристиками, які враховуються при прийомі на роботу, є знання, навички та вміння випускника (це дуже впливає на рішення щодо прийому на роботу на думку 78% випускників та 73% роботодавців), а також особистісні якості випускника (дуже важливим це назвали 69% роботодавців та 68% випускників).

Уявлення випускників та роботодавців щодо основних причин, чому випускникам вузів без досвіду роботи складно знайти своє перше робоче місце, суттєво відрізняються. Абсолютна більшість випускників (70%) переконані, що роботодавці відмовляють випускникам через відсутність у них досвіду роботи за спеціальністю. Натомість роботодавці у більшості зауважують, що бар'єрами для прийому на роботу нещодавніх випускників найчастіше стають низький рівень практичної підготовки (59%), а також завищені вимоги до зарплати і неадекватні кар'єрні очікування з боку випускників (40%) – лише після цього іде досвід роботи (37%).

¹⁰³ Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року. Статистичний бюлетень. К.: Державна служба статистики України. 2014. – с. 86, 87.

За оцінками роботодавців, нинішні випускники мають завищені очікування щодо багатьох параметрів майбутнього працевлаштування. На думку 72% представників компаній-роботодавців, які у своїй діяльності стикалися із випускниками українських вузів останніх п'яти років, нинішні випускники мають завищені очікування по зарплаті, 53% - завищені уявлення про свої здібності, 51% - завищені кар'єрні очікування, 31% - завищені очікування, що стосуються умов праці.

Найбільшою довірою серед роботодавців користувалися випускники Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (КПІ) та Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За словами опитаних роботодавців, випускників КПІ погоджуються приймати на роботу навіть без досвіду роботи 15% усіх українських компаній, випускників університету імені Шевченка – 12% компаній

Найвищий рівень безробіття¹⁰⁴ наприкінці 2013 року (за методологією МОП) спостерігався серед молоді віком 15–24 роки, який складав 17,4 % від кількості економічно активного населення цієї вікової групи (у 2012 р. відповідно – 17,3%). Зазначений показник майже збігається із показником кількості непрацевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (відповідно – 17,5% та 17,1%). Зазначене виглядає ще більш загрозливим, враховуючи, що в Україні кожен четвертий економічно неактивний¹⁰⁵ був учнем або студентом (Загальна кількість економічно неактивного населення віком 15-70 років у 2013 р. складала 11,9 млн. або більше третини всього населення цього віку)¹⁰⁶.

У 2011 році Рахункова палата України зазначала, що «система вищої освіти та державного замовлення не відповідають реаліям сучасного ринку праці, не забезпечують балансу потреб і пропозицій, а отже, не забезпечується ефективне використання бюджетних коштів»¹⁰⁷.

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Під інтернаціоналізацією в сфері на національному, секторальному і інституційному рівнях прийнято розуміти процес, за яким цілі, функції і організація надання освітніх послуг набуває міжнародного виміру. Поняття інтернаціоналізації в сфері вищої освіти в міжнародній практиці традиційно включає два аспекти: «внутрішню» інтернаціоналізацію (internationalization at home) та «зовнішню» інтернаціоналізацію, або освіту за кордоном, міжкраїнну освіту, транскордонну освіту (education abroad, across borders, crossborder education). Інтернаціоналізація освіти включає наступні форми міжнародного співробітництва: 1) індивідуальна мобільність: мобільність студентів або академічного персоналу в освітніх цілях; 2) мобільність освітніх програм і інституційна мобільність; формування нових міжнародних стандартів освітніх програм; 3) інтеграція в навчальні

¹⁰⁴ Довідково: на кінець 2013 р. рівень зареєстрованого безробіття в Україні становив 2,4% економічно активного населення працездатного віку, рівень безробіття населення (за методологією МОП) – 1576,5 тис. осіб або 7,7 % економічно активного населення).

¹⁰⁵ Економічно неактивне населення – особи, які не можуть бути класифіковані як „зайняті” або „безробітні”. До складу цієї категорії населення включають незайнятих осіб, які належать до таких соціальних груп: пенсіонери; студенти (учні) денної форми навчання; особи, які виконують домашні (сімейні) обов'язки; особи працездатного віку, які зневірилися знайти роботу; особи, які вважають, що немає підходящої роботи та не знають де і як її знайти; інші особи, які не мали необхідності у працевлаштуванні, а також ті, діяльність яких не відноситься до економічної (виконання неоплачуваної чи добровільної роботи тощо).

¹⁰⁶ Доповідь Державної служби статистики України від 16.04.2014р. №117/0/9.1вн–14 «Ринок праці у 2013 році».

¹⁰⁷ Про результати аудитів ефективності використання коштів Державного бюджету України на підготовку кадрів з вищою освітою та підвищення кваліфікації за галузевою ознакою. – Київ: Рахункова палата України, 2011. – 42 с.

програми міжнародного вимірювання і освітніх і стандартів; 4) інституційне партнерство: створення стратегічних освітніх альянсів¹⁰⁸.

Наукова громадськість, прагнучи посилити участь вчених, наукових колективів та наукових установ в міжнародному науково-технічному співробітництві, забезпечити рівноправну участь у міжнародних наукових проектах, очікує від влади більш ефективних заходів із стимулювання цієї діяльності.

«На сьогодні міжнародна діяльність наукових установ та організацій регламентується 34 міжнародними угодами у сфері науки і науково-технічної діяльності, ратифікованими Верховною Радою України. Однак виконання міжнародних зобов'язань за цими договорами українською стороною здійснюється не у повному обсязі. Скорочуються обсяги виплат за міжнародними зобов'язаннями, стримується їх виконання.»¹⁰⁹.

Вища освіта України в міжнародних рейтингах

Національна конкурентоспроможність тісно пов'язана із ефективною системою освіти, зокрема – вищої освіти: успіх економічних та політичних реформ залежить від успішності освіти як однієї з головних сфер розбудови сучасного суспільства.

В сучасних умовах глобальні рейтинги стають одним з важливих показників для інвесторів (у т.ч. для університетів – іноземних студентів та замовників наукових досліджень). Для порівняльних оцінок національної системи вищої освіти використовуються три види рейтингів: 1) глобальні соціально-економічні рейтинги країн, що базуються у т.ч. на оцінках стану освіти, 2) рейтинги національних систем освіти, у т.ч. – вищої, 3) глобальні рейтинги університетів.

Розглянемо порівняльні оцінки системи вищої освіти в першій групі рейтингів. Позитивом для України є те, що високе місце у міжнародних рейтингах за оцінками людського капіталу (ПРООН), а також конкурентоспроможності країн, інших рейтингах підтримується перш за все високими оцінками показників освіченості населення України.

Міжнародні дослідження якості вищої освіти засвідчують, що показники якості вищої освіти України є доволі неоднорідними. З одного боку, за даними дослідження Глобальної конкурентоспроможності, яке проводить Світовий економічний форум, за кількісним показником – охоплення вищою освітою, Україна перебуває в числі перших 10-15 країн світу. Доволі високі показники має вища математична і природнича освіта – Україна традиційно посідає тут місце не нижче 50-го. Однак за якістю бізнес-освіти Україна тривалий час перебувала у другій сотні і лише у 2014 році піднялася до 88 місця.

У рейтингу **Глобального індексу конкурентоспроможності**¹¹⁰ (The Global Competitiveness Index)¹¹¹ 2014-2015 р. Україна посіла 76-е місце серед 144 країн світу (для порівняння відповідно: 2013-2014 р. – 84-е/148 країн; 2012-2013 р. – 73-е/144 країни; 2011 –2012 р. – 82-е/142 країни; 2010-2011 р. – 56-е/139 країн).

¹⁰⁸ Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / Отв. ред. .В. Ларионова. — М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2005. — 152 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.hse.ru/pubs/lib/data/access/ram/ticket/79/1437065076d580c7893216c2ac742f53398365b2d9/questions_development_formation.pdf

¹⁰⁹ Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Про стан та законодавче забезпечення розвитку науки та науково-технічної сфери держави», схвалених Постановою Верховної Ради України від 11.02.2015 р. № 182-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 16. – ст.117

¹¹⁰ Всесвітній економічний форум визначає національну конкурентоспроможність як спроможність країни та її інститутів забезпечувати стабільні темпи економічного росту, що є стійкими в середньостроковій перспективі.

¹¹¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/issues/global-competitiveness>

За показником «Стан вищої та професійної освіти в цілому» (Higher education and training) у 2014-2015 р. Україна зайняла – 40-е; (для порівняння відповідно: 2013-2014 р. – 43-е; 2012-2013 р. – 47-е; 2011-2012 р. – 51-е; 2010-2011 р. – 66-е);, у тому числі:

«5.02. Охоплення вищою освітою» (Tertiary education enrollment, gross %) – 13-е (10-е; 10-е; 7-е; 8-е);

«5.03. Якість системи освіти в цілому» – 72-е; (79-е; 70-е; 62-е; 56-е);

«5.04. Якість математичної та природничої освіти» (Quality of math and science education) – 30-е (28-е; 34-е; 36-е; 42-е);

«5.05. Якість освіти з менеджменту» (Quality of management schools) – 30-е (28-е; 34-е; 36-е; 42-е);

«12.04. Співробітництво університетів і бізнесу в сфері наукових досліджень» (University-industry collaboration in R&D) – 62-е (77-е; 69-е; 70-е);

«12.06. Наявність наукових та інженерних кадрів» (Availability of scientists and engineers) – 105-е (46-е; 25-е; 51-е).

Не менш неоднозначними виглядають показники розвитку вищої освіти також у **Глобальному інноваційному індексі** (The Global Innovation Index)¹¹², я якому у 2014 році Україна займала 63-е місце серед 143 країн світу (для порівняння, відповідно: проти 71-го серед 142 країн у 2013 р., 2012 р. – 63-е/141 країни, 2011 р. – 60-е/125 країн), у тому числі за такими важливими показниками:

«2.2. Рівень розвитку вищої освіти» (Tertiary education) Україна у 2014 році зайняла 34 місце (2013 р – 42-е; 34-е; 39-е), зокрема:

«2.2.1. Охоплення вищою освітою» (Tertiary enrolment, % gross) – 11-е (79,7%) (2013 р – 8-е; 8-е; 6-е);

«2.2.2. Частка випускників наукової та інженерної спрямованості» (Graduates in science & engineering, %) – 23-е (25,6%) (17-е; 19-е; 7-е);

«2.2.3. Залучення іноземних студентів» (Tertiary inbound mobility, %) – 64-е (1,8%) (68-е; 64-е; 69-е);

«2.3.3. QS ранжування університетів, середній найвищий бал 3 кращих університетів» (QS university ranking, average score top 3) – 48-е (2013 р. - 50-е);

«6. Результативність наукових досліджень» (Knowledge & technology outputs) – 32-е місце (2013 р – 45-е; 2012 р. – 30-е; 2011 р. – 40-е), зокрема за показниками:

«6.1. Створення нових наукових знань» (що характеризується кількістю патентів та наукових статей» (Knowledge creation) – 15-е місце (17-е; 21-е; 22-е);

«6.3 Поширення знань» (Knowledge diffusion) – 71-е (89-е; 55-е; 52-е);

«6.2. Вплив знань» (Knowledge impact) – 85-е (73-е; 66-е; 84-е).

Міжнародні дослідження якості вищої освіти засвідчують, що показники якості вищої освіти України є доволі неоднорідними. З одного боку за кількісним показником – охоплення вищою освітою – Україна перебуває в числі перших 10-15 країн світу. Доволі високі показники має математична і природнична освіта – Україна посідає тут місце не нижче 50-го. За якістю освіти з менеджменту місце України коливається біля сотого.

В наступній таблиці 18 вказано рейтингові позиції України за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності (дослідження Світового економічного форуму).

Таблиця 18. Рейтингові позиції України за складовими Глобального індексу конкурентоспроможності

¹¹²[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/userfiles/file/reportpdf/GII-2014-v5.pdf>

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15
Якість системи освіти в цілому	56	62	70	79	72
Стан вищої і професійної освіти в цілому	46	51	47	43	40
Якість освіти з менеджменту бізнесу	108	116	117	115	88
Якість початкової освіти	49	52	43	37	40
Якість вищої математичної і природничої освіти	42	36	34	28	30
Охоплення вищою освітою	8	7	10	10	13
Кількість країн – учасників дослідження	139	142	144	148	144

У Рейтингу національних систем вищої освіти країн світу 2015 года (U21 Rankings of National Higher Education Systems 2015) Міжнародної мережі університетів Universitas 21 Україна зайняла 41-е місце з 50 країн (в 2014 році – 42-е, у 2013 р. – 36-е з 50-и країн, у 2012 р. – 25 з 48 країн).

Автори дослідження U21 Rankings of National Higher Education Systems виходять з концепції, що сучасний соціально-економічний розвиток потребує наявності освічених і кваліфікованих фахівців і технологій. Національні системи вищої освіти безпосередньо сприяють реалізації зазначених потреб. Більш того, у сучасному світі якісні національні системи вищої освіти, що мають широкі міжнародні зв'язки, стимулюють глобальний розвиток, завдяки обміну студентами, дослідниками, проектами та ідеями через національні кордони. Грунтуючись на цьому, головна мета зазначеного проекту полягає в тому, щоб зв'язувати, які країни надають кращу вищу освіту. На відміну від відомих університетських рейтингів, де аналізуються показники окремих вищих навчальних закладів, в рейтингу Universitas 21 оцінюються національні системи вищої освіти 50 країн, що знаходяться на різних етапах економічного розвитку. Рейтинг розраховується за методикою Інституту прикладних економічних і соціальних досліджень Університету Мельбурна, Австралія.

У рейтингу Universitas 21 в 2015 році оцінювалися національні системи вищої освіти країн світу за 24 основними показниками, об'єднаними в чотири групи: 1) Ресурси (Resources)¹¹³; 2) Середовище (Environment)¹¹⁴; 3) Співробітництво (Connectivity)¹¹⁵; 4) Результативність (Output)¹¹⁶ (таблиця 19).

¹¹³ Ресурси (Resources): R1: Державні видатки на третичну (вищу – tertiary) освіту в % від ВВП за 2011 рік; R2: Загальні видатки на третичну освіту в % від ВВП за 2011 рік; R3: Загальні видатки на одного студента (в еквіваленті очної форми освіти) за 2011 рік з урахуванням купівельної спроможності валюти країни; R4: Видатки на НДДКР в вищих навчальних закладах в % від ВВП за 2012 рік; R5: Видатки на НДДКР в вищих навчальних закладах на душу населення за 2012 рік з урахуванням купівельної спроможності валюти країни.

¹¹⁴ Середовище (Environment): E1: Частка жінок серед студентів третичної освіти за 2012 рік; E2: Частка жінок серед академічного персоналу третичної освіти за 2012 рік; E3: якість даних; E4: якісний показник стану політичного середовища, що містить: 1) результати огляду політики та нормативно-правового середовища; 2) огляд фінансової автономії; E5: Відповідь на запитання обстеження Всесвітнього економічного форуму (7-бальна шкала): "Як добре освітня система вашої країни задовольняє потреби конкурентоспроможної економіки?".

¹¹⁵ Співробітництво (Connectivity): C1: частка іноземних студентів третичної освіти за 2012 рік; C2: частка наукових статей у співавторстві з міжнародними партнерами у 2012 р.; C3: середня кількість університетських повнотекстових файлів з відкритим доступом в Інтернеті, опублікованих в 2009-2013 рр; C4: середня кількість посилань, які університетські веб-сторінки отримують від третіх осіб, в розрахунку на душу населення, 2009-2013 (показник впливу); C5: Відповіді бізнесменів в огляді IMD World Development

Таблиця 19. Місце національної системи вищої освіти України в рейтингу U21 Rankings of National Higher Education Systems

Рік	Загальний рейтинг* (Max/min)	Групи показників			
		Ресурси Resources	Середовище Environment	Співробітництво Connectivity	Результативність Output
2015	41/43,8	28/54,7	47/68,3	43,1/33,2	45/23,0
	37,8÷100***	21÷100	62,8÷100	22,3÷100	13,8÷100
2014	42/43,9	28/49,9	43/75,2	44/31,0	38/23,7
	38,6÷100	16,4÷100	64÷100	22,7÷100	11,3÷100
2013	36/49,0	30/51,7	43/74,2	27/51,2	нд
	35,3÷100	17,1÷100	63,2÷100	12,3÷100	21÷100
2012	25/нд	10/76,0	28/84,6	33/39,2	35/23,7
	Max/min	34,4÷100	67,5÷100	12,8÷100	11÷100

Примітки:

* - в 2013 – 2015 до рейтингу було включено 50 країн, у 2012 році - 48 країн;

** - надано два показники – рейтинг та кількісна оцінка групи показників;

*** - надано діапазон оцінок – від мінімальної до максимальної

Джерело даних: U21 Rankings of National Higher Education Systems 2015

Підсумовуючи, можна відзначити зниження оцінки української вищої школи (як системи) в *Рейтингу національних систем вищої освіти країн світу* як в цілому, так й за групами показників «Ресурси», «Середовище», «Співробітництво». За групою показників «Результативність» національних систем вищої освіти України, яка традиційно оцінювалась невисоко, оцінка у 2012-2015 рр. погіршилась на 10 пунктів.

Узагальнюючи різноманіття глобальних рейтингів університетів, можна навести їх умовну класифікацію з чотирьох груп. Перша група – *традиційні* рейтинги, що засновані на оцінці значної кількості *об'єктивних* показників діяльності університетів (індекси активності наукових публікацій і цитувань, показники ресурсного забезпечення, успішності кар'єри випускників тощо): китайський Academic Ranking of World Universities (ARWU), тайванський Performance Ranking of Scientific Papers for World Universities (PRSP), французький Professional Ranking of World Universities (PRWU) и голландський Leiden Ranking (LR). Другу групу складають *репутаційні* або *персоніфіковані* рейтинги, які ґрунтуються на аналізі спеціальних *експертних опитувань*: британський World Reputation Rankings (WRR). Третя – це *віртуальні* рейтинги або Інтернет-рейтинги, які обробляють показники популярності університетських сайтів (частота відвідувань, число посилань тощо): іспанський Webometrics (Web), вірменський рейтинг АркаЛер та World Universities Web Ranking (4ICU). Четверта група – *змішані* або *гібридні* рейтинги, які використовують синтез

Centre (Швейцарія, 2013) на запитання «Наскільки високо розвинена передача знань між компаніями та університетами»; Сб: Відсоток університетських наукових публікацій, які виконано у співавторстві з дослідниками з промисловості, 2009-2012.

¹¹⁶ Результативність (Output): O1: Всього статей, підготовлених вищими навчальними закладами у 2012 р.; O2: Всього статей, підготовлених вищими навчальними закладами на душу населення у 2012 р.; O3: Середня впливовість статей (цитованість) у 2012 році до статей, опублікованих у попередні роки з використанням нормованого імпаکت-фактору Каролінського інституту; O4: Показник університетів світового класу у країні, розрахований як середньозважене число закладів, перелічених у топ-500 Шанхайського рейтингу 2014, на душу населення; O5: Усереднений бал трьох кращих університетів країни за Шанхайським рейтингом, 2014; O6: Контингент студентів третичної освіти, 2012 р. (співвідношення кількості осіб, що навчаються, до загальної кількості осіб в п'ятирічній віковій групі випускників середньої освіти, 2012); O7: Відсоток населення віком 25–64 роки, які мають третичну освіту, 2012 р.; O8: Чисельність повно зайнятих дослідників країни на душу населення, 2012 р.); O9: Рівень безробіття осіб, що мають третичну освіту віком 25-64 роки у порівнянні з рівнем безробіття тих, хто отримав тільки середню або після середню освіти у 2012 р.

вищеназваних методологій: британський Times Higher Education (THE), британський Quacquarelli Symonds (QS), американський Newsweek «The Top 100 Global Universities» (NTGU), американський U.S. News & World Report's World's Best Universities ranking (WBU) і російський Global Universities Ranking (GUR).

Присутність українських університетів в рейтингах кращих університетів світу¹¹⁷ є достатньо скромною.

У рейтингу кращих університетів світу *THE World University Rankings*¹¹⁸ — глобальному дослідженні та супроводжуючому його рейтингу кращих вищих навчальних закладів світового значення, що розраховується за методикою британського видання Times Higher Education (THE) за участі Thomson Reuters¹¹⁹, жодного українського університету не було включено (ані в ТОП-200, ані в ТОП-400).

З більше як 800 університетів світу у рейтинг *кращих університетів світу QS World University 2014/2015* включено 6 українських вищих навчальних закладів (у 2013 р. — 4; 2012 р. — 3), два з яких включено до Top-500 списку. **Київський національний університет ім. Шевченка** покращив власні позиції у Top-500 списку та отримав місце у категорії 421-430 (у 2013 р. — 441-500; 2012 р. — 401-550). Вперше до Top-500 включений **Харківський національний університет ім. Каразіна**, що отримав позицію від 481 до 490. Покращив позиції **Національний технічний університет "Київський політехнічний інститут"**, оцінений за категорією 551-600 (2013 р. — 601-650; 2012 р. — 601+). Вперше у рейтинг включено **Сумський державний університет** у категорії (651-700). До категорії 701+ включено **Донецький національний університет** (2013 — категорія 701+; 2012 — 601+) та **НТУУ "Харківський політехнічний інститут"** (як і у 2013 р. розміщений у категорії 701+)¹²⁰.

В академічний рейтинг *університетів світу ARWU* (The Academic Ranking of World Universities), який ще називають Шанхайським рейтингом, у 2013 році включено Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (єдиний з українських

---

¹¹⁷ Враховуючи практичну значимість університетських рейтингів, Уряд Росії реалізує «Програму соціальної підтримки громадян Російської Федерації, самостійно поступивших в ведучі іноземні освітні організації та навчаючись в них по спеціальностям і напрямленням підготовки, якість освіти по яким відповідає найкращим світовим стандартам, і забезпечення їх працевлаштування в організації, зареєстровані на території Російської Федерації, в відповідності з отриманою кваліфікацією», затверджену постановою Уряду Російської Федерації від 20.06.2014 р. № 568, яка спрямована на інформаційну та фінансову підтримку навчання не менш 1500 росіян у провідних ВНЗ світу за пріоритетними для російської економіки спеціальностями і напрямками підготовки з їх подальшим працевлаштуванням.

Розпорядженням Уряду Російської Федерації від 15.06.2015 р. № 1101-р у зв'язку із змінами рейтингів університетів затверджений оновлений перелік з 288 ВНЗ 32 країн, що включено до складу рейтингів Academic Ranking of World Universities, QS World University Rankings та The Times Higher Education World University Rankings. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://government.ru/media/files/ap3fOzb46prxX6iXzejokOXr15Hz2CAp.pdf>

¹¹⁸ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2014-15/world-ranking>

¹¹⁹ Рівень досягнень університетів оцінюється на основі результатів комбінації статистичного аналізу їх діяльності, аудиторських даних, а також результатів щорічного глобального експертного опитування представників міжнародної академічної спільноти і роботодавців, які оцінюють університети. Опитування охоплюють десятки тисяч вчених з більшості країн світу. Критеріями відбору експертів є наукометричний аналіз продуктивності і цитованості, а також викладацька і наукова діяльність в університетах протягом більш як 16 років, наявність не менш 50 опублікованих наукових праць тощо. В ході опитувань експерти вибирають з шести тисяч університетів тільки кращі. Дані глобального опитування є основою субрейтингу наукової репутації університетів світу (THE World Reputation Rankings). Аналіз університетів включає 13 показників, основними з яких є міжнародна студентська і викладацька мобільність, кількість міжнародних стипендіальних програм, рівень наукових досліджень, вклад в інновації, цитованість наукових статей, рівень освітніх послуг тощо. Все оцінки нормовано по максимуму та приведено до 100-бальної шкали.

¹²⁰ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2014#sorting=rank+region=140+country=207+faculty="+stars=false+search="](http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2014#sorting=rank+region=140+country=207+faculty=)

університетів) в групу 500+ цього рейтингу¹²¹. В 2014 році жодний з українських університетів в цей рейтинг не включено.

В рейтингу *Webometrics Ranking of World Universities*, який у січні 2015 року проводив ранжування майже 25 тис. вищих навчальних закладів світу, в Топ-1000 було включено лише один український університет: Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, що зайняв 937 місце (у рейтингу липня 2014 року – 885 місце); у другу тисячу (Топ-2000) – 6 університетів: Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» - на 1265-ому місці (покращив результати з 1318-ого місця); Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» - на 1388-му місці (1271-е); Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна - на 1410-ому місці (1378-е); Сумський державний університет - на 1741-ому місці (1475-е); Національний авіаційний університет - на 1897-ому місці (1762-е); Національний університет "Львівська політехніка" - на 1934-ому місці (1932-е), а Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, який займав у липні 2014 року 1870-е місце, перейшов у третю тисячу рейтингу; в третю тисячу – 5 університетів; в четверту тисячу – 12 університетів, в п'яту тисячу – 18 університетів¹²².

У рейтингу університетів за популярністю в мережі Інтернет *WORLD UNIVERSITIES WEB RANKING 2015*, що аналізує та ранжує 11307 вищих навчальних закладів майже 200 країн світу, в Топ-2000 було включено лише один український університет – 1299-е місце належало Національному технічному університету України «КПІ» (у рейтингу 2014 року займав 1209-е місце); у третю тисячу попали чотири університети: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова – 2120-е місце (у 2014 р. - 1990-е), Одеський національний університет імені І.І. Мечникова – 2576-е місце (2493-е); Львівський національний університет імені Івана Франка – 2585-е місце (2777-е); Національний університет біоресурсів і природокористування України – 2672-е місце, у четверту тисячу попали 9 українських університетів: Київський національний університет імені Тараса Шевченка 3087-е (у 2014 р. - 2824-е), Національний університет «Києво-Могилянська академія» - 3385-е; Національний гірничий університет – 3436-е; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна – 3698-е; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» - 3700-е; Сумський державний університет – 3856-е; Ужгородський національний університет – 3861-е; Донецький національний технічний університет – 3886-е; Національний університет «Львівська політехніка» - 3987-е місце¹²³.

Рейтинг Лейденського університету (The CWTS Leiden Ranking) побудований на щорічному аналізі бібліометричних показників наукової присутності 750 університетів – кращих за кількістю опублікованих наукових статей. Представлено: загальна кількість наукових статей, опублікованих в міжнародних журналах, кількість цитувань на статтю, частка всіх опублікованих статей, що ввійшли в 10% статей, що є кращими в певній галузі досліджень (визначаються на основі індексу цитування). Українські університети в цей рейтинг не входили¹²⁴.

Фактично, аналіз сучасних міжнародних рейтингів надає політикам та менеджерам вищої освіти достатньо відомостей для розуміння ступеню «інституційної недосконалості» національної системи вищої освіти, окремих вищих навчальних закладів (ВНЗ)¹²⁵, а

¹²¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shanghairanking.com/grup/grup-2013-list.html>

¹²² [Електронний ресурс]. – Режим до ступу: <http://www.webometrics.info/en/Europe/Ukraine%20>

¹²³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.4icu.org/ua/>

¹²⁴ <http://www.leidenranking.com/>

¹²⁵ Салмі Д., Фрумін І. закликають критично відноситися до рейтингів, розуміючи недостатню ґрунтованість вибору багатьох показників та їх вагових коефіцієнтів. Однак вважають, що застосування до різних університетів одного й того ж «метра» дозволяє зробити певні змістовні висновки і інтерпретації. Міжнародні рейтинги, особливо рейтинги шанхайського університету Jiao Tong и Тайванської ради з оцінки і акредитації ВНЗ (Higher Education Evaluation & Accreditation Council of Taiwan, HEEACT), що складаються на

індивідуумам – абітурієнтам та їх близьким, роботодавцям – допомагає подолати негативи «інформаційної асиметрії», що формує уявлення про вищу освіту як довірчого блага.

Академічна мобільність

У 2013 році 5690 наукових працівників вищих навчальних закладів виїжджали за межі України (більш ніж половина виїздів науковців України, у 2012 році – 5304), у тому числі з метою: стажування, навчання, підвищення кваліфікації – 3299 осіб (3/4, у 2012 р. – 3046 виїздів); викладацької роботи – 361 із 435 виїздів загалом; 2030 – для проведення наукових досліджень (32,7% всіх виїздів, у 2012 р. – 1884). 6876 наукових працівників вищих навчальних закладів виїжджали за межі України з метою участі у міжнародних семінарах, конференціях тощо (2/3). Вищими навчальними закладами України проведено 1802 міжнародних конференцій, семінарів тощо (2/3). 1743 наукових працівників вищих навчальних закладів отримали гранти на наукову роботу від міжнародних фондів (81,2%), у тому числі: 1254 – індивідуальних; 489 – колективних. Фактично користувалися грантами 3275 наукових працівників вищих навчальних закладів (майже 2/3).

Негативом інтернаціоналізації української системи вищої освіти є або відсутність, або вкрай низький індивідуальний статус вищих навчальних закладів України у провідних міжнародних рейтингах.

Українській професурі притаманна низька зовнішня мобільність. Так, у 2014 році з метою викладання за кордон виїхало 281 особа.

Проведене у 2013 році соціологічне дослідження показало, що 85% опитаних викладачів публікувались в Україні чи СНД, тоді як лише 17% мають публікації у країнах ЄС чи Північної Америки протягом останніх трьох років. Така ж тенденція простежується і щодо наукових конференцій: їх в Україні та СНД відвідують 93%, на європейських та американських конференціях виступають лише 14 % опитаних. Лише 13% брали участь у тривалих (більше 3-х місяців) стажуваннях чи дослідницьких проектах за кордоном. Окрім цього, як для українських, так і для закордонних публікацій простежується чіткий зв'язок із наявністю ступеня та вченого звання: чим вищий ступінь та звання викладача, тим більше публікацій він має. Найактивніше публікуються викладачі-медики. Натомість ІТ-викладачі мають один з найвищих показників у публікаціях в Україні та СНД, однак один з найнижчих у закордонних публікаціях¹²⁶. Зазначене стосується також і відсутності або вкрай низького місця багатьох українських викладачів вищих навчальних закладів в індексах цитування.

Український ринок праці кадрів вищої наукової кваліфікації характеризується вкрай низьким рівнем інтернаціоналізації. Про це свідчить низька ступінь включення наукових та науково-педагогічних кадрів в міжнародне співробітництво, незначна частка тих, хто вчився чи працював за кордоном, а також мізерно мала кількість власників іноземного вченого ступеню. Україна тривалий час залишається країною, що переважно експортує працівників вищої наукової кваліфікації. Велика частка неповернення власників іноземного вченого ступеню – як більш молоді, освічені, продуктивної та активної в міжнародному співробітництві групи – є суттєвим викликом для освітнього, наукового та інноваційного розвитку України.

основі співставимих даних, а не репутацій, що закріпилися, дозволяють з високою надійністю визначати найбільш продуктивні дослідницькі університети світу. Див.: Салми Д., Фрумін І. Д. Как государства добиваются международной конкурентоспособности университетов: уроки для России // Вопросы образования. – 2013. – № 1. – С. 25–68. http://vo.hse.ru/data/2014/08/04/1314334396/2013-1_Salmi-Frumin.pdf

¹²⁶ Звіт за результатами соціологічного опитування “Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача” Центр дослідження суспільства, 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/002/original/csr_-_teachers_-_report_-_final.pdf?1386338539

Важливою умовою входження України до єдиного Європейського простору вищої освіти є забезпечення академічної мобільності студентів, викладачів і науковців¹²⁷.

В Україні міжнародна мобільність студентів, аспірантів та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів здійснювалась, в основному, шляхом між-університетських обмінів та за грантовими програмами. У 2011 році вперше запроваджено бюджетну програму з навчання студентів та стажування аспірантів, наукових і науково-педагогічних працівників у провідних закордонних вищих навчальних закладах. До Конкурсної комісії МОН у 2011 році надійшло понад 700 кандидатур з 68 університетів. Конкурсна комісія рекомендувала направити на навчання або стажування у провідних закордонних вищих навчальних закладах 275 осіб, з 36 вищих навчальних закладів: 106 студентів, 82 аспірантів та 87 науково-педагогічних працівників. З яких: 20 осіб пройшли стажування в I семестрі 2011/2012 навчального року; 100 осіб на той час перебували на навчанні у провідних вищих навчальних закладах за кордоном; решта планувалася до навчання чи стажування протягом II семестру 2011/2012 навчального року.

Колегія Міністерства освіти і науки України, розглянувши питання організації навчання та стажування студентів, аспірантів та науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах за кордоном констатувала наявність певних проблем: 1) вкрай низьку активність вітчизняних вищих навчальних закладів щодо налагодження партнерських відносин із вищими навчальними закладами та науковими установами за кордоном; 2) питання співпраці вищих навчальних закладів України із закордонними провідними вищими навчальними закладами має несистемний характер; 3) окремі вітчизняні вищі навчальні заклади самоусунулися від цієї роботи, поклавши її виконання на студентів, аспірантів, науковців і викладачів; 4) вищими навчальними закладами проводиться недостатня робота з отримання студентами, аспірантами і викладачами різноманітних стипендій, грантів, участі у програмах благодійних фондів, з метою знаходження додаткових джерел фінансування навчання, проживання, медичного страхування тощо¹²⁸.

Суттєвою перешкодою для академічної мобільності студентів є жорстка фінансова дисципліна ВНЗ як бюджетних установ, яка часто не дозволяє легально оплачувати перебування і навчання зарубіжних студентів в українських ВНЗ. Перешкодою для академічної мобільності викладачів та дослідників є низький рівень заробітної плати в Україні так само відсутність фінансової автономії ВНЗ.

Щорічний моніторинг-2014 Аналітичного центру CEDOS кількості українських громадян, які навчаються у закордонних університетах на денній формі, охопив 34 країни світу. Число українців на студіях в іноземних університетах станом на 2013/2014 навчальний рік становило 40996 осіб, хоча до статистики не було включено дані з Росії, Греції, Туреччини та Хорватії в яких статистичний збір ще тривав. Проте, якщо екстраполювати дані з попереднього року, за кордоном у 2013/2014 навчальному році навчалось понад 46 тисяч громадян України. Серед найбільш бажаних для навчання країн були Польща, Німеччина (ріст з 2008/2009 навчального року по 2013/2014 – з 8,6 тис. студентів до 9,2 тис.), Росія, Канада (з 715 до 2053 студентів), Чехія (з 1046 до 2019 студентів), Італія (з 800 до 1894 студентів), США (зниження з 1716 до 1464 студентів), Іспанія (ріст майже у три рази – з 558 до 1418 студентів), Франція, Австралія, Великобританія. Без врахування даних по Росії, динаміка зростання з 2009 по 2014 роки

¹²⁷ Міністрами освіти Європейських країн узгоджено завдання, згідно з якими до 2020 року має бути 20 відсотків студентів, які будуть навчатися чи проходити практику в іншій країні. Нідерланди, зокрема, поставили за мету довести кількість студентів, які проводять частину навчання за кордоном, до 25 відсотків, а Німеччина – до 50 відсотків.

¹²⁸ Рішення Колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.03.2012 р., протокол № 2/3-4

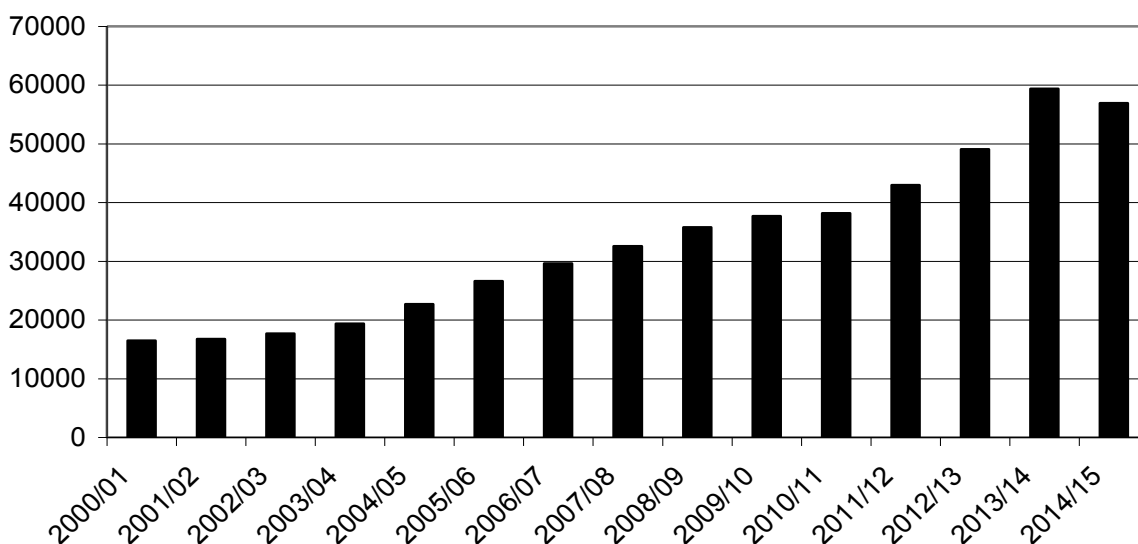
складала 82%. Загальний приріст чисельності українських студентів, що навчалися за кордоном, за два останні роки склав 19% або ж 6501 особу. Більше ніж 4/5 цього приросту додали українці, які навчаються в польських університетах – з 9620 до 15123 осіб. Також значний відносний та абсолютний приріст українських громадян на студіях демонстрували австралійські, канадські, британські, чеські та італійські університети¹²⁹.

Іноземні студенти та навчання українців за кордоном

На початок 2014/2015 навч. року в українських вищих навчальних закладах навчалось 56933 іноземних студента, з них у закладах I-II рівня акредитації – 122 студента, III-IV рівнів акредитації – 56811 студентів. Було прийнято на початковий цикл навчання 6946 студентів, випущено після завершення повного циклу навчання – 7187 студентів, у т.ч. у ВНЗ III-IV рівнів акредитації прийнято 6908 студентів, випущено – 7133 студента.

Варто звернути увагу, що тренд певного зростання кількості міжнародних (іноземних) студентів, що навчаються в вищих навчальних закладах України (ріст за 2000-2013 рр. майже у 3,6 рази), змінився певним скороченням у 2014 р.) (рис. 39).

Рис. 39. Кількість іноземних студентів, що навчалися в вищих навчальних закладах України, осіб

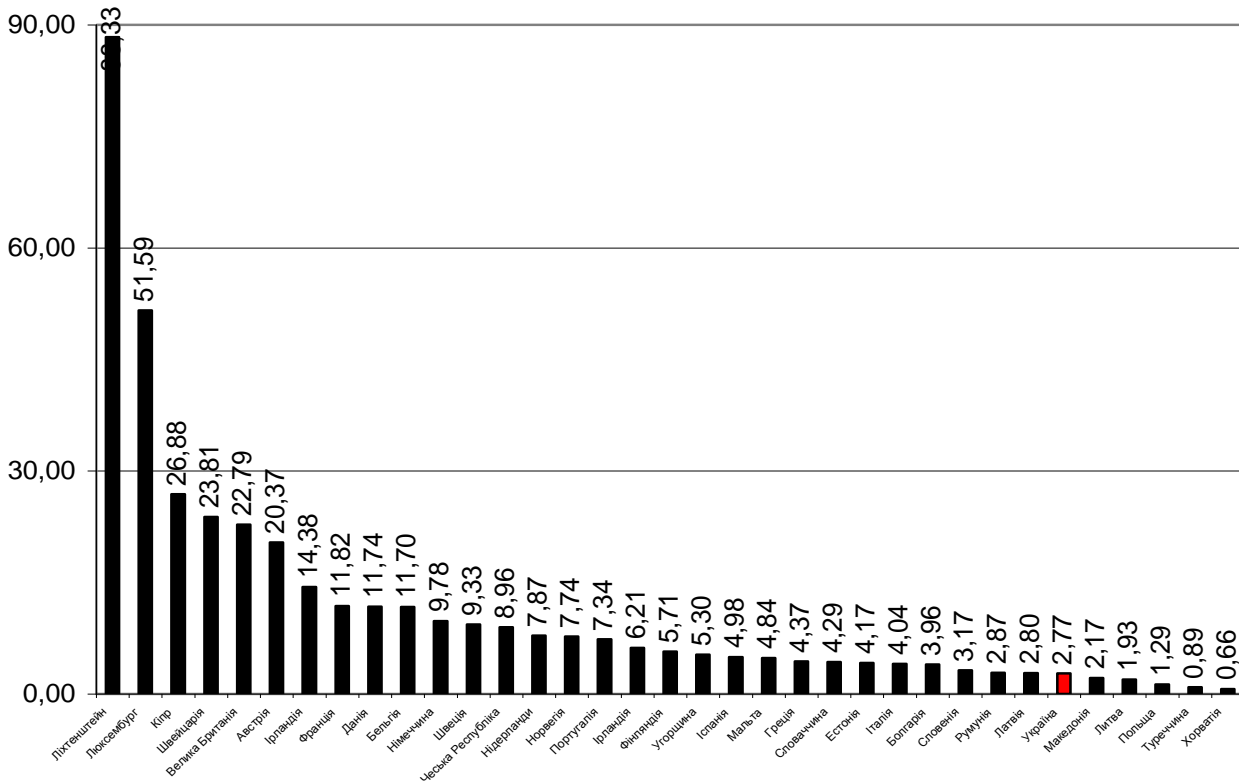

Джерело даних: Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок навчального року (різні випуски). Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України.

Україна не є лідером серед інших європейських країн у навчанні іноземних студентів (рис. 40).

¹²⁹ Джерело даних: Аналітичний центр CEDOS . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/kilkist-studentiv-ukraintsiv-za-kordonom>

Рис. 40. Частка іноземних студентів в європейських країнах, %

Джерело даних: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

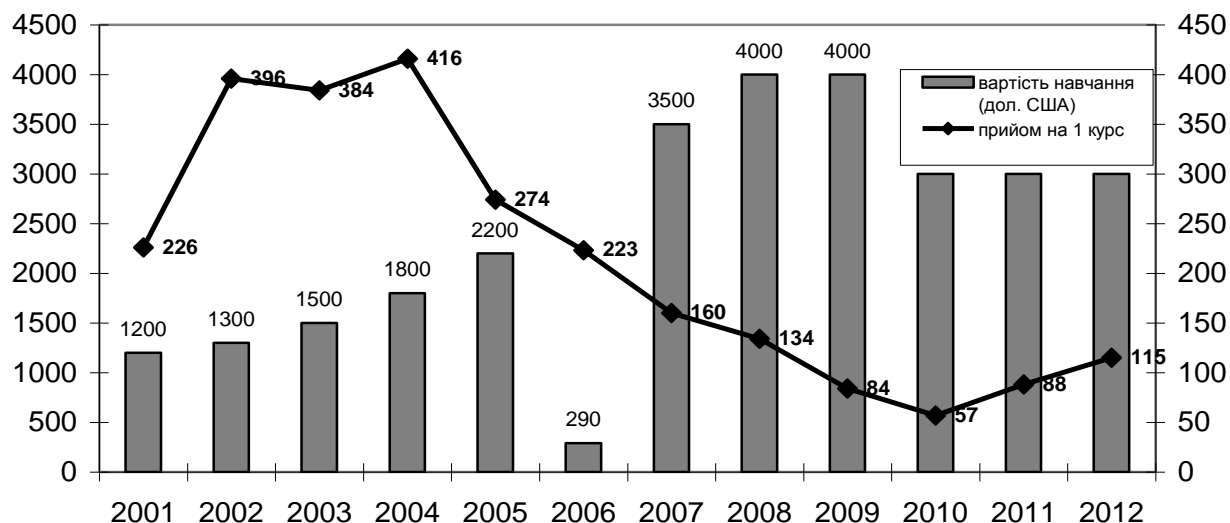
Чисельність та внутрішня структура іноземних студентів (розподіл за країнами, з яких вони прибувають на навчання) суттєво залежить від декількох факторів. За оцінками експертів, проведеного в КПІ дослідження, вплив ціни на вибір місця навчання становить майже 40%, якість навчального процесу – 20%, імідж України у світі – 10%, умови проживання – 10%, формальні процедури в'їзду та перебування в Україні – 5%, безпека в кампусі – 5%, імідж університету (КПІ) за кордоном – 4%, рівень медичного обслуговування – 2%, система харчування – 2%, стосунки з українськими студентами – 2%¹³⁰. 21% іноземних студентів, що навчалися в КПІ мали проблеми, що пов'язані із навчанням, зокрема: високим темпом читання лекцій, недостатнім забезпеченням навчально-методичною літературою і недостатньою самостійною роботою. Серед проблем, пов'язаних із якістю навчання іноземних студентів називалися також: недостатня базова підготовка, змішання мов (українська, російська) при навчанні, нестача методичних матеріалів, поблажливість викладачів, нестача лабораторного обладнання, нестача баз практики, відірваність дипломного проектування від практичних завдань тощо¹³¹.

Цікавим було порівняння динаміки іноземних студентів від вартості навчання (рис. 41).

¹³⁰ Київський політехнік, 10 січня 2013 р.

¹³¹ Більшість із зазначених проблем для успішного навчання іноземних студентів є також впливовими для навчання українських студентів.

Рис. 41. Динаміка прийому іноземних студентів на 1 курс НТУУ "КПІ" та вартості навчання

Джерело: Київський політехнік, 10 січня 2013 р.

Транскордонне навчання

Глобалізація отримання вищої освіти передбачає, що здобувач вищої освіти може її отримувати у вищих навчальних закладах, як вітчизняних, так й іноземних (як дома – в філіях та за допомогою дистанційної освіти). Саме тому, враховуючи те, що транскордонну освіту студент здобуває переважно за власні кошти, або кошти які він залучає, важливою характеристикою «включеності» країни в глобальний освітній простір, її визнання конкурентоздатною на ринку надання послуг вищої освіти є грошові потоки від експорту та імпорту освітніх послуг. На жаль Україна на цьому ринку також виглядає недостатньо конкурентоспроможною (таблиця 20).

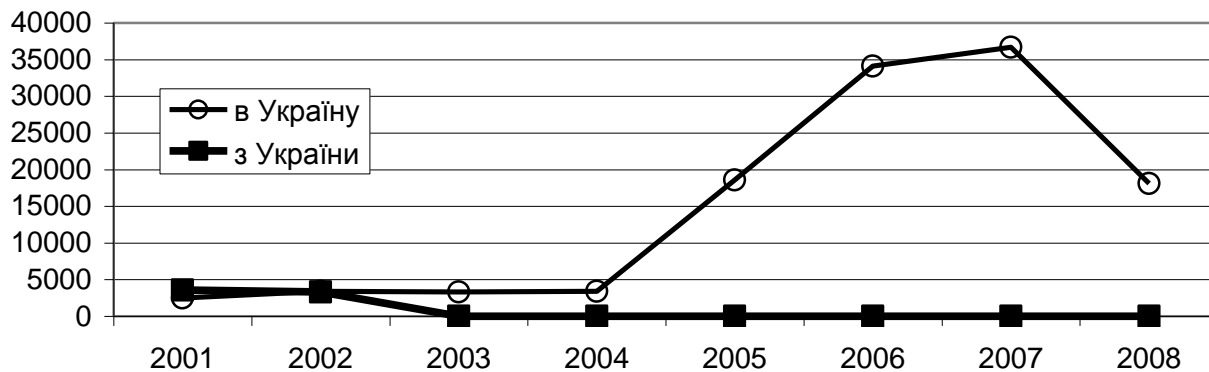
Таблиця 20. Обсяги експорту та імпорту послуг України у сфері освіти (за кодами Державного класифікатора України ДК 012-97 «Класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності») за 2000-2007 рр., тис. дол. США

Рік	Послуги у сфері освіти, всього			З них – послуги у сфері вищої освіти			Послуги, пов'язані з навчанням дорослих та інші послуги у сфері освіти		
	Експорт	Імпорт	Сальдо	Експорт	Імпорт	Сальдо	Експорт	Імпорт	Сальдо
2000	18540,5	3229,9	15310,6	17614,8	845,5	16769,3	646,6	1962,9	-1316,4
2001	23082,7	2573,0	20509,8	21324,7	274,0	21050,7	1528,7	2019,7	-491,0
2002	22994,9	2000,1	20994,8	21435,8	505,5	20930,3	1408,6	1239,5	169,0
2003	24018,1	2243,7	21774,3	22802,9	341,5	22461,5	127,0	1664,9	-458,0
2004	28244,7	3392,8	24851,9	26865,6	303,0	26562,6	1054,5	2615,6	-1561,1
2005	36030,7	4043,9	31986,8	31664,1	292,0	31372,2	3153,0	3536,9	-383,9
2006	49198,0	6612,5	42585,5	44692,5	329,1	44363,4	3797,1	5533,9	-1736,9
2007	60540,4	9890,8	50649,6	55943,3	521,3	55421,9	3466,5	9110,4	-5643,9

Джерело даних: Держкомстат України

Слід також зазначити, що освіта України є мало привабливою для зовнішнього інвестування. Так, прямі іноземні інвестиції в освіту України досягли максимуму на початку 2007 року та склали 36,7 млн. дол. США, зменшившись на початку 2008 року до 18,1 млн. дол. США (0,06% від обсягів інвестицій в економіку України). Не покращився стан й у 2013 році, на початок якого було зафіксовано в освіту України 10,1 млн. дол. США, а наприкінці – 14,4 млн. дол. США. Інвестиційна зовнішньоекономічна активність вітчизняного бізнесу теж є низькою: їх максимум – 3563,5 тис. дол. США було зафіксовано на початку 2001 року, а з 2003 року їх обсяги є мізерними та складають близько 4 тис. дол. США (рис. 42).

Рис. 42. Прямі інвестиції зовнішньоекономічної діяльності в освіту, тис. дол. США

Примітка: на початок року, наростаючим підсумком.

Джерело інформації: Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Стат. збірн. – К.: Держкомстат України, 2008. – с. 22, 50.

Висновки

Сучасний світ змінюється дедалі швидше. Розвиток технологій, виробничих сил та суспільства створюють нові виклики для громадян та корпорацій, міст та країн. Однією з небагатьох можливих відповідей на них є різнобічна підготовка людей до ефективної діяльності в нових умовах, яку спроможна забезпечити якісна освіта.

Небачений раніше обсяг знань та інформації, швидкі темпи їх зростання та ускладнення знецінюють просте засвоєння фактів, опанування застиглих алгоритмів та вивчення усталених теорій. Внаслідок цього стає неможливим спиратись на традиційний спосіб навчання, що передбачає передачу знань від викладача до студента у процесі навчання. Він повинен бути доповненим, а згодом заміненим самостійним навчанням студента під керівництвом викладача. Тільки таким чином можна забезпечити реальний студентоцентризм та індивідуальні траєкторії навчання.

Глобалізація стала дієвим фактором розвитку цивілізації, економіки та освіти. Подолання штучних перешкод та руйнування автаркічних систем в інформаційному суспільстві є лише справою часу. Вища освіта вже не може обмежуватись підготовкою фахівців для місцевого чи національного ринку праці. Фактично для студентів весь світ є відкритим, а значить необхідність забезпечення їх конкурентоспроможності стає стратегічним завданням усіх університетів. Передумовою цього є відкритість навчальних закладів, їх готовність до співпраці з бізнесом, толерантність та інтернаціоналізація.

Зростання складності навчальних планів, необхідність використання новітніх лабораторій та технічних засобів навчання, залучення висококваліфікованих викладачів обумовлює невпинне зростання витрат на освіту. У всьому світі урядам стає все менш реалістично забезпечувати фінансування вищої освіти, особливо в умовах тривалої економічної кризи. Внаслідок цього формується нагальна потреба залучення коштів бізнесу, домогосподарств, благодійників, які тим самим здобувають право на запровадження більш жорстких оцінок ефективності освіти.

«Формування сприятливих умов розвитку взаємодії бізнесу і ВНЗ потребує вдосконалення законодавства країни щодо спрощення процедури отримання благодійної допомоги вищим навчальним закладом, передбачення майбутніх потреб при виділенні бюджетних місць для навчання та фінансуванні ВНЗ, врахування індикаторів партнерства (передусім результатів спільних наукових досліджень), урегулювання питань захисту інвестицій і прав інтелектуальної власності при розвитку партнерства, надання податкових пільг компаніям, які підтримують вищі навчальні заклади.»¹³²

Система вищої освіти України починаючи з 1991 року не лише зберегла низку недоліків радянської системи, але й виявила нові негативні тенденції.

По-перше, система розвивалася екстенсивно на шкоду якості вищої освіти. Причому екстенсивність не стосувалась ресурсного забезпечення системи. Невисока вартість навчання в українських ВНЗ, відповідно низькі витрати на матеріальне забезпечення і оплату праці не вирішили жодних соціальних проблем держави (саме цим було аргументовано постійне збільшення обсягів державного замовлення за відсутності належного фінансування), але привели до падіння якості освіти. Така політика не могла не сприяти поширенню хабарництва та корупції.

По-друге, вища освіта залишилася по суті ізольованою від сучасної науки. Це призвело до падіння якості освіти у важливих прикладних галузях, оскільки зміст освіти не відповідає сучасним науковим досягненням і сучасним технологіям.

По-третє, вища освіта України є достатньо закритою системою, слабо пов'язаною із інтересами та потребами ринку праці. Формування державного замовлення здійснюється без врахування стану економіки і перспектив соціально-економічного розвитку. Залучення роботодавців до системи до останнього часу стримувалось жорсткою бюрократичною системою управління, як на рівні держави, так і на рівні управління великими університетами.

На жаль, політики і академічна спільнота замість об'єктивного аналізу стану традиційно заявляли про високу якість освіти, спираючись на визнання наших результатів у декількох галузях: математика, природничі науки, комп'ютерні науки тощо. Як видно із аналізу, nereформування системи в цілому може знецінити і наші локальні досягнення.

З прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» створено передумови для усунення означених вище та інших недоліків системи. Правозастосовча практика першого року дії Закону засвідчила неготовність значної частини академічної спільноти до роботи в умовах організаційної і академічної автономії, конкурентності. Залишається невирішеним питання фінансової автономії вищих навчальних закладів. В цих умовах потрібна чітка стратегія реформування системи вищої освіти і політична воля Президента та Уряду до здійснення реформ.

Гарні освітні системи абсорбують кращий світовий досвід та зберігають унікальні національні цінності. Тому українські університети приречені не тільки запозичувати моделі

¹³² Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». – К. : НІСД, 2015. – с. 359.

навчання американської освітньої системи, схеми фінансування схожих на нас країн Центральної та Східної Європи, але й плекати рідну мову, зберігати історію успіхів і поразок країни та виховувати справжніх лідерів європейської України.

РОЗДІЛ III. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАДАННЯ ВНЗ ЯКІСНИХ ОСВІТНІХ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ В КРАЇНІ МЕРЕЖІ ЦЕНТРІВ ІЗ ВИЗНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ, ОТРИМАНИХ ШЛЯХОМ ФОРМАЛЬНОЇ ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ, СПОНТАННОГО (ІНФОРМАЛЬНОГО) НАВЧАННЯ.

Імплементация у повному обсязі норм та положень ЗУ «Про вищу освіту», який набрав чинності 01.09.2014 р., окрім іншого, передбачає запровадження в країні системи зовнішнього оцінювання професійних кваліфікацій, які цей законодавчий акт практично вивів за межі свого регуляторного впливу.

Досвід останніх десятиліть підтверджує те, що на роль лідерів у соціально-економічному розвитку претендують країни, які мають найвищий рівень, перш за все, вищої освіти та інноваційно - розвинену економіку. Людський капітал у цьому контексті стає головним джерелом накопичення національного багатства, тобто передумовою ефективного сукупного виробництва. На цьому фоні професійні та інтелектуальні компетенції людей стають основою ефективного функціонування економіки будь-якої країни. Так, за висновками Консультативного Комітету промислових досліджень Європейської комісії ЄС, освітня сфера в розвинутих країнах, поряд з іншими факторами, стала головним чинником економічного піднесення: кожна одиниця витрат на освіту дає віддачу на рівні 1,7 – 1,9 одиниці виробленого ВВП. Водночас, в Україні на сьогодні відсутній чіткий та дієвий взаємозв'язок між ринком освітніх послуг та ринком праці. У цьому контексті вкрай необхідно привести обсяги та якість підготовки кадрів за професійними кваліфікаціями, у відповідність до потреб вітчизняного та регіональних ринків праці.

Проблема забезпечення належного функціонування економіки країни на стадії її реформування криється в її базових елементах. Одним із них виступає ефективна взаємодія сфер освіти, профорієнтації та працевлаштування. Майбутні абітурієнти мають бути психологічно, фізіологічно та морально підготовленими до вмотивованого обрання свого фаху (професійної кваліфікації), що, на жаль, далеко не завжди відповідає дійсності. Ця проблема особливо загострюється ще на початку формування кадрового персоналу системами освіти та праці. Молодь професійно не зорієнтована, роботодавці не прогнозують потребу в кадрах, не беруть участь у створенні умов підготовки майбутніх працівників, а система освіти, у свою чергу, діє за власними меркантильними принципами. Але навіть за таких умов економіка не є «застиглою масою», вона мобільна, постійно змінюється, встановлюючи нові «правила гри». На сьогодні це гостро відчувається й сферою освіти, яку влада та роботодавці майже кожного дня критикують за застарілі принципи організації навчального процесу, низький рівень кваліфікації майбутніх працівників, за надлишок одних та нестачу інших тощо. Ці проблеми не є новими для країни, і участь України у Болонському процесі – це лише перший крок до оздоровлення системи освіти. Проте, незважаючи на постійне декларування переваг відповідної реформи, її проведення супроводжується застосуванням «не найкращих» освітніх

традицій, які, у свою чергу, склалися на уламках однієї з найкращих на той час у світі радянської системи підготовки кадрів.

Значною прогалиною є й те, що більшість випускників шкіл не проходять профконсультування та часто обирають «модні» професії, які не користуються жвавим попитом на ринку праці або зовсім відсутні на ньому. З огляду на це, взаємодія ринку праці та системи освіти вже на початковій стадії зазнає негативних тенденцій.

Зважаючи на вищевикладене, пропонуються підходи щодо формування в Україні мережі центрів із визнання професійних кваліфікацій.

Система управління підготовкою кадрів має «підпасти» під найпрозорішу та глибоку за своєю суттю децентралізацію функцій МОН України, інших управлінських структур сфери освіти.

Пропонується законодавчо закріпити 3 сегменти управління підготовкою кадрів, а саме:

- Ринок освітніх послуг, до якого входять, крім МОН України та регіональних управлінь освіти і науки, навчальні заклади всіх форм власності, типів та рівнів акредитації, підготовка на виробництві та загальноосвітні заклади.

- Ринок праці, де, крім Мінсоцполітики України та його регіональних представництв (нова інституція), галузевих центральних органів виконавчої влади й держслужб, Державної служби зайнятості з її структурами регіонального та базового рівня, департаментів (управлінь) праці та соціального захисту, учасниками виступають об'єднання роботодавців національного, галузевого рівнів, професійні асоціації й недержавні установи з працевлаштування.

- Координаційні та посередницькі структури управління, до яких пропонується включити наступні інституції, у т.ч. й ті, що на сьогодні відсутні: Національний центр із формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку (перепідготовку) кадрів із його регіональними підрозділами; Національний центр із визнання (сертифікації) професійної кваліфікації випускників навчальних закладів та працівників із його регіональними представництвами; Центр з оцінювання збалансованості та якості ринку освітніх послуг та ринку праці з його регіональними структурними підрозділами; Національний центр із профорієнтації молоді та незайнятого населення з його регіональними представництвами; Національний центр автоматизованих реєстрів, державних професійних, освітніх, трудових і соціальних стандартів, до сфери діяльності якого, як варіант, можуть ввійти функції майбутнього Національного агентства з професійних кваліфікацій (Додаток 1).

Запропоновані структурні зміни у сфері управління підготовкою кадрів, їх законодавчо-нормативне, інституціональне, фінансово-матеріальне та організаційно-методичне забезпечення дозволять у середньостроковій перспективі розбудувати вітчизняну модель «освіти протягом життя» (Таблиця 1).

Відповідно до цієї моделі передбачається створення мережі профорієнтаційних центрів у центрах зайнятості, навчальних закладах та при об'єднаннях роботодавців, регіональних центрів із професійної підготовки старшокласників (10 – 11 класи), міжВНЗівських регіональних центрів із підготовки випускників шкіл (10 – 11 класи) до вступу до ВНЗів. Передбачається, що заклади професійно-технічної освіти та центри з підготовки технічних службовців матимуть державну, регіональну, виробничу, приватну форму власності та управління.

Вищі навчальні заклади поділятимуться на державні (МОН України), державні відомчі, регіональні, корпоративні, муніципальні та приватні.

Навчанням зайнятого населення перейматиметься відділення Національного центру з визнання (сертифікації) професійної кваліфікації випускників навчальних закладів та

працівників за сукупністю трудового стажу та Центр з оцінювання збалансованості та якості ринку освітніх послуг та ринку праці у взаємодії з Національним центром із формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку (перепідготовку) кадрів.

Метою формування системи визнання (сертифікації) професійної кваліфікації випускників та працівників є:

- забезпечення прийняттого (>80,0%) рівня працевлаштування випускників навчальних закладів за професійною кваліфікацією;
- заощадження бюджетних коштів за рахунок оптимізації бюджетного (відомчого, регіонального) замовлення;
- забезпечення об'єктивності та прозорості визначення знань, умінь та навичок відповідно до сучасних вимог суспільства, ринку праці та роботодавців;
- наближення вітчизняної системи оцінки якості компетенцій випускників до міжнародних стандартів якості.

Система визнання (сертифікації) професійної кваліфікації випускників формується за такими принципами:

- законності. Оцінювання має бути колективним, підставою для: видавання (або не видавання) сертифіката про присвоєння (визнання) професійної кваліфікації, застосування компенсаційних санкцій щодо повернення витрат коштів держбюджету відповідно до чинного законодавства;

- добровільності. Як оцінювач професійних кваліфікацій, так і оцінювані добровільно приймають рішення щодо оцінювання. Випускник, який навчається не за держзамовленням та відмовляється від цієї процедури, не може отримати сертифікат про присвоєння (визнання) професійної кваліфікації. Він буде використовувати (у разі успішного складання іспитів у вищому навчальному закладі) диплом із присвоєнням академічної кваліфікації. Випускник, який навчається за держзамовленням, у обов'язковому порядку зобов'язаний пройти оцінювання на відповідність його професійної кваліфікації регульованій професії, за якою він навчався («регульована професія» – це професія, яка регламентується окремими (спеціальними) законодавчо-нормативними актами та оцінюється спеціалізованими центрами);

- професійних кваліфікацій. Національний центр із визнання (сертифікації) професійної кваліфікації випускників та працівників, і мережа його регіональних відділень складається з оцінювачів професійних кваліфікацій (включених до Державного реєстру оцінювачів), які представляють експертів суб'єктів ринку освітніх послуг та ринку праці (навчальні заклади, роботодавці чи їх об'єднання, центри зайнятості, структурні підрозділи центральних та регіональних органів управління тощо) та незалежних експертів. Права, обов'язки та повноваження цих учасників процесу є рівними;

- пріоритетності. Комплектація Національного центру та його мережі здійснюється з урахуванням рівня оцінювання (національний, відомчий, регіональний), галузевої та професійної спеціалізації як випускників (працівників), так і оцінювачів;

- паритетності. Під час оцінювання (заліки, тести, іспити, доповіді, кваліфікаційні роботи тощо) ураховується паритет між загальними (фундаментальними) знаннями (до 30,0%) та професійною, соціальною, історичною, особистісною та іншими компетенціями, іншими кваліфікаційними вимогами (не менш як 70,0%). Для випускників з академічною кваліфікацією магістра (бакалавра) це співвідношення повинно бути зворотнім, тобто як 70,0% до 30,0%;

- взаємопоінформованості. Інструментарій оцінювання (типовий порядок, умови, критерії та принципи оцінювання, тести, запитання тощо) заздалегідь доводяться до

випускника, а професійні та освітні стандарти, кваліфікаційні вимоги – до оцінювача. Їх доступність має забезпечуватися через мережу Internet.

Для визнання (сертифікації) професійної кваліфікації випускників застосовуються наступні критерії:

- повного охоплення. Визначається, в якій мірі оцінюваний володіє:
- здібностями, уміннями, навичками та знаннями за конкретною професією;
- умінням застосовувати нові підходи в різних (конкретній) сферах діяльності;
- знаннями та персональними навичками, зорієнтованими на лідерство, кар'єрне зростання, комунікабельність, досягнення особистої та колективної мети;
- здатність використовувати та застосовувати особистісні якості та переваги в трудовому процесі тощо;
- відповідності. Інструменти оцінювання (тести, опитувальники тощо) мають відповідати нормам професійних, освітніх стандартів, переліку навчальних модулів та програм тощо;
- однотипності. Інструменти оцінювання повинні дозволяти оцінювати всіх випускників навчальних закладів країни за професійною та галузевою ознаками;
- комбінованості. Інструменти оцінювання мають дозволяти оцінювачам визначати відповідність здобутих знань, умінь, здібностей та навичок стосовно тієї чи іншої професії (групи професій), виходячи з комбінацій навчальних модулів і програм;
- зіставлюваності. Результати оцінювання повинні (за винятком професій, їх груп, видів робіт, що застосовуються лише в Україні) мати вигляд, зіставлюваний із міжнародними стандартами (Міжнародна стандартна класифікація занять, Міжнародна стандартна класифікація занять країн-членів ЄС, Європейська система кваліфікацій, Європейська рамка кваліфікацій, EUROPASS тощо).

Мережу закладів та установ, які займатимуться визнанням професійної кваліфікації випускників навчальних закладів та працівників, напрями їх взаємодії наведено в Додатку 2.

При формуванні національної мережі центрів із визнання професійних кваліфікацій слід урахувати й Європейські підходи щодо визнання найбільш важливих «життєзабезпечуючих» професійних кваліфікацій за «регульованими» професіями. Як приклад, у Додатку 3 пропонується розглянути базову Директиву Європарламенту та Ради ЄС щодо визнання професійних кваліфікацій (Директива 2005/36 від 07.09.2005 р.)

Рис. 1. Система управління підготовкою кадрів

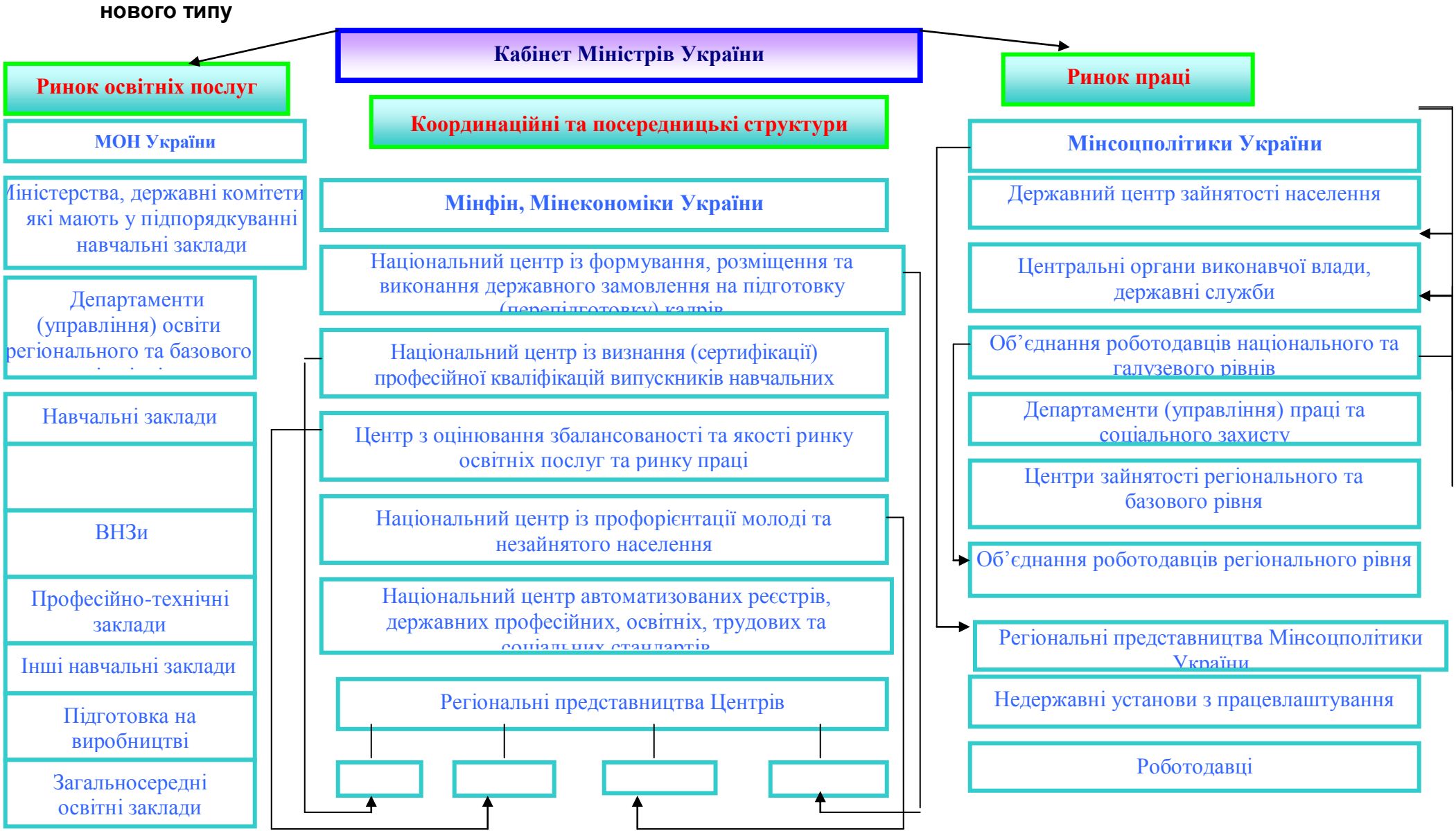
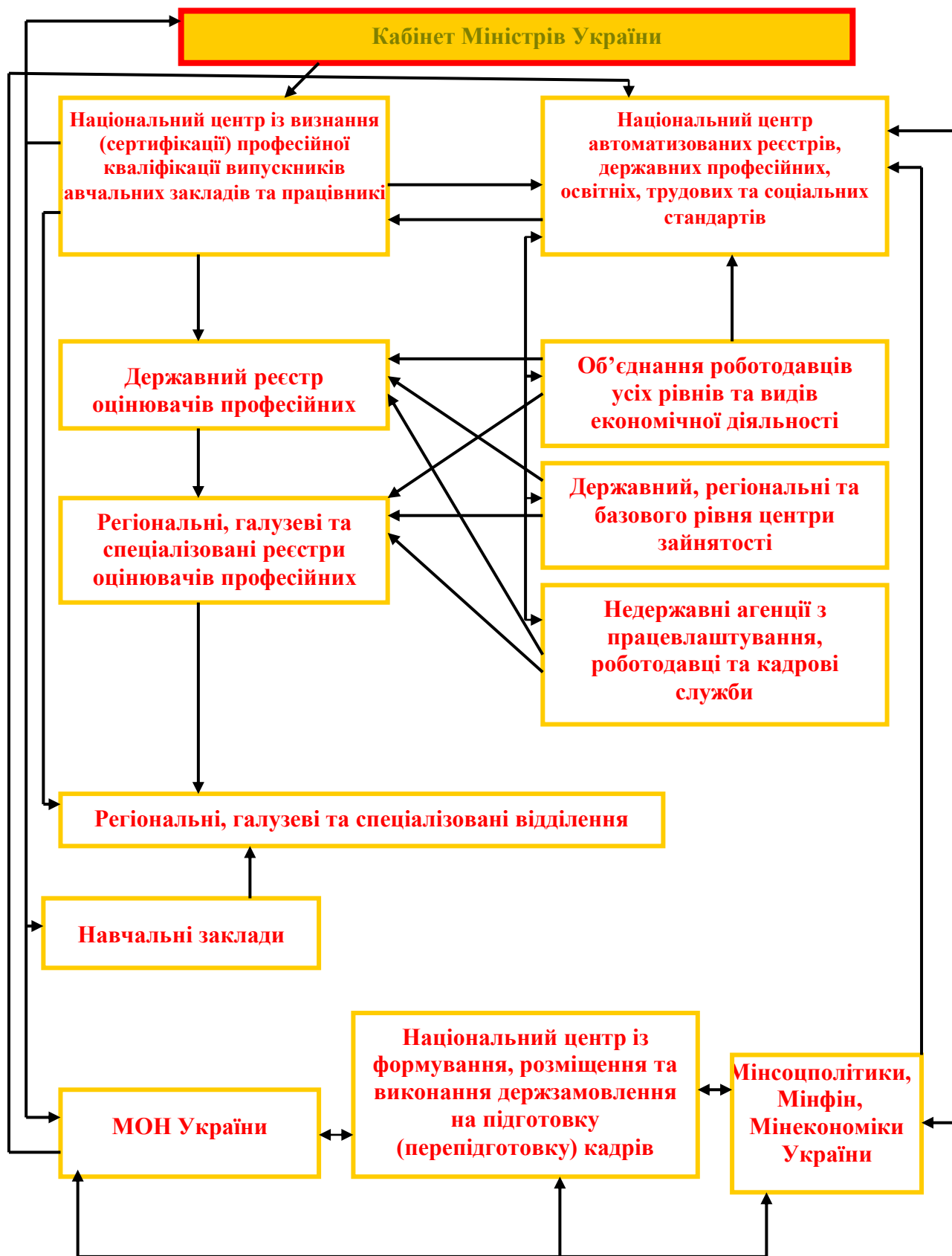

Рис. 2. Вітчизняна модель «освіти протягом

ЖИТТЯ»

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КВАЛІФІКАЦІЙ

Слід зазначити, що на сьогодні в ЄС ключовим нормативним документом щодо визнання професійних кваліфікацій виступає Директива Європейського парламенту та Ради ЄС щодо визнання професійної кваліфікації (Директива 2005/36 від 7 вересня 2005 р.). Прийняттю цієї Директиви передувала клопітка робота законодавців, соціальних партнерів та профільних фахівців, яку можна показати у такому хронологічному порядку:

21.05.2001 р. – 02.07.2001 р.	Єврокомісія визначила склад робочої групи щодо формування майбутнього режиму професійного розпізнавання (визнання) консультації із зацікавленими сторонами з усіх країн ЄС
11.03.2002 р. – 12.03.2002 р.	Комісією запропоновано спрощення відповідних правил ЄС
30.07.2002 р. – 01.08.2002 р.	запропоновано проект матеріалів щодо директиви із визнання кваліфікацій (COM (2002) 119
21.12.2004 р.	Досягнення Радою ЄС політичної згоди із означеного питання
22.12.2004 р. – 01.06.2005 р.	Проходження узгоджувальних процедур у Раді ЄС
07.09.2005 р. –	Прийняття Директиви Європарламентом та Радою ЄС
08.09.2005 р. – до теперішнього часу	Удосконалення та реформування положень Директиви.

Слід зазначити, що ця Директива замінила собою 15 існуючих на той час Директив у сфері визнання професійних кваліфікацій.

Поряд з цим, вона поки що не виключає із дії цілий ряд положень, що регулюють окремі європейські підходи щодо визнання кваліфікацій з вищої освіти, тобто положень, які торкаються академічних кваліфікацій. Ключовим документом цього спрямування залишається Європейська Конвенція №165 "Про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні" (від 11 квітня 1997 р.).

Ключові положення Директиви викладені у витягу з неї, розкривають такі підходи:

1. Метою цього документу – домовленості між країнами – членами ЄС є встановлення єдиних правил вільного переміщення людей, освітніх та професійних послуг в межах ЄС. Громадяни країн – членів ЄС мають право на роботу за отриманим фахом в будь-якій країні ЄС, незалежно від того, де вони отримали освіту. Ця Директива є доповненням 1 гл.47 Угоди про визнання дипломів, свідоцтв та інших посвідчень, які підтверджують професійну кваліфікацію.

2. Ця Директива є доповненням до рішення комісії ЄС "Нові європейські ринки праці, відкриті скрізь і для всіх", засідання якої проходило в м. Стокгольмі (Швеція) 23–24 березня 2001 р., яке (рішення) включає конкретні пропозиції з уніфікації і прозорості режиму визнання професійної кваліфікації.

3. Особам, які отримали професійну кваліфікацію в одній країні, але бажають застосовувати свої знання, вміння та навички в іншій країні – члені ЄС, гарантується захист від дискримінації при прийомі на роботу за умови, що їхня кваліфікація є обґрунтованою і визнаною.

4. Вільному наданню професійних послуг сприяє розвиток інформаційного суспільства, у т.ч. електронна торгівля послугами.

5. Надання послуг на ринку праці та можливість працювати за фахом повинні гарантувати країні – реципієнту суспільну безпеку і захист прав споживачів.

9. Означена Директива замінює попередні Директиви, які стосувалися загальної системи визнання професійних кваліфікацій, зокрема для таких професій як: "медична сестра (брат) загального профілю", "лікар-дантист", "лікар-ветеринар", "акушерка", "фармацевт", "лікар" шляхом їх об'єднання до одного загального контексту.

10. Дія Директиви та її положень не розповсюджується на громадян третіх країн, окрім країн–членів ЄС.

11. Країни – члени ЄС, об'єднані загальною системою визнання професійних кваліфікацій, мають право на визначення мінімального кваліфікаційного рівня, необхідного для гарантування якості послуг, які надаються на конкретній території. Згідно до цієї Угоди члени ЄС не можуть вимагати від трудового мігранта отримання кваліфікації в тій країні, до якої він прибув, якщо у нього є диплом (інше свідоцтво), який підтверджує кваліфікацію, на яку він претендує. Перш за все, це стосується фахів (професій), на яких є зацікавленість у країн - рецепієнтів, роботодавців, ринків праці. Загальна система визнання професійної кваліфікації не є перешкодою для в'їзду осіб з випитаними (новими, престижними, кон'юнктурними) професіями, на які сформовано суспільний попит та інтерес. Але, у цьому контексті, слід, окрім іншого, звертати увагу на професійну етику і відповідальність.

13. Розробка механізму визнання кваліфікацій в межах загальної системи потребує диференціації схем (форм, рамок) освіти і навчання з їх окремим групуванням.

14. Механізм визнання кваліфікацій, розроблений відповідно до Директив 84/48 та 92/51, залишається незмінним. Це стосується як диплому, що засвідчує середню професійну освіту з мінімальним терміном навчання 1 рік, так і диплому, засвідсуючого вищу / чи університетську освіту з тривалістю навчання 4 роки.

15. При відсутності гармонізації мінімальних кваліфікаційних вимог для отримання доступу до роботи за професією в залежності від загальних вимог, країна, яка приймає трудового мігранта, повинна надати йому компенсаційні освітньо–кваліфікаційні заходи. Вони залежать, у свою чергу, від професійного стажу запитувача (пошукача роботи). Досвід засвідчує, що вимоги до мігранта диференціюються від іспиту на трудову (професійну) придатність працювати за фахом – до періоду адаптації. Між тим, все залежить від кожного окремого випадку з урахуванням суспільних інтересів країни - рецепієнта.

18. З метою полегшення вільного переміщення працівників і гарантування їхньої рівності у кваліфікаціях, країни–члени ЄС, повинні мати можливість запропонувати загальні (спільні) платформи європейської рівності. Ця Директива відстежує повноваження країн – членів ЄС щодо визначення кваліфікацій і вимог, що висуваються до трудових мігрантів, в залежності від системи освіти і професійного навчання в конкретній країні з урахуванням загальних вимог ЄС. Права індивіда на вільну конкуренцію на ринку праці повинні надаватися йому автоматично. Загальна платформа являє собою набір критеріїв, які дозволяють компенсувати широке коло суттєвих розбіжностей у кваліфікаційних вимогах, які встановлюються не менш як у 2/3 країн ЄС до відповідних професій. Такі критерії могли б включати вимоги до додаткового навчання, іспиту на відповідність, підготовчого періоду, мінімального трудового стажу за фахом, або їх комбінацію.

18. Існує потреба спростити доступ до роботи трудових мігрантів, які займаються промисловою, торговою, ремісницькою діяльністю у випадку, якщо вони мають достатній трудовий стаж.

19. Вільне переміщення і взаємне визнання кваліфікації мають лікарі, медичні сестри загального профілю, дантисти, ветеринари, акушери, фармацевти і архітектори.

21. Автоматичне визнання кваліфікації лікарів з базовою освітою не потребує підтвердження кваліфікації у країні приймання.

22. Усі країни ЄС зобов'язані визнавати професію “лікар з дектальної медицини”, незалежно від її спеціалізацій, наприклад, одонтостоматолога. Країни гарантують, що лікар, який отримав диплом з дектальної медицини, володіє уміннями, необхідними для проведення профілактики, діагностики, лікування захворювання зубів, щелеп, тканин ротової порожнини.

23–28. Такі ж самі підходи розповсюджуються на професії “акушера”, “ветеринара”, “фармацевта” і “архітектора”.

30. Гарантією ефективності системи визнання професійної кваліфікації виступає створення уніфікованих вимог і процедур їх визнання.

32. Забезпеченню мобільності працівників і їхньої рівності в країнах ЄС сприяє обмін інформацією у вигляді професіональних карток. Така картка дозволяє здійснювати нагляд за професійним зростанням фахівця. Вони можуть, за умови відповідного захисту особистих даних, містити інформацію про професійну кваліфікацію працівника (дані про закінчення навчального закладу, отриманий фах, професійний стаж, санкції та заохочення, які накладалися чи здійснювалися в період професійної діяльності).

33. Створення інформаційної мережі, у т.ч. професіональних карток, дозволить забезпечити прозорість визнання професійної кваліфікації та рівності.

34. Адміністративні розбіжності систем визнання країн ЄС та їх уніфікація виявився вкрай складною справою. Ця Директива направлена на спрощення відповідних процедур та створення об'єднаного комітету ЄС із визнання професійних кваліфікацій, який забезпечував би конструктивну участь профспілок для дотримання принципу рівності у цій сфері.

36. Підготовлено доповідь, яка торкається виконання Директиви від 28.06.1999р., що містить статистичні дані, які дозволяють визначити отриманий ефект від чинної системи визнання професійної кваліфікації.

39. Ураховуючи технологічний розвиток і науковий прогрес країни ЄС повинні деталізувати перелік професій, пов'язаних з науковим прогресом, визначити шляхи підтримки поточного навчання і підготовки відповідних кадрів.

40. Ця Директива раціоналізує, спрощує та удосконалює правила визнання професійної кваліфікації, але не зорієнтована на обов'язково успішне використання в країнах ЄС. Її дія не розповсюджується на визнання професійної кваліфікації в сфері транспорту, страхових послуг, аудиторської діяльності і послуг адвокатів.

42. Особи вільних (творчих) професій можуть працювати в інших країнах з обмеженнями, визначеними національним законодавством приймаючої країни.

ЧАСТИНА 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. Предмет розгляду.

Запропонована Директива встановлює порядок визнання професійної кваліфікації приймаючою країною, який дозволяє трудовому мігранту працювати за відповідною професією.

Глава 2. Сфера застосування.

Запропонована Директива розповсюджується на всіх громадян країн-членів ЄС, включаючи представників вільних (творчих) професій, які бажають працювати за визначеною професією в іншій країні самостійно чи за наймом.

2. Кожна країна – член ЄС приймає на роботу за фахом громадянина іншої країни – члена ЄС при пред'явленні диплому про отримання відповідної професійної кваліфікації.

3. На професії, виділені в окремій переліку, ця Директива не розповсюджується.

Глава 3. Дефініції:

1. У запропонованій Директиві терміни і поняття розглядаються таким чином:

а) визначена професія – професійна діяльність чи їх сукупність, доступ до якої, робота за якою прямо чи опосередковано регулюється законами, підзаконними актами чи адміністративними розпорядженнями, які відносяться до професійної кваліфікації;

б) професійна кваліфікація – кваліфікація, підтверджена посвідченням про її отримання, чи підтвердженням професійного трудового стажу;

в) посвідчення професійної кваліфікації – це диплом, свідоцтво чи інше посвідчення, видані компетентними органами, які підтверджують успішне закінчення професійного навчання, оцінене за результатами навчання;

г) компетентний орган – орган, який має право видавати дипломи про освіту та інші відповідні документи чи інформацію;

д) регламентована освіта і навчання – навчання, спеціально зорієнтоване на роботу за визначеною професією, яке включає курси, доповнені, за необхідності, професійним навчанням чи випробувальним терміном, чи професійним стажем.

Структура професійного навчання, випробувального терміну чи професійного стажу, визначається законами, підзаконними актами та адміністративними вимогами зацікавленої країни – члена ЄС;

е) професійний трудовий стаж – офіційно підтверджена робота за відповідною професією в країні – члені ЄС;

ж) період пристосування (адаптації) – зайнятість за визначеною професією, яка здійснюється під контролем фахівця (експерта, інструктора тощо) і, можливо, вимагає додаткового навчання в країні, яка приймає мігранта. Цей період підлягає оцінюванню, яке проводиться компетентними органами приймаючої країни. Відповідні органи також контролюють соціальні права і оплату праці трудового мігранта у відповідності до законодавства ЄС;

з) іспит на професійну придатність – перевірка професійних знань мігранта приймаючою країною, яка проводиться компетентними органами з метою оцінки його можливостей займатися регламентованою професійною діяльністю у країні-члені ЄС. Іспит необхідний для визначення відповідності професійної кваліфікації пошукача виданому йому диплому чи іншому документу, які підтверджують цю кваліфікацію. Умови іспиту визначаються компетентними органами приймаючої сторони.

2. Професії, які отримуються в навчальних закладах країн-членів ЄС, наведено у Додатку 1 до Директиви (зазначимо, що в цьому Додатку наведено лише перелік 5 ірландських та 25 британських ВНЗів. Таким чином, за станом на 2005 рік лише 30 вищих навчальних закладів ЄС у повному обсязі відповідали вимогам щодо рівня підготовки за професійними кваліфікаціями).

Спілки та заклади, які входять до цього Додатку, забезпечують високий стандарт у відповідній професійній сфері. Таким чином, якщо мігрант має диплом закладу, включеного до Додатку 1, він гарантовано отримує посвідчення на підтвердження професійної кваліфікації за спрощеною процедурою.

3. В інших випадках для отримання посвідчення на підтвердження професійної кваліфікації трудовому мігранту необхідно пропрацювати три роки в країні, що його приймає.

ЧАСТИНА 2

ВІЛЬНЕ НАДАННЯ ПОСЛУГ ІЗ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Глава 5. Принципи вільного надання послуг із працевлаштування.

1. Без застосування конкретних норм законів ЄС, ця Директива не може обмежувати право на надання послуг із працевлаштування за фахом (професією) в іншій країні-члені ЄС:

а) якщо трудовий мігрант легально знаходиться в країні-члені ЄС і бажає там працювати за фахом (професією);

б) якщо він переїжджав, але працював не менше 2-х із 10 років за фахом (професією), які передували переїзду на роботу в іншу країну, що давало йому можливість працювати в цій країні за фахом (професією).

2. Кожний випадок працевлаштування за фахом (професією) підлягає оцінюванню в залежності від його термінів, частоти та безперервності.

3. При переміщенні трудового мігранта, останній підпадає під правила професійної поведінки, які носять нормативний чи адміністративний характер. Це також стосується суттєвих професійних порушень, пов'язаних із захистом і безпекою споживачів, а також із дисциплінарними вимогами, які висуваються приймаючою країною до осіб, що бажають працювати за фахом (професією).

Глава 7. Вимоги щодо надання попередньої декларації у випадку переміщення трудового мігранта.

1. Країни – члени ЄС можуть вимагати від трудового мігранта, який переміщується із однієї країни до іншої з метою працевлаштування за фахом (професією), письмової декларації, якою він посвідчує компетентні органи приймаючої сторони про свій страховий захист, інші види індивідуального чи колективного соціального захисту, відповідно до професійної домовленості. Таку декларацію необхідно подавати щорічно.

2. Окрім цього, країни–члени ЄС як підтверджувальні документи можуть вимагати:

а) документ про громадянство особи-мігранта;

б) посвідчення, що підтверджує законність перебування мігранта з метою роботи у відповідній професійній сфері, та чи накладено йому заборону (у т.ч. тимчасову) на професійну діяльність, визначену в посвідченні;

в) посвідчення, яке підтверджує професійну кваліфікацію;

г) ці вимоги стосуються і тих випадків, коли мігрант працював за фахом (професією) більше 2-х із 10 останніх років;

д) якщо професія відноситься до діяльності силових структур – необхідне посвідчення, яке підтверджує відсутність судимості.

3. Послуги, які надає трудовий мігрант за конкретною професією у відповідній сфері діяльності, повинні відповідати назві професії, офіційно визнаній у країні, яка його приймає. Якщо в країні прийому відсутня така професійна кваліфікація, то трудовий мігрант повинен зазначити назву своєї професійної кваліфікації (професії) на офіційній мові приймаючої країни.

4. У випадку першого працевлаштування трудового мігранта, яке має відношення до охорони здоров'я чи сфери безпеки, він може автоматично і не отримати визнання професійної кваліфікації. Уповноважений орган приймаючої країни має право попередньо перевірити професійну кваліфікацію пошукача. Така попередня перевірка допускається з метою унеможливлення нанесення шкоди користувачам послуг, які надаватимуться потенційним їх надавачем – трудовим мігрантом.

На протязі місяці після отримання декларації і відповідних документів від пошукача, уповноважений орган прикладає зусилля, щоб повідомити мігранта про прийняте рішення щодо результатів перевірки. Якщо виникають якісь ускладнення, пов'язані з отриманням дозволу на роботу за фахом (професією), процедура потребує розгляду більш повної інформації на протязі наступного місяця.

Якщо очевидним є той факт, що у пошукача наявна невідповідність між його професійною кваліфікацією і вимогами щодо навчання, які висувають країни–члени ЄС, що може призвести до ушкодження здоров'я і безпеки користувачів послуг, приймаюча сторона дає можливість мігранту підтвердити те, чи отримав він необхідні додаткові знання, уміння та навички, шляхом здавання іспиту.

З моменту підтвердження професійної кваліфікації, трудовий мігрант має право надавати профільні послуги у відповідності до професійного статусу.

Глава 9. Адміністративне співробітництво.

1. Уповноважений органи приймаючої країни можуть вимагати від компетентних органів країни трудового мігранта надання інформації щодо законності отримання диплома, відсутності у нього дисциплінарних (судових) санкцій, пов'язаних із професійною діяльністю.

2. Компетентні органи забезпечують обмін інформацією, необхідною для об'єктивного розгляду скарг, які подаються від користувачів послуг трудового мігранта.

Глава 10. Вимоги на отримання інформації від працевлаштованого за фахом (професією) трудового мігранта.

У випадку визнання професійної кваліфікації (професійного статусу) трудового мігранта, уповноважені органи приймаючої сторони можуть зробити запит на отримання від нього такої інформації:

а) реєстраційний номер торгового чи публічного реєстрів, якщо трудовий мігрант має до цього відношення;

б) адресу компетентного органу його країни з метою підтвердження легітимності отримання диплома;

в) інформацію про профспілкові об'єднання, де він зареєстрований;

г) назву його професійного статусу (звання, рангу, інше), а у випадку його відсутності, професійної кваліфікації для приведення їх у відповідність із назвою, яка застосовується у країні приймання;

д) інформація про страховий поліс чи інший механізм індивідуального або колективного соціального захисту, оформлені в контексті професійної відповідальності трудового мігранта.

ЧАСТИНА 3

СВОБОДА ВИЗНАННЯ

Глава 10. Сфера застосування.

Ця Глава розповсюджується на всі професії, які не підпадають під дію Глав II і III:

а) на лікарів з базовою освітою, лікарів–фахівців, медичних сестер (братів), медичних сестер (братів) загального профілю, лікарів–дантистів, ветеринарів, акушерів, фармацевтів і архітекторів, які не несуть відповідальності за професійну практику, визначену в §§ 23,27,33,37,39,43 і 49;

б) стосовно норм Глави 21 § 1, 23 і 27 щодо лікарів, медичних сестер (братів), лікарів–стоматологів, ветеринарів, акушерів, фармацевтів і архітекторів, які мають дипломи з освітньо–кваліфікаційним ступенем (рівнем) “спеціаліст”, коли необхідно пройти додатковий курс навчання для отримання професійного звання;

в) медичних сестер (братів) загального профілю і спеціалізованих медичних сестер (братів), які мають посвідчення з освітньо–кваліфікаційним ступенем (рівнем) “спеціаліст”.

Глава 11. Рівень кваліфікації.

Професійні кваліфікації групуються за наступними рівнями:

а) посвідчення, видане уповноваженими органами в країні, де мешкав мігрант, у відповідності із законами, підзаконними, нормативними і адміністративними розпорядженнями, що передбачає:

- курси навчання чи спеціальний іспит без попереднього навчання чи роботи за фахом у режимі повного робочого дня в країні-члені ЄС впродовж трьох безперервних років, чи такого ж терміну при заочній формі навчання в межах останніх 10 років;
- або загальну основну чи середню освіту, яка підтверджує, що особа отримала загальні знання;
- б) посвідчення, яке підтверджує успішне закінчення середньої освіти, що передбачає:

- загальне або професійне навчання з випробувальним терміном чи професійним стажем, який вимагається як доповнення до курсу;
- технічне або професійне доповнення випробувальним терміном чи професійним стажем;

в) диплом, який підтверджує успішне закінчення навчання після завершення середньої професійної освіти з мінімальною тривалістю до року (те ж саме відноситься і до заочної форми);

г) диплом, який підтверджує успішне завершення навчання після середньої освіти протягом 3-4 років, чи такої ж тривалості навчання в університеті (іншому ВНЗі) за заочною формою навчання);

д) диплом, який підтверджує, що мігрант успішно закінчив курс навчання після середньої освіти з мінімальною тривалістю в 3–4 роки.

Глава 12. Рівне визнання кваліфікації.

Будь-яке посвідчення про професійну кваліфікацію, видане уповноваженим органом країни-члену ЄС, підтверджує успішне закінчення навчання у Співтоваристві, визнається будь-якою країною ЄС.

Глава 13. Умови визнання.

1. Якщо трудовий мігрант бажає працювати за фахом (професією), він повинен надати посвідчення про професійну кваліфікацію, що дає йому можливість отримати доступ до роботи за фахом (професією) на відповідній території.

2. Доступ до професії надається мігранту, який працював за цією професією повний робочий день на протязі 2–х із останніх 10 років в іншій країні-члені ЄС, за умови наявності документу, який підтверджує професійну кваліфікацію.

Глава 14. Компенсаційні заходи.

Глава 13 не є перешкодою для приймаючої країни вимагати від трудового мігранта проходження випробувального терміну тривалістю до 3 років, чи здавання іспиту на підтвердження професійної кваліфікації.

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ, РОЗМІЩЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО ЗАМОВЛЕННЯ НА ПІДГОТОВКУ КАДРІВ

Чинний ЗЧ «Про формування й розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних і робітничих кадрів, підвищення кваліфікації й перепідготовку кадрів», не дивлячись на свій майже 3-річний вік, на сьогодні не відповідає потребам та викликам. З іншого боку, частина дослідників вважає, що збереження в Україні держзамовлення є пережитком минулого, планово-радянською спадщиною та потребує якнайшвидшого забуття. Розглядаючи ключові підходи до зміни парадигми в розуміння економіки освіти в цілому, та вищого її сегменту, зокрема, зазначимо, що:

- слабкою ланкою у держзамовленні на підготовку кадрів є фактична відсутність науково-обґрунтованих прогнозів у потребі в кадрах на середньострокову перспективу в професійному розрізі;

- поки що не вдалося змінити «менталітет» чиновників стосовно того, що за держзамовлення можуть і повинні змінити «менталітет» чиновників стосовно того, що за держзамовлення можуть і повинні змагатися всі без винятку надавачі освітніх послуг, перш за все, приватні ВНЗи;

- головною проблемою у цій царині залишається відсутність відповідальності провайдерів освітніх послуг за державний кошт, за їх якість та відповідність поставленим вимогам.

Зрозуміло, що для переходу до ліберальної моделі освіти необхідний перехідний (5-10 років) період, тому запропоновані методичні підходи зважають на цю обставину.

Законодавство України про формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів складається із Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, «Про зайнятість», «Про професійний розвиток працівників» цього Закону та інших нормативно-правових актів, прийнятих відповідно до нього.

Якщо міжнародними договорами України, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів, то застосовуються правила міжнародних договорів.

Основними критеріями, за якими формується державне замовлення на підготовку кадрів, є:

- потреба у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і робітничих кадрах для перспективних сегментів ринку праці, технологій та видів економічної діяльності, які мають стратегічне значення для держави;
- регіонально-галузеві особливості потреби у підготовці кадрів;
- професійно-освітня структура та перелік спеціальностей з підготовки бакалаврів та магістрів, програм професійного спрямування, кваліфікацій (професій), за якими здійснюється державне замовлення на підготовку кадрів у відповідності до вимог Національного класифікатора України ДК 003:2010 “Класифікатор професій”, Національного класифікатора України ДК 009:2010 “Класифікація видів економічної діяльності”, Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО-13), Національної та Європейської рамок кваліфікацій тощо;
- відповідність обсягів та професійно-кваліфікаційної структури підготовки кадрів перспективним потребам ринку праці;
- конкурсний розподіл державного замовлення на підготовку (перепідготовку) керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників у акредитованих освітніх установах вищої освіти та професійно-технічних навчальних закладах.

Формування та розміщення державного замовлення на підготовку кадрів ґрунтується на таких принципах:

- доступність і конкурсність здобуття вищої та професійно-технічної освіти;
- забезпечення відповідності освітніх послуг вимогам ринку праці;
- відповідність освіти потребам особи, суспільства та держави;
- випереджувальний характер професійної підготовки за пріоритетними напрямками;
- безперервність професійної підготовки;
- інноваційність професійної підготовки;
- конкурсність у відборі навчальних закладів на підготовку кадрів;
- визначення потреби у підготовці кадрів на перспективу за допомогою балансово-прогнозного методу.
- Основними завданнями державного замовлення на підготовку кадрів є:
- забезпечення конституційних прав громадян України на безоплатну професійну освіту;
- забезпечення кваліфікованими кадрами потреб економіки та ринку праці;
- сприяння формуванню інтелектуального потенціалу нації;
- сприяння забезпеченню стійкого соціально-економічного розвитку України;
- підвищення ефективності підготовки кадрів з вищою та професійно-технічною освітою в інтересах держави тощо.

Державне замовлення на підготовку кадрів формується за такими пріоритетними напрямками:

- підготовка професіоналів та фахівців;
- підготовка технічних службовців і кваліфікованих робітників;
- підвищення кваліфікації, перепідготовка та підготовка кадрів (післядипломна освіта).
- Державне замовлення на підготовку кадрів складається з таких рівнів (сегментів):
- державне замовлення національного рівня;
- відомче державне замовлення;
- регіональне державне замовлення.
- Функції державних замовників на підготовку кадрів виконують:
- центральні органи виконавчої влади;
- регіональні органи управління та органи місцевого самоврядування;
- керівники державних підприємств, в яких частка держави складає більш як 50,0%; керівники інших об'єктів господарювання, громадських, у т.ч. міжнародних організацій, за умови наявності можливості працевлаштування випускників навчальних закладів.

У регіонах формуються комісії із визначення потреб у підготовці фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітничих кадрів за державним замовленням за галузями знань спеціальностями, програмами підготовки та професійними кваліфікаціями (професіями) із включенням до їх складу представників зацікавлених міністерств та відомств, інших державних органів управління, підприємств та організацій, керівників та викладачів вищих та професійно-технічних навчальних закладів, провідних вчених, представників соціальних партнерів, центрів зайнятості тощо.

Державні замовники на підготовку кадрів формують рівні (сегменти) державного замовлення у такій послідовності:

- регіональний;
- відомчий;
- національний.

Регіональне державне замовлення на підготовку кадрів формується на основі потреби економіки регіону в керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках за винятком потреби у кадрах для Збройних Сил України, Прикордонних військ України, правоохоронних та митних органів, підготовка яких здійснюється за відповідним відомчим замовленням.

Координаторами регіонального замовлення на підготовку кадрів є Міністерство праці та соціального захисту і Міністерство економіки Автономної Республіки Крим, департаменти (головні управління) праці та соціального захисту населення та департаменти (головні управління) економіки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Регіональне державне замовлення на підготовку кадрів формується регіональними органами виконавчої влади на підставі заявок від виконавчих органів місцевого самоврядування районів і міст Автономної Республіки Крим та областей щодо потреби підприємств, установ та організацій за видами економічної діяльності у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках, погоджених із відповідними міністерствами Кабінету Міністрів Автономної Республіки Крим та відповідними структурними підрозділами обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Комісії із визначення потреби у підготовці фахівців і робітничих кадрів за галузями знань, напрямками підготовки, кваліфікаціями (професіями) розглядають подані органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування районів і міст замовлення на підготовку кадрів і подають до регіональних органів виконавчої влади

пропозиції щодо обсягів регіонального замовлення на підготовку кадрів за галузями знань, напрямками підготовки, кваліфікаціями (професіями), виходячи із перспектив розвитку економіки регіонів та ринку праці.

Порядок та терміни подання заявок на підготовку кадрів за державним замовленням та терміни їх узгодження встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Відомче державне замовлення на підготовку кадрів формується на підставі даних щодо розвитку Збройних Сил України, Прикордонних військ України, правоохоронних та митних органів.

Координаторами відомчого державного замовлення на підготовку кадрів є Міністерство економічного розвитку та Міністерство соціальної політики України.

Відомче державне замовлення на підготовку кадрів формується профільними міністерствами.

Формування державного замовлення на підготовку кадрів на національному рівні здійснюється Міжвідомчою комісією з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів.

Міжвідомча комісія з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів створюється із представників Мінсоцполітики, Мінекономрозвитку, Міністерства освіти і науки України, інших міністерств та центральних органів виконавчої влади, ректорів ВНЗів, директорів професійно-технічних навчальних закладів, депутатів Верховної Ради України, соціальних партнерів національного рівня, науковців і затверджується Кабінетом Міністрів України. Діяльність Міжвідомчої комісії забезпечується Мінекономрозвитку, Мінсоцполітики та МОН України.

Державне замовлення на підготовку кадрів на національному рівні формується на основі потреби економіки держави у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках, виходячи з програм економічного та соціального розвитку України.

Координаторами державного замовлення на підготовку кадрів є Міністерство економічного розвитку України, Міністерство соціальної політики України та Міністерство фінансів України.

Державні замовники щорічно до 15 липня подають до Міжвідомчої комісії з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів заявки на підготовку кадрів згідно із критеріями та напрямками, визначеними у ст.ст. 2 і 5 цього Закону, на підставі пропозицій, наданих регіональними комісіями із визначення потреб у підготовці керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і робітників за галузями знань, напрямками підготовки спеціальностей та професійних кваліфікаціями (професіями).

У заявці державного замовника зазначається чисельність керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників, яка замовляється у відповідності до галузей знань, напрямків підготовки та кваліфікацій (професій).

Міжвідомча комісія з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів на підставі розгляду заявок, які надійшли від державних замовників, до 15 вересня року, що передує року, на який формується державне замовлення (плановий рік), формує разом із замовниками проект державного замовлення на підготовку кадрів за галузями знань, спеціальностями та професійними кваліфікаціями (професіями) на національному, відомчому та регіональному рівнях, виходячи із схвалених Кабінетом Міністрів України проектів Державного бюджету України та Державної програми економічного та соціального розвитку України та подає його на опрацювання до Міністерства економічного розвитку України.

Міністерство фінансів України в установлені терміни повідомляє Міністерство економічного розвитку України про показники проекту Державного бюджету України на

наступний фінансовий рік для збалансування показників проекту державного замовлення на підготовку кадрів із коштами на їх підготовку.

Міністерство економічного розвитку України:

- опрацьовує сформований проект державного замовлення на підготовку кадрів і визначає загальну суму коштів, необхідних для підготовки кадрів, та окремо суму коштів для підготовки кадрів із вищою та професійно-технічною освітою;
- у разі подання пропозицій щодо залучення позабюджетних джерел фінансування проекту державного замовлення враховує їх у загальних обсягах фінансування проекту державного замовлення та виділяє окремим рядком;
- включає зведені показники обсягів проекту державного замовлення та загальну суму коштів, необхідних для підготовки кадрів, до проекту Державної програми економічного та соціального розвитку України;
- після затвердження Верховною Радою України Державного бюджету України вносить до проекту державного замовлення на підготовку кадрів відповідні зміни.

Міністерство соціальної політики України спільно з Міністерством економічного розвитку України узгоджує проект державного замовлення з Міністерством фінансів України та у місячний термін із дня набрання чинності Закону України про Державний бюджет України подає його до Кабінету Міністрів України на затвердження.

Державне замовлення на підготовку керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників здійснюється на основі:

- балансових розрахунків потреби у керівниках, професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках за професійними кваліфікаціями (професіями) та напрямми їх підготовки на перспективу;
- методичних матеріалів щодо визначення обсягів підготовки керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників у навчальних закладах за галузями знань, спеціальностями підготовки та професійними кваліфікаціями (професіями);

Переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими здійснюється державне замовлення на підготовку фахівців і професіоналів, перепідготовку (підвищення кваліфікації) керівників;

Переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими може додатково здійснюватися державне замовлення на підготовку фахівців і професіоналів, перепідготовку (підвищення кваліфікацій) керівників;

Переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими здійснюється державне замовлення на підготовку технічних службовців і кваліфікованих робітників;

Переліку професійних кваліфікацій (професій), за якими може додатково здійснюватися державне замовлення на підготовку технічних службовців і кваліфікованих робітників.

Переліки професійних кваліфікацій (професій), за якими здійснюється або може додатково здійснюватися державне замовлення на підготовку, перепідготовку (підвищення кваліфікації) керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і кваліфікованих робітників, готуються щорічно Мінсоцполітики України.

Розміщення державного замовлення на підготовку кадрів здійснюється державними замовниками між акредитованими закладами вищої та професійно-технічної освіти на засадах оголошеного конкурсу.

При проведенні конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку кадрів пріоритет в отриманні державного замовлення надається навчальним закладам, які:

а) мають висококваліфікований професорсько-викладацький персонал; сучасні технології навчання та науково-технічної діяльності, відповідний набір навчально-методичних та науково-технічних матеріалів; володіють майном, яке є в оперативному управлінні вищого чи професійно-технічного навчального закладу (будівлями, спорудами, навчально-науково-лабораторною базою, аудиторним фондом, бібліотеками, читальними залами тощо); доступом до національних і міжнародних інформаційних ресурсів; можливостями забезпечення мешкання іногородніх студентів на весь період навчання;

б) розміщені у регіонах, де формується найбільша потреба у відповідних кадрах (за аналогічних умов, викладених у пункті "а");

в) характеризуються високим рівнем працевлаштування своїх випускників, який підтверджується відповідним органом управління сфери праці та об'єднаннями роботодавців (професійними асоціаціями).

Заявки акредитованих навчальних закладів вищої та професійно-технічної освіти на участь у конкурсному відборі подаються до Міжвідомчої комісії до 15 липня передпланового року. Міжвідомча комісія має право затребувати у вищого чи професійно-технічного навчального закладу додаткову або уточнюючу інформацію, а також проводити експертну оцінку поданих на конкурс документів чи аудиторську перевірку навчального закладу безпосередньо на місці.

Міжвідомча комісія розглядає подані заявки, на конкурсній основі приймає рішення щодо розміщення державного замовлення серед навчальних закладів вищої та професійно-технічної освіти, проводить за необхідності відповідні перевірки навчальних закладів та до 15 листопада передпланового року визначає вищим та професійно-технічним навчальним закладам, які виграли конкурс, державне замовлення у вигляді контрольних цифр прийняття за визначеними галузями знань, спеціальностями та професійними кваліфікаціями (професіями).

Учасники та переможці конкурсу на державне замовлення визначаються окремо для реалізації державного, відомчого і регіонального його сегментів.

Формування видатків на реалізацію державного замовлення на підготовку кадрів із вищою та професійно-технічною освітою здійснюється за рахунок Державного бюджету України з урахуванням типу, виду та категорії навчальних закладів, рівня і термінів реалізації напрямів підготовки.

Обсяги фінансування державного замовлення на підготовку кадрів затверджуються Міжвідомчою комісією переможцям конкурсу не пізніше як через один місяць після прийняття Державного бюджету України.

Державне замовлення реалізується шляхом цільової контрактної підготовки керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та кваліфікованих робітників у вищих та професійно-технічних навчальних закладах у межах контрольних цифр прийняття студентів та учнів за рахунок коштів Державного бюджету.

Навчальні заклади вищої та професійно-технічної освіти виділяють місця згідно з контрольними цифрами прийняття студентів і учнів за державним замовленням, організовують на ці місця окремий конкурс. Правила прийняття на виділені місця встановлюються рішенням Кабінету Міністрів України та в межах законодавчо визначених повноважень, навчальними закладами.

Студенти та учні, зараховані за умовами конкурсу на цільові місця до вищих та професійно-технічних навчальних закладів, укладають контракти (договори) на цільову контрактну підготовку за державним замовленням. Контракт оформлюється між студентом (учнем), ВНЗом (професійно-технічним навчальним закладом) та замовником, в особі якого виступають Мінекономрозвитку України, регіональні органи виконавчої влади чи відомства, соціальні партнери усіх рівнів професійної кваліфікації (професії), яка пропонується випускнику у відповідності до контракту, повинен

відповідати рівень та профіль освітніх послуг, його професійної освіти (підготовки). Випускники, які виїжджають на роботу у відповідності до укладеного контракту за межі місць постійного мешкання, а також члени їхніх сімей мають право на гарантоване працевлаштування в іншій місцевості.

Студентам (учням), що навчаються за контрактом, замовником можуть встановлюватися доплати, розмір яких встановлюється контрактом.

У разі відрахування студента (учня), який навчався за контрактом, його місце може бути заміщено іншим студентом (учнем) із подальшим укладанням з ним контракту. Заміщення повинно здійснюватися лише за тією спеціальністю та професійною кваліфікацією (професією), за якими навчався відрахований студент (учень).

Замовники кадрів (Мінекономрозвитку України, регіональні органи виконавчої влади та відомства, соціальні партнери усіх рівнів) на основі вивчення потреб ринку праці у професіоналах, фахівцях, технічних службовцях і кваліфікованих робітниках та розвитку економіки здійснюють роботу з добору підприємств, установ та організацій для подальшого працевлаштування підготовлених професіоналів, фахівців, технічних службовців та кваліфікованих робітників.

Контроль за організацією та проведенням формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку кадрів із вищою та професійно-технічною освітою здійснюється Міжвідомчою комісією з організації конкурсного порядку формування державного замовлення на підготовку кадрів, Міністерством економічного розвитку України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством освіти і науки України та Міністерством фінансів України (щодо контролю за використанням бюджетних коштів, передбачених на фінансування державного замовлення на підготовку кадрів).

Замовники (посадові особи, установи та організації) несуть адміністративну та фінансову відповідальність за відповідність затверджених обсягів державного замовлення на підготовку кадрів потребам ринку праці. Зазначена норма Закону встановлює відповідальність за такі види правопорушень:

- за незабезпечення проходження виробничої переддипломної практики студентом (учнем) у відповідності до навчального плану на посадових осіб, відповідальних за формування державного замовлення в регіонах (відомствах), накладається адміністративний штраф;
- за ненадання випускникам вищих та професійно-технічних навчальних закладів, які навчалися за державним замовленням, перших робочих місць за здобутим фахом (професією), на посадових осіб та організації, відповідальних за формування державного замовлення у регіоні (відомстві), накладається адміністративний штраф. Розміри штрафів та порядок відшкодування визначається постановою Кабінету Міністрів України.

Виконавці державного замовлення несуть адміністративну та фінансову відповідальність за такі види правопорушень:

- за порушення умов та низьку якість підготовки кадрів за державним замовленням виконавцям замовлень зменшується державне замовлення на наступний рік на 20,0%;
- за нецільове або неефективне використання коштів Державного бюджету, спрямованих на фінансування державного замовлення на підготовку кадрів, виконавцям замовлень зменшується замовлення на наступний рік на 50,0%.

Якщо виконавець державного замовлення раніше притягався до відповідальності за аналогічне правопорушення, він позбавляється права на підготовку кадрів за державним замовленням на п'ятирічний термін.

Студенти (учні) несуть фінансову відповідальність за дотримання умов контракту. У разі відрахування студента (учня) із навчального закладу за неуспішність, порушення Статуту, правил внутрішнього розпорядку навчального закладу, його неприбуття на

місце роботи, обумовлене контрактом, або дострокове розірвання трудового договору не з вини замовника, студентом (учнем) відшкодовуються державі витрати, пов'язані з його підготовкою. Порядок та розміри відшкодування витрат на підготовку кадрів фізичними особами встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Відшкодування витрат не застосовується до випускників навчальних закладів, які не прибули на місце роботи, обумовлене контрактом, з об'єктивних причин.

До чинників об'єктивного характеру належать:

- відмова роботодавця у працевлаштуванні на замовлене робоче місце (посаду);
- призов випускників на службу до Збройних Сил України та /чи інших військових формувань;
- декретні відпустки та народження дітей випускницями-дівчатами;
- вступ випускників професійно-технічних навчальних закладів до вищих навчальних закладів ;
- родинні обставини, за яких випускник став єдиним годувальником родини;
- виїзд за межі України на постійне місце мешкання із зміною громадянства.

У разі невиконання замовником або виконавцем умов контракту студент (учень) звільнюється від виконання взятих на себе зобов'язань.

Методичні підходи щодо визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури підготовки фахівців у вищих навчальних закладах відповідно до потреб регіональних ринків праці.

Головними завданнями Методологічних підходів (далі – МП) є:

- створення інформаційної бази для внесення коректив до прогнозів формування професійно-кваліфікаційної структури підготовки фахівців у вищих навчальних закладах на місцях на близьку та середню перспективу;
- забезпечення збалансованості та гнучкості системи підготовки кадрів з вищою освітою відповідно до потреб регіонального ринку праці;
- зниження рівня молодіжного безробіття;
- оптимізація мережі вищих навчальних закладів, її регіонально-функціональної структури;
- залучення до формування, розміщення та виконання державного (відомчого, регіонального) замовлення на підготовку кадрів з вищою освітою соціальних партнерів регіонального та галузевого рівнів.

Розрахунки щодо визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці відповідно до МП здійснюються на рівні міста (району) міськими (районними) центрами зайнятості згідно з даними вищих навчальних закладів, що знаходяться у цьому місті (районі), щодо випуску кваліфікованих та фахівців за останні п'ять років, що передують розрахунковому.

Забезпечення діяльності щодо визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці згідно з МП на регіональному рівні покладаються на департаменти (управління) праці та соціального захисту населення регіонального органу виконавчої влади (АР Крим, областей, м. Києва та Севастополя).

Координацію дій за конкретними напрямками діяльності щодо здійснення розрахунків з визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці згідно з МП здійснюють:

- департамент (головне управління) освіти і науки регіонального органу виконавчої влади (АР Крим, областей, м. Києва та Севастополя) (координація дій

вищих навчальних закладів щодо якісної підготовки необхідної інформації для здійснення розрахунків згідно з МП, своєчасного їх подання до центрів зайнятості та використання отриманих результатів у формуванні обсягів та професійно-кваліфікаційної структури студентів на близьку, середню та далеку перспективу);

- регіональний (АР Крим, обласний, м. Києва та Севастополя) центр зайнятості (координація дій центрів зайнятості базового рівня щодо своєчасного якісного здійснення розрахунків згідно з МП та подання до регіонального центру зайнятості даних за їх результатами. Визначення напрямів та обсягів підготовки фахівців у мережі вищих навчальних закладів регіону на перспективу за допомогою застосування балансового методу розрахунку видів економічної діяльності в регіоні у фахівцях на середню перспективу).

На організаційно-підготовчому етапі керівникам та координаторам робіт із здійснення розрахунків згідно з МП щодо визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників навчальних закладів потребам регіонального ринку праці рекомендується:

- прийняти на регіональному рівні відповідні рішення щодо впровадження на практиці МП, призначення структур та осіб, відповідальних за виконання робіт, пов'язаних із запровадженням на практиці МП як на регіональному, так і на базовому (у міських та районних центрах зайнятості та навчальних закладах міст і районів регіону) рівнях;

- визначити порядок та терміни подання даних для здійснення розрахунків згідно з МП, безпосереднього здійснення розрахунків, подання їх результатів відповідним структурам та узгодження шляхів оптимізації напрямів підготовки кадрів у системі навчальних закладів з відповідними управлінськими структурами регіону, виходячи із потреби економіки регіону в фахівцях на середню перспективу.

Розрахунки показників щодо визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці рекомендується здійснювати у третьому кварталі року, що передує розрахунковому.

Основними етапами проведення розрахунків є визначення:

- коефіцієнтів реального працевлаштування випускників вищих навчальних закладів та об'єктивного їхнього вибуття із професійного сегмента регіонального ринку праці;

- рівня можливої самозайнятості випускників за професіями (фахами), встановлення меж рівнів диверсифікації професій (фахів), притаманних конкретному регіону, створення таблиці характеристик рівнів диверсифікації професій (фахів) для конкретного регіону;

- інтегральних коефіцієнтів збалансованості випуску фахівців у вищих навчальних закладах регіону за професійними напрямами їхньої підготовки;

- рекомендованих обсягів підготовки кваліфікованих робітників та фахівців у мережі вищих навчальних закладів із застосуванням інтегральних коефіцієнтів збалансованості попиту та пропозиції робочої сили за напрямами підготовки та механізмів приведення професійно-кваліфікаційної структури підготовки фахівців у мережі вищих навчальних закладах відповідно до потреб регіональних ринків праці.

Шляхами оптимізації напрямів підготовки кадрів у вищих навчальних закладах можуть бути:

- згортання напряму професійної підготовки на відповідний термін;
- збереження підготовки на існуючому рівні;
- скорочення або збільшення обсягів підготовки.

Вибір напрямів оптимізації підготовки кадрів у вищих навчальних закладах регіону здійснюється на основі балансових розрахунків додаткової потреби видів економічної

діяльності в регіоні в фахівцях на середню перспективу за методикою, наведеною нижче.

Для реалізації вищими навчальними закладами упереджувальних заходів у підготовці фахівців їм рекомендується впроваджувати навчання за новими професіями та новими технологіями у відповідності до перспективних потреб регіонального ринку праці у фахівцях.

Нові професії визначаються та розміщуються на початку календарного року на сайті Державної служби зайнятості (центральної апарату) та Міністерства соціальної політики України на підставі змін та доповнень до Національного класифікатора ДК 003 "Класифікатор професій" (далі – КП).

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИХІДНИХ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ РОЗРАХУНКІВ ВІДПОВІДНОСТІ ОБСЯГІВ ТА ПРОФЕСІЙНО – КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОТРЕБАМ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ ТА МЕТОДІВ ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ

Первинна інформація щодо показників, необхідних для визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці, охоплює п'ять років, що передують розрахунковому. Це дає змогу виявити тенденції у зміні параметрів, що характеризують попит та пропозицію робочої сили, які складаються на досить динамічному за сучасних складних умов економічних перетворень фіксованому ринку праці регіону.

Визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіонального ринку праці здійснюється за професіями (фахами), які отримують випускники на основі таких первинних показників:

а) показники, значення яких беруться за п'ять років, що передують розрахунковому:

Чв – чисельність випускників вищих навчальних закладів, яким визначено професійну кваліфікацію, осіб;

Чрп – чисельність фактично працевлаштованих випускників вищих навчальних закладів за отриманою професією (кваліфікацією), осіб;

Чз – чисельність випускників вищих навчальних закладів (хлопців), призваних до Збройних Сил України, осіб;

Чд – чисельність випускників вищих навчальних закладів (дівчат), які пішли у декретну відпустку або відпустку з догляду за дитиною, осіб;

Чнз – чисельність випускників вищих навчальних закладів, які вступили до інших навчальних закладів, осіб;

Чм – чисельність випускників вищих навчальних закладів, які змінили місце проживання у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість та з інших причин, осіб;

Чб – чисельність незайнятих фахівців, які перебували на обліку в центрі зайнятості за професіями (фахами), осіб;

Чп – потреба підприємств, установ та організацій у вищих для заміщення вакансій за професіями (фахами), осіб;

б) показники, значення яких беруться на момент проведення розрахунків:

Рс – рівень можливої самозайнятості випускників вищих навчальних закладів, %;

Чвп – планова чисельність випускників навчальних закладів на розрахунковий рік за професіями (фахами), осіб.

Джерелом інформації щодо чисельності випускників навчальних закладів за професіями (фахами) (Чв) та їх вибуття з професійного сегмента ринку праці за п'ять років, що передують розрахунковому (Чз, Чд, Чнз, Чм), і планової чисельності

випускників вищих навчальних закладів на розрахунковий рік (Чвп) є матеріали статистичних даних, поточного обліку та планових (оперативних) даних вищих навчальних закладів і центрів зайнятості.

У разі підготовки у вищих навчальних закладах фахівців (молодших спеціалістів, бакалаврів та магістрів) за інтегрованими, декількома суміжними професіями чисельність випускників за конкретною професією, що входить до складу групи професій, визначається шляхом підбиття підсумку чисельності випускників, які отримали цю професію.

Чисельність фактично працевлаштованих випускників вищих навчальних закладів регіону за певною професією (фахом) рекомендується визначати за даними щодо працевлаштування випускників за цією професією (фахом), наданими вищим навчальним закладам та центром зайнятості підприємствами та організаціями через 2-3 місяці після їхнього працевлаштування (шляхом збору цієї інформації навчальними закладами та центрами зайнятості від підприємств та організацій).

Рівень можливої самозайнятості випускників вищих навчальних закладів за професіями (фахами) визначається методом експертної оцінки можливої самозайнятості за кожною професією (фахом) фахівцями вищих навчальних закладів, економічних структур обл- (міськ-, рай-) держадміністрацій з урахуванням стану розвитку економіки та малого підприємництва за участі регіональних комітетів соціального партнерства у певному регіоні. Він визначається у відсотках і свідчить про ступінь можливості випускника відкрити власну справу за отриманою професією.

У випадку, якщо професія дозволяє випускнику без особливих фінансових витрат і матеріальних ресурсів організувати власну справу, рівень можливої самозайнятості за цією професією складатиме 100,0%. У міру збільшення кількості різних умов (проблем та ускладнень), за яких організація випускниками власної справи за отриманою професією утруднюється, ступінь можливої самозайнятості буде знижуватися. На підставі визначених рівнів розроблюється шкала диверсифікації професій.

Під терміном "диверсифікація професій" мається на увазі розширення можливості самозайнятості за певною професією, послаблення її залежності від потреб та вимог підприємств, установ та організацій у фахівцях для заміщення вакансій.

Для зручності у підготовці необхідних даних щодо визначення відповідності обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам регіональних ринків праці з урахуванням рівня можливої самозайнятості випускників за отриманими професіями, рекомендується Міністерству освіти АР Крим, Департаментам (Головним управлінням) освіти і науки обласних, Київської міської та Управлінню Севастопольської міської держадміністрацій спільно з регіональним комітетом соціального партнерства складати шкалу рівнів диверсифікації професій, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах регіону, та централізовано забезпечувати останніх цією інформацією.

Чисельність незайнятих фахівців за професіями (фахами), які перебували на обліку в центрі зайнятості (Чб), та потреба підприємств і організацій у фахівцях за професіями та фахами для заміщення вільних робочих місць (Чп) за п'ять років, що передують розрахунковому, визначаються за даними статистичної форми № 2 ПН (розділи VI та VIII) за станом на 31.12. відповідного року.

На обсяги та професійно-кваліфікаційну структуру випускників вищих навчальних закладів, які потрапляють на місцевий фіксований ринок праці, впливають:

- чисельність фактично працевлаштованих випускників у відповідному місті (районі);
- об'єктивні чинники, пов'язані з вибуттям випускників вищих навчальних закладів із професійного сегмента місцевого ринку праці;
- рівень можливої самозайнятості випускників.

До чинників об'єктивного характеру належить вибуття з об'єктивних причин з професійного сегмента ринку праці регіону таких категорій випускників вищих навчальних закладів, як:

- хлопці-випускники, які призиваються до Збройних Сил України;
- дівчата-випускниці, які йдуть у декретні відпустки та у відпустки з догляду за дітьми;
- випускники, які вступають до інших навчальних закладів;
- випускники, які змінюють місце проживання у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість та з інших причин.

При наданні первинних даних виконавці повинні дотримуватися таких основних вимог:

а) найменування та коди професій (спеціальностей) слід виписувати відповідно до Національного класифікатора України ДК 003"Класифікатор професій" та переліків спеціальностей, інших відповідних нормативних актів, затверджених постановами КМУ;

б) первинна інформація повинна надаватися із суворим дотриманням установлених для цього термінів.

РОЗРАХУНОК ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ОБСЯГІВ ТА ПРОФЕСІЙНО – КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ВИПУСКНИКІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПОТРЕБАМ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Основним показником, що характеризує відповідність обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам ринку праці, є коефіцієнт збалансованості попиту та пропозиції кадрів, підготовлених у системі навчальних закладів (Кб).

Технологія проведення розрахунків визначення Кб передбачає:

- визначення середньорічної (за останні п'ять років, що передують розрахунковому) чисельності випускників навчальних закладів за професіями (фахами) (Чв);

- визначення середньорічної (за останні п'ять років, що передують розрахунковому) чисельності реально працевлаштованих випускників вищих навчальних закладів у відповідному місті (районі) за отриманими професіями (фахами) (Чрп);

- визначення середньорічної (за останні п'ять років, що передують розрахунковому) чисельності випускників навчальних закладів за професіями (фахами), які вибули з професійного сегмента регіонального ринку праці з об'єктивних причин (призов до Збройних Сил України (Чз), перебування у декретній відпустці або відпустці з догляду за дитиною (Чд), вступ до інших навчальних закладів (Чнз), зміна місця проживання (Чм)) та рівня самозайнятості випускників за професіями (фахами) (Рс);

- визначення середнього значення показника щодо чисельності незайнятих фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами, які перебували на обліку в місцевому центрі зайнятості, за станом на 31 грудня за останні п'ять років, що передують розрахунковому (Чб);

- визначення середнього значення показника щодо потреби підприємств, установ та організацій регіону у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами для заміщення вакансій за станом на 31 грудня за останні п'ять років, що передують розрахунковому (Чп);

- визначення коефіцієнтів:

а) реального працевлаштування випускників вищих навчальних закладів за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами (Крп);

б) об'єктивного вибуття випускників вищих навчальних закладів із професійного сегмента регіонального ринку праці за професіями та фахами (Ков);

в) можливої самозайнятості випускників вищих навчальних закладів за професіями (Кс);

г) співвідношення середнього значення чисельності незайнятих фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами та їх потреби на фіксованому регіональному ринку праці (Кцз);

д) співвідношення планової чисельності випускників вищих навчальних закладів на розрахунковий рік за професіями (фахами) та середнього значення показника потреби фіксованого регіонального ринку праці у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами (Кпто).

Середньорічна (за останні п'ять років, що передують розрахунковому) чисельність випускників вищих навчальних закладів за професіями (фахами) (Чв) визначається як середня величина від чисельності випускників вищих навчальних закладів за кожною професією за п'ять років, що передують розрахунковому.

За такою ж схемою визначається середньорічна чисельність фактично працевлаштованих випускників за отриманою професією (фахом) (Чрп) та випускників, які вибули з професійного сегмента регіонального ринку праці з об'єктивних причин (Чз, Чд, Чнз, Чм).

Середнє значення показника щодо чисельності незайнятих фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами, які перебували на обліку в центрі зайнятості за останні п'ять років, що передують розрахунковому, як такі, що шукають роботу, визначається як середня величина від чисельності фахівців за професіями та фахами, які перебували на обліку в центрі зайнятості на кінець кожного з п'яти років, що передують розрахунковому.

Середнє значення показника щодо потреби підприємств та організацій регіону в фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами визначається як середня величина від заявленої підприємствами та організаціями регіону потреби у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами на кінець кожного з двох років, що передують розрахунковому.

Коефіцієнт фактичного працевлаштування випускників вищих навчальних закладів (Крп) за певною професією (фахом) визначається за формулою:

$$K_{рп} = \frac{Ч_{рп}}{Ч_{в}}, \text{ де} \quad (1)$$

Чрп – середньорічна чисельність фактично працевлаштованих випускників вищих навчальних закладів за отриманою професією (фахом);

Чв – середньорічна чисельність випускників вищих навчальних закладів за певною професією (фахом).

Коефіцієнт об'єктивного вибуття випускників навчальних закладів з професійного сегмента регіонального ринку праці за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами (Ков) визначається за формулою:

$$K_{ов} = \frac{Ч_{з} + Ч_{д} + Ч_{нз} + Ч_{м}}{Ч_{в}}, \text{ де} \quad (2)$$

Чз – середньорічна чисельність випускників вищих навчальних закладів за певною професією (посадою, професійною назвою роботи) та фахом, призваних до Збройних Сил України;

Чд – середньорічна чисельність випускниць вищих навчальних закладів за певною професією (посадою, професійною назвою роботи) та фахом, які вибули з професійного сегмента регіонального ринку праці із причин декретної відпустки та відпустки з догляду за дітьми;

Чнз – середньорічна чисельність випускників вищих навчальних закладів за певною професією (фахом), які вступили до інших навчальних закладів;

Чм – середньорічна чисельність випускників вищих навчальних закладів за певною професією (фахом), які змінили (тимчасово чи на постійній основі) місце проживання у зв'язку з направленням на роботу в іншу місцевість та з інших причин.

Коефіцієнт урахування можливої самозайнятості випускників навчальних вищих закладів за професіями (фахами) (Кс) визначається за формулою:

$$K_c = \frac{P_c}{100}, \text{ де} \quad (3)$$

Рс – рівень можливої самозайнятості випускників вищих навчальних закладів за певною професією, фахом.

Коефіцієнт співвідношення середнього значення чисельності незайнятих фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами та їх потреби на фіксованому регіональному ринку праці (Кцз) визначається за формулою:

$$K_{цз} = \frac{Чб}{Чп}, \text{ де} \quad (4)$$

Чб – середнє значення показника щодо чисельності незайнятих фахівців за певною професією (посадою, професійною назвою роботи) та фахом, які перебували на обліку в центрі зайнятості за останні п'ять років, що передують розрахунковому;

Чп – середнє значення показника щодо потреби підприємств та організацій міста (району) у фахівцях за певною професією (посадою, професійною назвою роботи) та фахом за останні п'ять років, що передують розрахунковому.

Коефіцієнт співвідношення планової чисельності випускників навчальних закладів на розрахунковий рік за професіями та фахами та середнього значення показника потреби фіксованого регіонального ринку праці фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами (Кпто) визначається за формулою:

$$K_{пто} = \frac{Ч_{вп}}{Чп}, \text{ де} \quad (5)$$

Чвп – планова чисельність випускників вищих навчальних закладів на розрахунковий рік за певною професією (фахом), осіб.

Інтегральний коефіцієнт збалансованості попиту та пропозиції робочої сили, підготовленої у вищих навчальних закладах (Кб), визначається за формулою:

$$K_b = K_{цз} + K_{пто} \times (1 - K_{рп} - K_{ов}) \quad (6)$$

Для отримання більш об'єктивних даних щодо збалансованості попиту та пропозиції робочої сили, підготовленої у вищих навчальних закладах, рекомендується здійснювати розрахунки інтегрального коефіцієнта збалансованості без застосування коефіцієнта самозайнятості (Кс), виходячи з того, що не кожен випускник, який не був працевлаштований, може організувати свою самозайнятість:

$$K_b = K_{цз} + K_{пто} \times (1 - K_{рп} - K_{ов}) \quad (7)$$

При розрахунку інтегрального коефіцієнта збалансованості попиту та пропозиції кадрів, підготовлених у системі вищих навчальних закладів, рекомендується дотримуватися таких вимог:

1) у разі, якщо чисельність незайнятих фахівців або їх потреба за певною професією (посадою, професійною назвою роботи) та фахом на фіксованому регіональному ринку праці дорівнює нулю (0), то для розрахунку Кцз приймається замість нуля одиниця (1);

2) у разі, якщо відсутні дані, як щодо чисельності незайнятих фахівців, так і щодо їхньої потреби, то Кцз дорівнює нулю;

3) у разі відсутності даних щодо чисельності незайнятих фахівців та їхньої потреби за професіями (фахами) на фіксованому ринку праці за будь-який період з п'яти років, що передують розрахунковому, середнє значення цих показників визначається без урахування цього періоду.

Приведення у відповідність обсягів та професійно-кваліфікаційної структури випускників вищих навчальних закладів потребам місцевого фіксованого ринку праці на відповідну робочу силу на 2–3 роки після розрахункового здійснюється у такій послідовності:

а) якщо інтегральний коефіцієнт збалансованості попиту та пропозиції кадрів за певною професією (посадою, професійною назвою роботи) та фахом (Кб) знаходиться в межах від 1,0 до 3,0 – вважається, що досягнуто умовну збалансованість, а обсяги підготовки фахівців у вищих навчальних закладах за цією професією (фахом) коригуванню не підлягають. Визначений діапазон зорієнтовано на нестабільну макроекономічну ситуацію в країні за теперішніх умов та, у разі її поліпшення, повинен наближатися до 1,0;

б) якщо Кб менше одиниці, то збільшення обсягів підготовки визначається за формулою:

$$Оп = Чвп : Кб, \text{ де} \quad (8)$$

Оп – обсяги підготовки фахівців у вищих навчальних закладах за певною професією (фахом);

Чвп – планова чисельність випускників вищих навчальних закладів на розрахунковий рік за певною професією (фахом), осіб.

в) при діапазоні Кб від 3,0 до 10,0 рекомендується тимчасове зменшення обсягів підготовки фахівців за конкретною професією (фахом);

г) якщо Кб більше 10,01, то рекомендується тимчасове згортання набору студентів за конкретною професією (фахом) на відповідний термін.

Приведення у відповідність напрямів підготовки кадрів у вищих навчальних закладах (скорочення обсягів професійної підготовки за професіями (фахами) на відповідний термін та підготовка кадрів за новими професіями (фахами)) згідно з потребами фіксованого регіонального ринку праці рекомендується здійснювати поетапно в міру підготовки відповідної навчальної бази та викладацьких кадрів для навчання за новими професіями на протязі двох – трьох років після здійснення розрахунків.

Методологічні підходи (МП) щодо визначення потреби видів економічної діяльності економіки регіону у фахівцях із застосуванням балансового методу запропоновано з метою визначення ступеня збалансованості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах, у т.ч. за сприянням центрів зайнятості згідно з потребами регіональних ринків праці.

Рекомендації розраховано на фахівців центрів зайнятості, навчальних закладів, підприємств, організацій, структурних підрозділів регіональних виконавчих органів, соціальних партнерів регіонального рівня, на яких покладено функції підготовки кадрів та забезпечення їх зайнятості.

Для визначення обсягів професійної підготовки фахівців відповідно до потреб регіональних ринків праці на певний період слід визначати обсяги їх потреби для видів економічної діяльності регіону.

Базою для визначення обсягів підготовки фахівців відповідно до потреб виду економічної діяльності регіону мають бути дані балансів кваліфікованих кадрів за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та прогнози розрахунки додаткової потреби в них, які повинні розроблюватися на кожному підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності.

Баланс фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) розроблюється на основі даних руху фахівців підприємства (установи, організації) за звітний період (рік) і відтворює інформацію про їх наявність на початок звітної періоду, обсяги та джерела надходження (прийняття), професійної підготовки на виробництві та у вищих навчальних закладах, обсяги вибуття з виділенням його причин, а також наявність кваліфікованих кадрів на кінець звітної періоду (року).

Баланси фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) рекомендується розроблювати за схемою, наведеною у Таблиці 1.

Баланси фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) мають бути базою для визначення прогнозних показників додаткової потреби у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та джерел їх забезпечення на прогнозний період на підприємствах (в установах, організаціях).

Додаткова потреба у фахівців за професіями (посадами, професійними назвами робіт) складається з додаткової потреби у фахівцях на приріст чисельності та на заміну тих фахівців, що вибувають з різних причин.

Додаткова потреба у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) на приріст чисельності визначається економічними структурами підприємств (установ, організацій), виходячи з обсягів приросту продукції чи послуг на прогнозний період.

Таблиця 1 Схема балансу кваліфікованих кадрів підприємства (установи, організації) за професіями (посадами, професійними назвами робіт) осіб

Показники	Номер рядка	Чисельність фахівців	У тому числі за назвами професій (посад), відповідно до 2 та 3 Розділів Класифікатора професій ДК 003 (КП)				
Наявність кваліфікованих фахівців на початок звітної періоду	01						
Прибуло кваліфікованих працівників за звітний період із них: прибуло за направленням центрів зайнятості	02						
	03						
	04						
	05						
Вибуло кваліфікованих працівників за звітний період із них: вибуло у зв'язку з переходом на навчання, призовом до Збройних Сил України	06						
	07						
	08						
вибуло у зв'язку з виходом на пенсію, з причин хвороби тощо	08						
вибуло за власним бажанням, переміщено на інші підприємства (в установи, організації)	09						
звільнено за прогули та інші порушення трудової дисципліни	10						
вивільнено у зв'язку зі змінами технології або введенням нового обладнання	11						
Наявність фахівців на кінець звітної періоду	12						

Потреба у фахівцях на початок прогнозного періоду	13						
Додаткова потреба фахівцях	14						

Додаткова потреба у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та фахами на заміну тих, що вибувають, на прогнозний період визначається як середньорічні показники вибуття фахівців за п'ять років, що передують прогнозованому, за кожною причиною вибуття окремо.

Схему балансового розрахунку додаткової потреби у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та джерел її забезпечення наведено у Таблиці 2.

Таблиця 3 Схеми балансового розрахунку додаткової потреби у кваліфікованих кадрах за професіями (посадами, професійними назвами робіт) та джерел їх поповнення осіб

Показники	Номер рядка	Чисельність фахівців, усього	у тому числі за професіями (посадами), розміщеними у 2 та 3 Розділах Класифікатора професій ДК 003 (КП)					
Наявність фахівців на початок прогнозного періоду	01							
Планова чисельність фахівців на прогнозний період	02							
Додаткова потреба у фахівцях, усього	03							
у тому числі:								
на приріст чисельності	04							
на заміну тих, що вибувають	05							
Джерела забезпечення додаткової потреби у фахівцях:	06							
прийняття за вільним наймом	07							
прийняття за направленням центрів зайнятості	08							
прийняття працівників, звільнених із Збройних Сил України	09							
прийняття випускників вищих навчальних закладів	10							
післядипломна освіта у зв'язку зі змінами технології або введенням нового обладнання	11							
підвищення кваліфікації	12							
Потреба у підготовці фахівців, усього	13							
з них:								
у вищих навчальних закладах	14							
на підприємстві, всього	15							
у тому числі:								
підвищення кваліфікації	16							

На основі прогнозних розрахунків додаткової потреби підприємств, установ та організацій у фахівцях за професіями (посадами, професійними назвами робіт) здійснюється зведення розрахунків потреби у працівниках у професійно-кваліфікаційному розрізі на рівні регіону, за тими джерелами забезпечення, на які мають вплив регіональні управлінські структури, а саме:

- прийняття на підприємства (в установи, організації) фахівців із числа тих, що перебувають на фіксованому регіональному ринку праці регіону, тобто за направленнями центрів зайнятості;
- підготовка фахівців у вищих навчальних закладах (післядипломна освіта);
- підвищення кваліфікації фахівців на виробництві.

РОЗВИТОК ВИЩОЇ ОСВІТИ У США

Майже 4 тис. вищих навчальних закладів США, де навчається більше 24 млн. осіб, розподіляються на 5 основних типів.

Публічні університети або університети штатів. Вони фінансово підтримуються штатами (10,0–30,0% від загалу фінансування) та позабюджетними коштами (гранти, плата за навчання тощо). Крім того, існує їх федеральна підтримка (Національний науковий фонд, Національний інститут охорони здоров'я тощо). Вони випускають багато фахівців зі ступенем вище бакалавра, значну кількість бакалаврів, фахівців з професійними дипломами. Це, як правило, великі університетські центри (число студентів коливається в межах від 10 до 60 тис. осіб), де готують за спеціалізаціями із сотень дисциплін, за якими видаються дипломи з академічними, професійно орієнтованими, та орієнтованими на галузь діяльності кваліфікаціями. Університети штатів належать до числа науково-дослідних закладів США із профілем: інноваційної спеціалізації штату; навчання населення новітнім інформаційним технологіям; підтримки сільського господарства; взаємодії із початковими і середніми школами і т.д. Розташування університетів штатів вкрай різноманітне – від маленьких "університетських" міст до мегаполісів, вони мають мережу філіалів, у деяких штатах їх декілька. У США 92 із 100 найбільших університетів фінансуються не федеральним урядом, а одним із 50 штатів. 77,0 % студентів країни отримують освіту саме у цьому типі вищих навчальних закладів.

Громадські дворічні коледжі. Їх завдання – наблизити студента до університету чи коледжу, де здійснюється 4-х річна підготовка за рівнем бакалавра. Таким чином, дворічні коледжі зорієнтовані на підготовку за місцем навчання до майбутньої вищої освіти, при цьому, з набагато меншими витратами. Крім того, студенти готуються до професійної діяльності за професіями, які не потребують ступеню бакалавра, тобто зорієнтовані на професійні ступені початкового рівня. Важливою функцією дворічних громадських коледжів виступає також подальший професійний та індивідуальний розвиток дорослого населення. У США налічується близько 1200 громадських коледжів, які мають регіональну акредитацію, обслуговують понад 11 мільйонів студентів (близько 46,0% студентів США перших чотирьох років навчання на ступінь бакалавра).

Стосовно нижчої вартості навчання у громадських коледжах підтвердженням є такі дані : плата за рік навчання в них складає близько 5000 ам.дол., тоді як в 4-х річних коледжах вона вища в 2,5-5,0 раз (12000–25000 ам.дол.).

Найбільш привабливим у цій формі навчання є те, що підготовка в громадських коледжах здійснюється за системою "2+2", тобто більшість їх випускників мають можливість донавчатися 2 роки у 4-х річних коледжах із отриманням ступеню бакалавра. Таке "поєднання" передбачає зараховування кредитів, отриманих у громадському коледжі. Ця норма успішно спрацьовує, так як і громадські, і 4-х річні

коледжі, і університети проходять акредитацію та зовнішній аудит за єдиною методикою в одних і тих самих акредитаційних установах.

Серед професійно-орієнтованих програм підготовки студенти громадських коледжів мають можливість отримувати професійні дипломи за найбільш перспективними професіями у сфері комп'ютерних технологій, управління бізнесом, інженерного та медичного спрямування, туризму тощо.

Слід також зазначити, що ще однією із найважливіших функцій громадських коледжів є те, що їх кількість і розташування зорієнтовані на зручність для більш як 90,0% населення США.

Науково-дослідні приватні університети. Серед більшості рейтингів, які складаються у США, до 25 перших місць входить не менш як 20 приватних університетів.

Слід зазначити, що федеральний Уряд США не контролює ні навчальні програми, ні методи викладання в коледжах і університетах США будь-якого типу.

У приватному секторі вищої освіти США налічується близько 600 коледжів і університетів, для яких спільними ознаками виступають:

- невелика кількість студентів, як правило, до 3000 осіб;
- орієнтація на 4–х річну підготовку бакалаврів, рідко на магістрів та докторів філософії;
- дуже тісний взаємозв'язок професорсько-викладацького складу між виробничою, науковою і освітньою діяльністю;
- велика увага у наставників до індивідуального заняття студентами науковою діяльністю, їхньої участі у виховній, позааудиторній та просвітницькій роботі;
- методи навчання носять інтенсивний та заохочувальний характер;
- лівова частка навчання здійснюється поза межами аудиторій, носить міждисциплінарний, міжособистісний та виробничий характер, що є вкрай важливим чинником передавання знань, перетворення їх у здатності;
- ціннісні специфічні орієнтації таких навчальних закладів (на релігійні, професійні, трудові, філософсько-освітні та ін. програми);
- значна увага зорієнтована на включення до навчальних процесів суспільно-політичних і гуманітарних дисциплін, що дає можливість сформувати випускника не тільки як фахівця (професіонала), а й як свідомого, освіченого і патріотично-зорієнтованого громадянина своєї країни;
- найвища в США ефективність підготовки бакалаврів, що пояснюється безпосередньою "участю студентів у процесі здобування знань, навичок, компетенцій та їх виховання". У цьому контексті, навчання чи освіта розглядаються як учіння, що передбачає безпосередню участь студента в пошуку необхідних знань, умінь і навичок, тобто отримання багатьох компетенцій (професійних, соціальних, особистісних, історичних, екологічних, методологічних і т.д.).

ВНЗи, де переважають представники національних меншин. У США передбачений підхід, який дозволяє представникам національних меншин більш повно реалізовувати свої потреби в отриманні знань про свою етнічну групу тощо. Мережа цих вищих навчальних закладів доступна для усіх національних груп. До неї входить:

- 105 коледжів для афроамериканців (Південно-Східні штати, округ Колумбія, Віргінські острови). Серед них 40 публічних чотирьохрічних, 11 публічних і 5 приватних дворічних, 49 приватних чотирьохрічних коледжів;
- до Асоціації коледжів та університетів, де назначаються переважно вихідці з Латинської Америки, на сьогодні входить більш як 400 коледжів та університетів. У них навчається понад $\frac{3}{4}$ іспаномовних студентів США, хоча їх питома вага в загалі ВНЗів

США нижча 10,0%. Поряд з цим, у половині цих навчальних закладів питома вага іспаномовних студентів не перевищує 25,0%;

- 34 коледжі та університети американських індіанців обслуговують близько 30 тисяч "студентів - стаціонарників", пропонують дворічні програми для підготовки "кандидатів у бакалаври" (молодших спеціалістів) за більш як 200 спеціалізаціями (академічними та професійними кваліфікаціями). Декілька ВНЗів пропонують програми підготовки з отриманням ступенів бакалавра і магістра. Тут студенти можуть також отримати професійні сертифікати за більш як 300 професіями (професійними кваліфікаціями).

Спеціалізовані ВНЗи США. Більшість американських університетів пропонують широкий набір напрямів підготовки, але є й вузькоспеціалізовані, перш за все, в сфері образотворчого та виконавського мистецтва, дизайну, бізнесу, архітектури, військової справи тощо. Ці специфічні ВНЗи зорієнтовані на абітурієнтів, які вже чітко визначилися із майбутньою професією та зацікавлені у розкритті своїх здібностей, розширенні наявних та набутті нових умінь та навичок.

Крім того, спеціалізовані ВНЗи зорієнтовані на задоволення потреб подальшої освіти дорослого населення, наприклад, студентів-вечірників, сімейних людей з дітьми, працівників, у т.ч. менеджерів. Орієнтовна кількість таких навчальних закладів сягає 250 одиниць.

Окремо слід виділити університети, які спеціалізуються на міждисциплінарних програмах та спеціалізаціях. Міждисциплінарні програми у ВНЗах застосовуються як спеціалізації, обрані студентами після 2-х років навчання. Відбір на них є дуже серйозним, так як вони є як складними, так і достатньо випитаними. Так, наприклад, у Пенсильванському університеті на міждисциплінарну програму вивчення міжнародних відносин існує досить жорсткий відбір пошукачів за академічними показниками (середня оцінка 2,8 (за шкалою 4,0) або 70,0% від максимуму, обов'язкове попереднє вивчення курсів з політології, історії західної цивілізації, мікро- і макроекономіки, та успішне (90,0-100,0% від максимуму) здавання іспитів за ними тощо).

ПІДХОДИ ЩОДО АКРЕДИТАЦІЇ ВНЗ У США

Акредитація в США як незалежний аналіз якості вищої освіти, що вивчає роботу коледжів і університетів, зміст навчальних програм та їх відповідність стандартам викладання, має такі особливості:

- ця система існує вже понад 100 років;
- вона здійснюється виключно приватними комерційними організаціями, створеними саме для цього;
- під акредитацію підпадають тисячі програм підготовки з різних професійних та академічних кваліфікацій, наприклад, у сфері права, бізнесу, медицини, соціальних послуг, аптечної справи, гуманітарних наук, мистецтва, журналістики тощо;
- існує 3 види приватних акредитаційних організацій – регіональні, загальнонаціональні та професійно асоційовані;
- іншими додатковими функціями акредитації виступає гарантування якості освіти; визначення наявності доступу до федеральних фондів; спрощення переходу з одного навчального закладу в інший; посилення довіри роботодавців до документів про освіту і професійних ліцензій, виданих навчальним закладом.

Формування у студентів навичок громадської діяльності. У 1992 році в США було відкрито Бюро з формування навичок громадської діяльності при університеті Південного Міссісіпі, створено багаточисельні асоціації, організації відповідного спрямування, такі як наприклад, організація "Кампус-компакт", що характеризується як «загальнонаціональна» коаліція ректорів понад 950 коледжів та університетів з близько

5 млн. студентів, та намагається розвивати громадську діяльність, формувати активну громадську позиції, благодійництво, милосердя, потребу слугувати суспільству і вищій освіті. До чисельних заходів громадської діяльності можна віднести волонтерську роботу, надання безоплатних медичних, юридичних, соціальних послуг, охорона лісів, водоймищ, навколишнього середовища, сприяння охороні правопорядку, захисту рослин і тварин, соціальна допомога бідним, немічним, особам з обмеженими фізичними можливостями та багато чого іншого. Широко практикується і вітається залучення студентів до соціально-орієнтованих освітніх та наукових проєктів за профільними навчальними програмами.

Вибір основної спеціалізації в коледжі. У США абітурієнти в змозі вибирати будь-який навчальний заклад і будь-яку програму навчання незалежно від спеціалізації вивченого у середній школі матеріалу.

Основна спеціалізація розглядається як сфера знань, яку студент опановує під час проходження 4-х річного курсу навчання для отримання ступеня бакалавра. Спеціалізація зорієнтована на розвиток здатностей та виявлення здібностей студента в розумінні предмета обраної спеціалізації від найелементарнішого до найскладнішого рівня.

Питома вага загальноосвітніх предметів та предметів за вибором студента складає 50,0-60,0% від загалу дисциплін, які треба опанувати. Широкого розповсюдження набуло отримання другої, окрім основної, спеціалізації, яка є близькою чи суміжною з ключовою. Наприклад, англійська мова – основна спеціалізація, а журналістика – друга, історія – основна, а політологія – друга чи навпаки.

Останнім часом студенти обирають дві основні спеціалізації, як за близьким, так і за різним спрямуванням, наприклад історія і соціологія, біологія і література тощо.

Такий підхід дозволяє студенту більш підготовленим підійти до працевлаштування, отримання професійного сертифікату чи ліцензії і т.ін.

Часто бувають випадки, коли студенти отримують 3-5, а то й більше спеціалізацій (основних та додаткових). Все це, безумовно, потребує як більше часу навчання та фінансових витрат, так і узгодження планів із кураторами та керівництвом ВНЗів.

Вибір студентом спеціалізації є вкрай складною справою. Близько 2/3 студентів США під час навчання змінюють спеціалізацію. Термін, за який слід визначитися із спеціалізацією у різних навчальних закладах – різний. Окремі з них вимагають її наявності вже при вступі, дворічні коледжі орієнтують майбутніх молодших спеціалістів ("кандидатів у бакалаври") визначитися у перші 2-3 місяці навчання, 4-х річні коледжі дають можливість студентам визначитися із своїм професійно-академічним майбуттям після 2–4 семестрів. Якщо ж основна спеціалізація бакалавра потребує великої кількості попередніх курсів, вузькоспеціалізованих та професійно-орієнтованих дисциплін, виробничих практик тощо, то часу на вибір саме цієї спеціалізації студенту дається дуже мало (не більше 6 місяців).

Слід також відмітити такий постулат американської системи вищої освіти – як правило, для більшості професій підходить більше однієї спеціалізації. Тобто мова йде про те, що у виборі основної спеціалізації студенти повинні орієнтуватися на те, чим вони хочуть займатися після навчання, які їхні здібності, як вони хочуть навчатися, у т.ч. які отримувати навички та здатності.

Серед узагальнених рекомендацій ВНЗів США для абітурієнтів та студентів щодо вибору спеціалізації, тобто професійно- та академічно-орієнтованих порад, можна виділити такі:

- необхідно вивчити особисту мотивацію, слабкі та сильні сторони стосовно освіти; уподобання, інтереси; суспільні та індивідуальні цінності; плани на майбутнє (наприклад, працевлаштування за отриманою професією (спеціалізацією) чи подальше навчання в магістратурі (аспірантурі);

- слід оцінити себе як особистість, свої риси характеру, свої інтереси. За необхідності можна звернутися за місцем проживання по допомогу до центру профорієнтації в школах, на біржах праці тощо. Якщо це проблематично, то можна звернутися до Американського освітнього інформаційно-консультаційного центру (у рамках програми “Освіта США” на сьогодні діє 450 таких центрів у 170 різних країнах світу);

- треба ознайомитися із веб-сайтами кафедр університетів і коледжів стосовно спеціалізацій, які вони пропонують. Важливим є і особисте знайомство абітурієнта з потенційним навчальним закладом, кафедрами, професорсько-викладацьким складом, студентами, випускниками і т.ін.;

- слід проаналізувати за місцем проживання у профорієнтаційному центрі, які посади (професії) займають випускники конкретного навчального закладу чи спеціалізації;

- необхідно ознайомитися на першому курсі (на першому семестрі) із різноманітними курсами, викладачами, основними спеціалізаціями;

- не варто триматися за обрану спеціалізацію, якщо вона “розподобалася і розцікавилася”;

- не слід плутати вибір професійної кар’єри з вибором основної спеціалізації. Будь-яка спеціалізація у більшості випадків, готує до зайнятості за кількома різними посадами у майбутньому, тобто вища освіта США готує до виходу на ринок праці, але не обмежує цей процес конкретною професією. Тобто у цьому контексті мова йде про отримання академічної чи галузевої кваліфікації з професійно-орієнтованими спеціалізаціями.

Для полегшення вибору студентами основної спеціалізації бакалаврів Радою коледжів США розроблено та запроваджено на практиці Довідник із спеціалізацій (Book of Majors), де описано понад 900 спеціалізацій, які пропонуються 3600 коледжам та університетам для використання. Крім цього документу в країні існує велика кількість довідникової літератури деталізованого чи спеціалізованого характеру, наприклад, “Конспект з вибору і зміни спеціалізації”, розміщений на сайті університету Міннесоти тощо.

Серед різновиду основних спеціалізацій є ті, що тісно пов’язані з певними професіями, та ті, що не мають такого однозначного зв’язку. З точки зору підготовки до кар’єри спеціалізації можна розділити на три категорії:

- не орієнтовані професійно. Ці спеціалізації не готують до певної професії або роботи в певній галузі. Такі академічні програми можуть стати професійно орієнтованими у поєднанні з трудовою практикою, або з досвідом роботи. Як приклад, можна навести спеціалізації з історії, політології і соціології як засіб для підготовки до навчання на вищому рівні, в умовах роботи чи аспірантури;

- професійно орієнтовні, які готують студентів до роботи в певній галузі діяльності, але не до конкретної професії. Серед них, наприклад, виступають журналістика, менеджмент, математика тощо;

- професійні. Ці спеціалізації безпосередньо готують до конкретної роботи чи професії. Вони зорієнтовані на навчальну підготовку для отримання професійної ліцензії або сертифікації за професією. За професійними спеціалізаціями готують фахівців для інженерної, освітньої, медичної, військової, правоохоронної і та інших сфер.

До Типового переліку основних навчальних спеціалізацій США за 17 укрупненими галузями науки та видами економічної діяльності входить 182 інтегровані та деталізовані спеціалізації, а саме:

Сільське господарство (8 спеціалізацій): ветеринарія, зоотехніка, механізація в сільському господарстві, овочівництво, підприємництво і менеджмент у сільському

господарстві, рослинознавство: ґрунтознавство, сільськогосподарська наука, управління пасовищним господарством.

Обчислювальна техніка й інформація (7): бібліотекознавство, музеї і охорона культурних цінностей, обробка даних, обчислювальна математика, обчислювальна техніка й інформаційні технології, програмування, системи й менеджмент у сфері інформаційних технологій.

Педагогіка (20) : бізнес – освіта, викладання іноземних мов, гуманітарна освіта, консультування, математична освіта, навчання дорослих і перепідготовка кадрів, освіта в галузі мистецтва, музики й драматургії, освіта в галузі точних наук, освіта в середній школі, освіта в старших класах середньої школи, освіта в сфері «домознавства», освіта в сфері обчислювальної техніки, освіта в сфері суспільних наук, початкова освіта, професійна й промислова освіта, релігійна освіта, спеціальна освіта, фізкультурна освіта (фітнес).

Інженерна справа (26): аерокосмічна й авіаційна техніка, архітектурне проектування, астронавтика, біоінженерія, біомедична технологія, будівельна справа, геодезія і картографія, гірська техніка й обробка мінералів, електричне машинобудування, електроніка, інженерна геологія, інженерна геофізика, машинобудування, металургія, нафтопромислова справа, виробництво обчислювальної техніки, промислова техніка і проектування, системний аналіз і системи проектування, сільськогосподарська техніка, суднобудування, суднове машинобудування, техніка зв'язку, технологія виробництва керамічних виробів, технологія матеріалів, хімічні технології, ядерна техніка.

Технології, пов'язані з інженерною справою (10): креслення, автомобільне машинобудування і техніка, електротехніка, електромеханіка, екологічні технології і технології енергозбереження, технічна механіка, технологія охорони здоров'я і безпеки на виробництві, будівельні технології, авіація і повітряні перевезення, перевезення і постачання.

Англійська мова і література (9): американська література, англійська література, англійська мова, класична література й класична освіта, лінгвістика, мовлення і риторика, письменницька майстерність, порівняльна література, технічне й ділове письмо.

Етнографія (11): американістика, африканістика, афро–американська етнографія, етнографія азійсько-тихоокеанського регіону, етнографія корінного населення Америки, етнографія латиноамериканців, ісламістика, іудаїка, країнознавство (Європа), країнознавство (Латинська Америка), країнознавство (Близький Схід).

Іноземні мови (16): грецька мова, іврит, іспанська мова, італійська мова, китайська мова, латинська мова, мови Азії, мови близького Сходу, німецька мова, португальська мова, російська мова, скандинавські мови, слов'янські мови (крім російської), французька мова, японська мова.

Загальні й міждисциплінарні науки (6): гуманітарні науки, дослідження в галузі фемінізму, індивідуальні спеціалізації, міждисциплінарні науки, розв'язання конфліктів, суспільствознавство.

Математика (4): актуарна математика (фінансово–бухгалтерські розрахунки), математика, прикладна математика, статистика.

Військові науки (3): військові науки, кримінальна юстиція й охорона правопорядку, протипожежний захист і безпека.

Парки і сфера відпочинку (9): адміністрація парків, дослідження в галузі спорту, відпочинку і дозвілля, екологія, конярство, лісове господарство, лісопродукція й обробка лісу, менеджмент у галузі дикої природи й рибного господарства, наука про охорону довкілля, управління охороною довкілля.

Філософія, релігія і богослов'я (8): адміністративно - господарське управління релігійними закладами, біблійні мови, дослідження Біблії, духовна музика, релігійна освіта, релігія і богослов'я, філософія, філософія і релігія.

Зв'язки з громадськістю і юриспруденція (6): зв'язки з громадськістю (адміністрування), кримінальна юстиція і охорона правопорядку, початкова юридична освіта, правова допомога, примусові заходи, соціальна допомога (соціальні послуги).

Природничі науки (18): астрономія, астрофізика, біологічні спеціалізації, біологія, біофізика, біохімія, ботаніка, вивчення атмосфери й метеорології, геологія, зоологія, клітинна й молекулярна біологія, мікробіологія (бактеріологія), морська біологія, наука про землю і космос, природознавство, технології дослідження, фізика.

Суспільні науки (12): антропологія, археологія, географія, економіка, історія, кримінологія, міжнародні відносини (справи), політологія, психологія, соціологія, управління, урбаністика.

Образотворче й виконавське мистецтво (9): дизайн, дизайн інтер'єру, драматичне мистецтво, кінематографія, музика, образотворче мистецтво, ремісництво й кустарне виробництво, танець, фотографія.

РОЗДІЛ VI. ОСВІТНЯ СТАТИСТИКА В УКРАЇНІ: СТАН І ШЛЯХИ РОЗВИТКУ

Освітня статистика в Україні побудована на пострадянській технологічній і правовій базі. Спроби скористатися статистичними даними для аналізу стану освіти і розробки стратегій розвитку виявили цілу низку недоліків. Так, у 2008 році при розробці інформаційної системи «Конкурс» з'ясувалося, що державна статистика не спроможна дати точних даних про кількість вищих навчальних закладів, не кажучи вже про реєстр таких закладів. Розробники доклали чимало зусиль і саме в цій системі чи не вперше на той час було створено повний реєстр вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації та їхніх відокремлених підрозділів. Пізніше ця база стала основною для організації електронного вступу і формування Єдиної державної бази з питань освіти (ЄДЕБО).

Протягом 2014-2015 років при розробці проекту стратегії розвитку вищої освіти, концепції та дорожньої карти реформ в освіті стало зрозуміло, що державна статистика освіти не дає достатнього обсягу даних для глибокого кількісного і якісного аналізу освіти.

Таке становище спонукало Уряд вживати певних локальних закладів, зокрема, створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти, створення Інституту освітньої аналітики. Спроби глибшого дослідження стану вищої освіти потребують не лише існуючих офіційних статистичних відомостей, але й інших показників статистичного характеру, які, на жаль, в системі державної статистики відсутні [1]. Системного аналізу стану освітньої статистики досі не було зроблено.

Метою роботи є на підставі аналізу стану освітньої статистики розробити пропозиції щодо її розвитку.

ДЕРЖАВНА СТАТИСТИКА ОСВІТИ В УКРАЇНІ

За законом України «Про державну статистику» від 17 вересня 1992 року N 2614-XII із змінами [2] (далі - Закон про статистику) державна статистика - це централізована система збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації.

Закон не містить окремих норм, що стосуються статистики освіти і освітньої діяльності. Закон відносить до конфіденційної інформації первинні дані від респондентів - юридичних осіб, які їх подають. Закон також забороняє поширювати статистичну інформацію, на підставі якої можна прямо чи опосередковано встановити конкретного

респондента або визначити первинні дані, без згоди такого респондента. Проте у ст. 22 Закон дозволяє поширювати статистичну інформацію у знеособленому вигляді.

З цією нормою кореспондуються і норми Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року N 2657-XII із змінами [3]. У статті 18 міститься зобов'язання щодо регулярного оприлюднення офіційної державної статистичної інформації. В питаннях режиму доступу Закон відсилає до вже згаданого Закону про статистику.

Важливим є питання щодо змісту статистичної інформації про освіту. Стаття 3 закону про статистику передбачає, що «державна політика в галузі статистики спрямована на створення єдиної системи обліку та статистики на всій території України та її узгодження з міжнародними стандартами і методологією».

Стаття 5 Закону про статистику забороняє втручання будь-кого у зміст статистичної діяльності: «втручання будь-яких державних органів та органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб, об'єднань громадян, посадових та інших осіб у державну **статистичну діяльність, зокрема,** з питань змісту статистичної інформації, вибору джерел її отримання, статистичної методології, форм і термінів збирання та поширення даних статистичних спостережень тощо, забороняється».

Системний аналіз цитованого закону дає висновок про те, що центральний орган виконавчої влади що реалізує державну політику у сфері статистики, має монопольне право не лише визначати методологію статистики (що є цілком обгрунтованим), але й визначати зміст статистичної інформації.

А зараз проаналізуємо, наскільки задовольняє дослідників освіти статистична інформація, яка оприлюднюється Державною службою статистики - центральним органом виконавчої влади що реалізує державну політику у сфері статистики (далі - Служба).

На сайті Служби (<http://www.ukrstat.gov.ua/>) у підрозділі «Освіта», який входить до розділу «Демографічна та соціальна статистика», знаходимо такі таблиці:

- Дошкільні навчальні заклади (1990-2014рр.);
- Загальноосвітні навчальні заклади (1990-2015рр.);
- Професійно-технічні навчальні заклади (1990-2014рр.);
- Вищі навчальні заклади (1990-2015рр.).

Таблиці дають лише дуже узагальнену інформацію про стан відповідних видів освіти.

Наприклад, чи не найбільш інформативний розділ «Вищі навчальні заклади» подає такі відомості по роках:

- кількість закладів – за рівнями акредитації;
- кількість студентів у закладах відповідних рівнів акредитації;
- кількісні показники прийому та випуску фахівців.

Суттєво змістовнішими є регулярні щорічні статистичні бюлетені:

- «Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України»;
- «Загальноосвітні навчальні заклади України»;
- «Підготовка наукових кадрів»;
- «Продовження навчання та здобуття професії»;
- «Дошкільна освіта України»;
- "Національні рахунки освіти в Україні".

Згадана інформація, безумовно, корисна, але для аналізу стану освіти і ринку освітніх послуг є малопомічною.

Так, неможливо оцінити структуру закладів освіти за чисельністю осіб, які навчаються і педагогічного персоналу. У професійно-технічній та вищій освіті відсутні відомості про спеціальності, напрями, галузі знань.

Загальний недолік статистичної інформації про освіту – відсутність відомостей економічного характеру, які дозволяють оцінити ефективність економічної діяльності у системі освіти.

Відповідно статистична інформація не дає жодних відомостей про якість освіти і освітніх послуг.

За таких умов не виглядають дивними спроби альтернативної освітньої статистики і пошуку альтернативних джерел інформації. Так, громадські організації (наприклад, Центр досліджень суспільства) здійснював самостійний збір статистичних даних для аналізу певних проблем освіти [4]). Міністерство освіти і науки України намагається компенсувати не достаток статистичної інформації про освіту створення Єдиної державної електронної бази освіти. Серйозним джерелом статистичної інформації про якість середньої освіти стала база даних Українського центру оцінювання якості освіти, на підстав якої фондом TIMO побудовано сучасну систему онлайн-статистики для аналізу якості середньої освіти [5].

ОСВІТНЯ СТАТИСТИКА У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Практика розвинених країн світу свідчить, що для успішного розвитку освіти необхідна окрема система освітньої статистики. Наприклад, у США на федеральному рівні діє потужний Національний центр освітньої статистики (National Center for Education Statistics – NCES) при федеральному департаменті освіти [6]. Центр самостійно збирає і обробляє відомості освітньої статистики. Так, всі університети і коледжі подають центру щорічні відомості про фінансово-економічний стан. Центр має у своїй базі відомості про обстеження якості освіти. А також Центр проводить власні обстеження стану освіти за різними напрямками.

Статистичні відомості в знеособленій формі доступні у зручному форматі для завантаження і подальшої обробки та аналізу.

Наприклад, в базі можна знайти повний перелік відомостей про кожну школу. Це різко контрастує із українською ситуацією, де відомості про навчальний заклад Служба не має права оприлюднювати.

Наприклад, в базі можна знайти повний перелік відомостей про школу. На малюнку подано screen-shot вікна для формування пошукового запиту.

Рис. 1. Вікно формування пошукового запиту на сайті Національного центру освітньої статистики.

School Information [District Search](#) [Data Notes/Grant IDs](#) [Help](#)

School Name:	<input type="text"/>	NCES School ID:	<input type="text"/>	SEARCH TIP: If you are having difficulty finding your school, try only entering the city, state, and/or a key word in the name.
Street Address:	<input type="text"/>	City: (Browse)	<input type="text"/>	
State:	<input type="text" value="- Any State -"/>	Zip Code:	<input type="text"/> ~ <input type="text" value="Miles from Zip"/>	
County of District: (Browse)	<input type="text"/>	Phone #:	<input type="text"/> - <input type="text"/>	
District Name:	<input type="text"/>	NCES District ID:	<input type="text"/>	
Additional Characteristics				
School Description				
Regular ☒ Special Education ☒ Vocational ☒ Other/Alternative ☒				
Specific School Type				
All ☒ Charter School ☐ Magnet School ☐				
Grade-Span				
All PK KG 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12				
Includes Grade				
Low Grade ☒ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐				
High Grade ☒ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐				
SEARCH TIP: Use the additional characteristics fields in conjunction with any of the School Information.				
Additional Characteristics should not be used if you have already entered the name of a school.				

Важливою особливістю є те, що Центр не лише збирає відомості про систему освіти, але й періодично обстежує рівень освіченості (зокрема, грамотності) дорослих. Якщо обстеження здійснювалось шляхом тестування (зовнішнього незалежного оцінювання), у базі даних центру можна ознайомитись із тестовими завданнями.

Таким чином, система освітньої статистики США володіє потужним масивом відомостей, необхідних для дослідників освіти і для Уряду для обґрунтування політичних рішень щодо розвитку освіти.

Інший цікавий приклад – Фінляндія. Тут освітня статистика є розділом національної статистики [7].

Як і у США, обсяг статистичної інформації суттєво ширший у порівнянні з відомостями в Україні. Певне уявлення про структуру даних може дати наведений нижче неповний перелік розділів:

- Освітня структура населення;
- Фінансування освіти;
- Професійна освіта;
- Освіта дорослих;
- Неперервна освіта;
- Зайнятість студентів;
- Початкова освіта;
- Середня освіта;
- Перехід від школи до подальшої освіти і роботи.

Цікавими є міжнародні джерела освітньої статистики:

- 1) ООН [8]; збором освітньої статистики для ООН займається Інститут статистики ЮНЕСКО [9];
- 2) Євростат – офіс статистики Європейського Союзу [10];
- 3) Освітня статистика Світового банку [11];
- 4) Освітня статистика Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) [12].

Кожне із зазначених джерел освітньої статистики суттєво відрізняється від державної статистики України за такими параметрами:

- 1) обсяг і глибина статистичної інформації, що виходить далеко за межі кількості закладів, кількості осіб, які навчаються і навчають;
- 2) можливість доступу до відомостей в електронній формі, зручній для подальшої обробки (наприклад, у форматі Excel);
- 3) сфокусованість на якісних показниках освіти, грамотності населення тощо.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТНЬОЇ СТАТИСТИКИ В УКРАЇНІ

Проведений вище аналіз свідчить про абсолютно незадовільний стан освітньої статистики в Україні. Його прямим наслідком є відсутність якісної аналітики освіти і відповідно відсутність наукового обґрунтування шляхів розвитку та реформування освіти.

Реформування з урахуванням діючого законодавства можна провести двома шляхами:

- 1) зберігаючи державну монополію на статистику в руках центрального органу виконавчої влади, передбачити право органів влади, відповідальних за освіту, формувати завдання на збір первинних даних та їх обробку;
- 2) залишивши нині діючу практику діяльності Державної служби статистики, надати право центральному органу виконавчої влади у сфері освіти (МОНУ) збирати й обробляти додаткову статистичну інформацію з питань освіти.

В обох випадках необхідно розширити обсяг статистичної інформації про освіту, передбачивши моніторингові дослідження та обстеження якості освіти та освіченості населення.

Автор з огляду на практику функціонування органів влади в Україні схиляється до другого шляху модернізації освітньої статистики.

Потребує правильного тлумачення або ж модернізації і законодавство про статистику. Правозастосовча практика органів статистики і Міністерства освіти і науки України (МОНУ) не відповідає нормам Конституції України.

Так, респондентами збору первинної статистичної інформації є юридичні особи, і Закон про статистику цілком правомірно забороняє поширювати первинну статистичну інформацію про респондентів. Але додатково Закон забороняє поширювати інформацію, за якою можна ідентифікувати респондента. Норма є досить нечіткою, і на цій підставі споживачі позбавлені доступу до статистичної інформації за винятком тієї, яка публікується офіційно. В той же час норма Закону про доступність деперсоналізованої інформації не виконується.

У підсумку користувачі позбавлені можливості сповна скористуватися навіть тією статистичною інформацією, яка офіційно збирається і могла б бути ефективно використана.

У діяльності МОНУ спостерігається інша крайність. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 752 «Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти» не відповідає ні нормам Конституції України, ані нормам законів

України «Про захист персональних даних» і «Про доступ до публічної інформації». А саме:

- 1) не визначає мету і конституційної підстави для збору персональних даних (вимоги ст. 32 Конституції України, яка дозволяє збір конфіденційної інформації про особу лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини);
- 2) не визначає переліку персональних даних, які слід збирати і який має бути мінімальним для досягнення мети;
- 3) по суті змушує ВНЗ змушувати студентів надавати згоду на обробку персональних даних, оскільки інакше студент може не отримати певні документи (наприклад, диплом).

Нарешті, згідно зі статтею 32 Конституції України питання збору персональних даних органом влади без згоди особи має регулюватися законами України, а не урядовими постановами.

У підсумку ЄДЕБО містить надзвичайно великий обсяг інформації про кожного студента вищих навчальних закладів. Ситуація не змінилася навіть після прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту», який дає чітких перелік реєстрів, які повинні бути в ЄДЕБО. Реєстру студентів ВНЗ в цьому переліку немає і цілком правомірно – конституційних підстав для збирання такі відомості органом влади немає. Натомість передбачений реєстр сертифікатів ЗНО, який забезпечує конституційне право на вищу освіту.

Безумовно, ЄДЕБО в нинішньому вигляді може давати важливу статистичну інформацію про стан вищої освіти. Але мають бути усунуті дві правові перешкоди до легального використання даних:

- слід ліквідувати монополію органів статистики на збір статистичних даних;
- деперсоналізувати відомості про студентів та викладачів.

Часто можна почути у ф захист ЄДЕБО в нинішньому вигляді посилання на досвід інших держав. Автору відомо, наприклад, про практику Угорщини, але Конституція Угорщини, на відміну від України, не забороняє збирати персональні дані без згоди особи

Нарешті, має бути вирішене питання фінансування освітньої статистики. ЄДЕБО фінансується вищим навчальними закладами, і це неприпустимо, тому що мова йде про оплату ВНЗ послуг, нав'язаних їм адміністративним шляхом. Подібна практика несумісна з ринковою економікою. Тому має бути обрано один із шляхів:

- 1) або збір даних на добровільній основі, і тоді плата за послуги має формуватися на ринкових засадах; в т.ч. можлива конкуренція в наданні подібних послуг;
- 2) або ж обов'язковий збір статистичних відомостей, але фінансуватися має державою.

Вирішити проблему збору статистичних даних можна шляхом запровадження освітньої картки особи - електронного документа, який перебуває у власності особи (батьків учня) і містить необхідні відомості про освітні рівні та присвоєні кваліфікації, а також результати поточного навчання (обробка таких даних у навчальному закладі здійснюється за згодою особи і цілком правомірна). Деперсоналізовані відомості освітніх карток можуть стати важливою первинною статистичною інформацією для аналізу освіти в Україні.

Зазначені пропозиції реалізовані у статтях законопроекту «Про освіту», розробленого робочою групою при Комітеті з питань науки і освіти Верховної Ради України.

А. Освітня картка особи.

1. Освітня картка особи – це електронний документ, який містить:

- прізвище, ім'я та по-батькові особи;
  - дату народження особи;
  - місце народження особи;
  - для дітей – прізвище, ім'я та по-батькові кожного з батьків або осіб, які батьків замінюють;
  - домашню адресу особи;
  - телефони та адресу електронної пошти особи;
  - відомості про завершені освітні програми та видані документи про освіту;
  - результати поточного навчання особи – підсумкові оцінки за кожен завершений складову навчального плану;
  - відомості про порушення правил академічної доброчесності – для дорослих, які здобувають освіту.
2. Освітня картка особи є її власністю.
  3. Суб'єкт, який надає освітні послуги особі, зобов'язаний зберігати копію освітньої картки, своєчасно вносити до неї інформацію, зміни персональних даних та зміни, передбачені цим Законом.
  4. Після закінчення правовідносин особи, що навчається, та особи, яка надає освітні послуги, в освітню картку особи вносяться всі відомості, які було внесено у відповідну копію картки. Відповідальність за це покладається на особу, яка надає освітні послуги.
  5. Внесення відомостей до освітньої картки особи не може бути платною послугою.
  6. Особа, батьки дитини або особи, які їх замінюють, можуть доручити зберігання освітньої картки особи органам місцевого самоврядування, відповідальним за освіту.

Стаття В. Освітня статистика.

1. Статистичні відомості про стан освіти включають:
  - статистичні відомості Державної служби статистики;
  - статистичні відомості, отримані шляхом обробки деперсоналізованих освітніх карт осіб;
  - статистичні відомості, отримані за результатами вибіркового обстеження системи освіти.
2. Відомості освітньої статистики є відкритою інформацією. Такі відомості, а також результати їхньої обробки розміщуються в мережі Інтернет для вільного доступу у форматі, зручному для копіювання і обробки.
Система освітньої статистики потребує кардинальної модернізації з урахуванням досвіду провідних держав світу. Без надійної статистики освіти неможливе якісне прогнозування і планування, а також запровадження освітніх реформ.

Список використаних джерел

1. Жилияєв І.Б. Ковтунець В.В., Сьомкін М.В. Вища освіта України. Стан та проблеми. К.: Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук, 2015. – 96 с.
2. Закон України «Про державну статистику». Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 43. Див. також в режимі електронного доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2614-12/print1442835811330149>.
3. Закон України «Про інформацію». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, N 48. Див. також в режимі електронного доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.

4. Вища освіта України: кого і скільки замовляє держава. Режим електронного доступу: <http://www.cedos.org.ua/uk/osvita/vyshcha-osvita-koho-i-skilky-zamovliaie-derzhava>
5. TIMO. Тестування і моніторинг в освіті. Режим електронного доступу: <http://www.timo.com.ua>.
6. National Center for Education Statistics (NCES). Режим електронного доступу : <https://nces.ed.gov>.
7. Statistics Finland. Education. Режим електронного доступу: http://www.stat.fi/til/kou_en.html .
8. Освітня статистика ООН. Режим електронного доступу: <http://unstats.un.org/unsd/Demographic/sconcerns/education/default.htm>
9. Інститут статистики ЮНЕСКО. Режим електронного доступу: <http://www.uis.unesco.org/Education/Pages/default.aspx>
10. Eurostat. Education and training. Режим електронного доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/education-and-training>.
11. World Bank. Режим електронного доступу. <http://datatopics.worldbank.org/education>.
12. The World Bank. Education. Режим електронного доступу: <http://www.worldbank.org/en/topic/education>